תנ״ך · ראשונים · רש״י · תורה

רש"י על דברים

רש״י

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

רש"י על דברים

רש״י

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/רשי-על-דברים/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611160902 של הספרייה.

תוכן העניינים

פרק א 5
פרק ב 13
פרק ג 16
פרק ד 19
פרק ה 22
פרק ו 23
פרק ז 25
פרק ח 27
פרק ט 28
פרק י 29
פרק יא 31
פרק יב 36
פרק יג 41
פרק יד 44
פרק טו 47
פרק טז 50
פרק יז 54
פרק יח 56
פרק יט 59
פרק כ 61
פרק כא 64
פרק כב 66
פרק כג 69
פרק כד 72
פרק כה 75
פרק כו 77
פרק כז 81
פרק כח 82
פרק כט 86
פרק ל 90
פרק לא 91

פרק לב 93
פרק לג 107
פרק לד 115

פרק א

פסוק א

אלה הדברים. לְפִי שֶׁהֵן דִּבְרֵי תוֹכָחוֹת וּמְנָה כָּאן כָּל הַמְּקוֹמוֹת שֶׁהִכְעִיסוּ לִפְנֵי הַמָּקוֹם בָּהֶן, לְפִיכָךְ סָתַם אֶת הַדְּבָרִים וְהִזְכִּירָם בְּרֶמֶז מִפְּנֵי כְבוֹדָן שֶׁל יִשְׂרָאֵל (עי' ספרי):

אל כל ישראל. אִלּוּ הוֹכִיחַ מִקְצָתָן, הָיוּ אֲלוּ שֶׁבַּשּׁוּק אוֹמְרִים אַתֶּם הֱיִיתֶם שׁוֹמְעִים מִבֶּן עַמְרָם וְלֹא הֲשִׁיבוֹתֶם דָּבָר מִכָּךְ וְכָךְ? אִלּוּ הָיִינוּ שָׁם הָיִינוּ מְשִׁיבִים אוֹתוֹ, לָכֵךְ כִּנְּסָם כֻּלָּם וְאָמַר לָהֶם הֲרֵי כֻּלְּכֶם כָּאן, כָּל מִי שֶׁיֵּשׁ לוֹ תְּשׁוּבָה יָשִׁיב (ספרי):

במדבר. לֹא בַמִּדְבָּר הָיוּ אֶלָּא בְּעַרְבוֹת מוֹאָב, וּמַהוּ בַּמִּדְבָּר? אֶלָּא בִּשְׁבִיל מַה שֶּׁהִכְעִיסוּהוּ בַּמִּדְבָּר שֶׁאָמְרוּ (שמות ט"ז) "מִי יִתֵּן מוּתֵנוּ וְגוֹ'":

בערבה. בִּשְׁבִיל הָעֲרָבָה, שֶׁחָטְאוּ בְּבַעַל פְּעוֹר בְּשִׁטִּים בְּעַרְבוֹת מוֹאָב:

מול סוף. עַל מַה שֶּׁהִמְרוּ בְיַם סוּף בְּבוֹאָם לְיַם סוּף, שֶׁאָמְרוּ (שם י"ד) "הֲמִבְּלִי אֵין קְבָרִים בְּמִצְרַיִם", וְכֵן בְּנָסָעָם מִתּוֹךְ הַיָּם, שֶׁנֶּאֱמַר (תהילים ק"ו) "וַיָּמְרוּ עַל יָם בְּיַם סוּף" כִּדְאִיתָא בַּעֲרָכִין (דף ט"ו):

בין פארן ובין תפל ולבן. אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן חָזַרְנוּ עַל כָּל הַמִּקְרָא וְלֹא מָצִינוּ מָקוֹם שֶׁשָּׁמוֹ תֹּפֶל וְלָבָן, אֶלָּא הוֹכִיחָן עַל הַדְּבָרִים שֶׁתָּפְלוּ עַל הַמָּן, שֶׁהוּא לָבָן, שֶׁאָמְרוּ (במדבר כ"א) "וְנַפְשֵׁנוּ קָצָה בַּלֶּחֶם הַקְּלֹקֵל", וְעַל מַה שֶּׁעָשׂוּ בְּמִדְבַּר פָּארָן עַל יְדֵי הַמְרַגְּלִים:

וחצרת. בְּמַחְלְקְתּוֹ שֶׁל קֹרַח; דָּבָר אַחֵר אָמַר לָהֶם הָיָה לָכֶם לִלְמֹד מִמַּה שֶּׁעָשִׂיתִי לְמִרְיָם בַּחֲצֵרוֹת בִּשְׁבִיל לָשׁוֹן הָרַע, וְאַתֶּם נִדְבַּרְתֶּם בַּמָּקוֹם:

ודי זהב. הוֹכִיחָן עַל הָעֵגֶל שֶׁעָשׂוּ בִּשְׁבִיל רֹב זָהָב שֶׁהָיָה לָהֶם, שֶׁנֶּאֱמַר (הושע ב') "וְכֶסֶף הִרְבֵּיתִי לָהּ וְזָהָב עָשׂוּ לַבָּעַל" (עי' ספרי; ברכות ל"ב):

פסוק ב

אחד עשר יום מחרב. אָמַר לָהֶם מֹשֶׁה רְאוּ מַה גְּרַמְתֶּם אֵין לָכֶם דֶּרֶךְ קְצָרָה מֵחוֹרֵב לְקָדֵשׁ בַּרְנֵעַ כְּדֶרֶךְ הַר שֵׂעִיר, וְאַף הוּא מַהֲלַךְ י"א יוֹם, וְאַתֶּם הֲלַכְתֶּם אוֹתָהּ בִּשְׁלוֹשָׁה יָמִים – שֶׁהֲרֵי בְּעֶשְׂרִים בְּאִיָּר נָסְעוּ מֵחוֹרֵב, שֶׁנֶּאֱמַר (במדבר י') "וַיִּהִי בַּשָּׁנָה הַשֵּׁנִית בַּחֹדֶשׁ הַשֵּׁנִי בְּעֶשְׂרִים בַּחֹדֶשׁ וְגוֹ'", וּבכ"ט בְּסִיוָן שָׁלְחוּ אֶת הַמְרַגְּלִים מִקָּדֵשׁ בַּרְנֵעַ (תענית כ"ט), צֵא מֵהֶם ל' יוֹם שֶׁעָשׂוּ בְּקִבְרוֹת הַתַּאֲוָה שֶׁאָכְלוּ הַבָּשָׂר חֹדֶשׁ יָמִים, וְשִׁבְעָה יָמִים שֶׁעָשׂוּ בַּחֲצֵרוֹת לְהַסְגִּר שָׁם מְרִיָם, נִמְצָא בִּשְׁלוֹשָׁה יָמִים הָלְכוּ כָּל אוֹתוֹ הַדֶּרֶךְ – וְכָל כָּךְ הָיְתָה הַשְּׁכִינָה מִתְלַבֶּטֶת בִּשְׁבִילְכֶם לְמַהֵר בִּיאַתְכֶם לָאָרֶץ, וּבִשְׁבִיל שֶׁקִּלְקַלְתֶּם הֵסֵב אֶתְכֶם סְבִיבוֹת הַר שֵׂעִיר אַרְבָּעִים שָׁנָה (ע' ספרי):

פסוק ג

ויהי בארבעים שנה בעשתי עשר חדש באחד לחדש. מְלַמֵּד שֶׁלֹּא הוֹכִיחָן אֶלָּא סָמוּךְ לַמִּיתָה; מִמִּי לָמַד? מִיַּעֲקֹב, שֶׁלֹּא הוֹכִיחַ אֶת בָּנָיו אֶלָּא סָמוּךְ לַמִּיתָה, אָמַר, רְאוּבֵן בְּנִי אֲנִי אוֹמֵר לְךָ מִפְּנֵי מָה לֹא הוֹכַחְתִּיךָ כָּל הַשָּׁנִים הַלָּלוּ, כְּדֵי שֶׁלֹּא תַּנִּיחֵנִי וְתֵלֵךְ וְתִדְבַּק בְּעֵשָׂו אָחִי; וּמִפְּנֵי אַרְבָּעָה דְּבָרִים אֵין מוֹכִיחִין אֶת הָאָדָם אֶלָּא סָמוּךְ לַמִּיתָה, כְּדֵי שֶׁלֹּא יְהֵא מוֹכִיחוֹ וְחוֹזֵר וּמוֹכִיחוֹ, וְשֶׁלֹּא יְהֵא חָבֵרוֹ רוֹאֵהוּ וּמִתְבַּיֵּשׁ מִמֶּנּוּ, כּוּ' כִּדְאִיתָא בְּסִפְרֵי. וְכֵן יְהוֹשֻׁעַ לֹא הוֹכִיחַ אֶת יִשְׂרָאֵל אֶלָּא סָמוּךְ לַמִּיתָה, וְכֵן שְׁמוּאֵל שֶׁנֶּאֱמַר (שמואל א י"ב), "הִנְנִי עֲנוּ בִי", וְכֵן דָּוִד אֶת שְׁלֹמֹה בְנוֹ (מלכים א ב'):

פסוק ד

אחרי הכתו. אָמַר מֹשֶׁה אִם אֲנִי מוֹכִיחָם קֹדֶם שֶׁיִּכָּנְסוּ לְקֻצֵּה הָאָרֶץ, יֹאמְרוּ מַה לָּזֶה עָלֵינוּ? מַה הֵיטִיב לָנוּ? אֵינוֹ בָא אֶלָּא לְקַנְתֵּר וְלִמְצֹא עִלָּה, שֶׁאֵין בּוֹ כֹּחַ לְהַכְנִיסֵנוּ לָאָרֶץ, לְפִיכָךְ הִמְתִּין עַד שֶׁהִפִּיל סִיחוֹן וְעוֹג לְפָנֵיהֶם וְהוֹרִישָׁם אֶת אַרְצָם וְאַחַר כָּךְ הוֹכִיחָן (ספרי):

סיחן אשר יושב בחשבון. אִלּוּ לֹא הָיָה סִיחוֹן קָשֶׁה וְהָיָה שָׁרוּי בְּחֶשְׁבּוֹן, הָיָה קָשֶׁה, שֶׁהַמְּדִינָה קָשֶׁה, וְאִלּוּ הָיְתָה עִיר אַחֶרֶת וְסִיחוֹן שָׁרוּי בְּתוֹכָהּ, הָיְתָה קָשֶׁה, שֶׁהַמֶּלֶךְ קָשֶׁה, עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה שֶׁהַמֶּלֶךְ קָשֶׁה וְהַמְּדִינָה קָשֶׁה (שם):

אשר יושב בעשתרת. הַמֶּלֶךְ קָשֶׁה וְהַמְּדִינָה קָשֶׁה:

עשתרת. הוּא לְשׁוֹן צוּקִין וְקֹשִׁי, כְּמוֹ "עַשְׁתְּרֹת קַרְנַיִם" (בראשית י"ד) וְעַשְׁתָּרוֹת זֶה הוּא עַשְׁתְּרֹת קַרְנַיִם, שֶׁהָיוּ שָׁם רְפָאִים שֶׁהִכָּה אַמְרָפֶל, שֶׁנֶּאֱמַר (שם) "וַיַּכּוּ אֶת רְפָאִים בְּעַשְׁתְּרֹת קַרְנָיִם". וְעוֹג נִמְלַט מֵהֶם, וְהוּא שֶׁנֶּאֱמַר (שם) "וַיָּבֹא הַפָּלִיט", וְאוֹמֵר (דברים ג') "כִּי רַק עוֹג מֶלֶךְ הַבָּשָׁן נִשְׁאַר מִיֶּתֶר הָרְפָאִים":

באדרעי. שֵׁם הַמַּלְכוּת:

פסוק ה

הואיל. הִתְחִיל, כְּמוֹ (בראשית י"ח) "הִנֵּה נָא הוֹאַלְתִּי" (ע' ספרי):

באר את התורה. בְּשִׁבְעִים לְשׁוֹן פֵּרְשָׁהּ לָהֶם (תנחומא; ע' סוטה ל"ב):

פסוק ו

רב לכם שבת. כִּפְשׁוּטוֹ; וְיֵשׁ מ"אַ, הִרְבָּה לָכֶם גְּדֻלָּה וְשָׂכָר עַל יְשִׁיבַתְכֶם בָּהָר הַזֶּה – עֲשִׂיתֶם מִשְׁכָּן, מְנוֹרָה, וֵכֵלִים, קִבַּלְתֶּם תּוֹרָה, מִנִּיתֶם לָכֶם סַנְהֶדְרִין, שָׂרֵי אֲלָפִים וְשָׂרֵי מֵאוֹת (ע' ספרי):

פסוק ז

פנו וסעו לכם. זוֹ דֶּרֶךְ עֲרַד וְחָרְמָה:

ובאו הר האמרי. כְּמַשְׁמָעוֹ:
ואל כל שכניו. עַמּוֹן וּמוֹאָב וְהַר שֵׂעִיר:
בערבה. זֶה מִישׁוֹר שֶׁל יַעַר:
בהר. זֶה הַר הַמֶּלֶךְ:
ובשפלה. זוֹ שְׁפֵלַת דָּרוֹם:
ובנגב ובחוף הים. אַשְׁקְלוֹן וְעַזָּה וְקֵיסָרִי וְכוּ' כִּדְאִיתָא בְּסִפְרֵי:
עד הנהר הגדל. מִפְּנֵי שֶׁנִּזְכָּר עִם אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל קוֹרְאוֹ גָּדוֹל, מְשַׁל הֶדְיוֹט אוֹמֵר "עֶבֶד מֶלֶךְ מֶלֶךְ", "הַדֵּבֵק לַשַּׁחֲוָר וְיִשְׁתַּחֲווּ לְךָ", "קָרֵב לְגַבֵּי דְהִינָא וְאִדַּהֵן" (שבועות מ"ז):

פסוק ח

ראה נתתי. בְּעֵינֵיכֶם אַתֶּם רוֹאִים, אֵינִי אוֹמֵר לָכֶם מֵאֻמָּד וּמִשְׁמוּעָה (ספרי):
באו ורשו. אֵין מְעַרְעֵר בַּדָּבָר, וְאֵינָכֶם צְרִיכִים לְמִלְחָמָה, אֶלּוּ לֹא שָׁלְחוּ מְרַגְּלִים לֹא הָיוּ צְרִיכִים לְכְלֵי זַיִן (ע' שם):
לאבתיכם. לָמָּה הִזְכִּיר שׁוּב לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב? אֶלָּא אַבְרָהָם כְּדַאי לְעַצְמוֹ, יִצְחָק כְּדַאי לְעַצְמוֹ, יַעֲקֹב כְּדַאי לְעַצְמוֹ (שם):

פסוק ט

ואמר אלכם בעת ההוא לאמר. מַהוּ לֵאמֹר? אָמַר לָהֶם מֹשֶׁה לֹא מֵעַצְמִי אֲנִי אוֹמֵר לָכֶם, אֶלָּא מִפִּי הַקָּבָּ"ה (שם):
לא אוכל לבדי וגו'. אֶפְשָׁר שֶׁלֹּא הָיָה מֹשֶׁה יָכוֹל לָדוּן אֶת יִשְׂרָאֵל? אָדָם שֶׁהוֹצִיאָם מִמִּצְרַיִם, וְקָרַע לָהֶם אֶת הַיָּם, וְהוֹרִיד אֶת הַמָּן, וְהֵגִיז הַשְּׂלָו, לֹא הָיָה יָכוֹל לְדוּנָם? אֶלָּא כָּךְ אָמַר לָהֶם, ה' **אלהיכם הרבה אתכם** – הִגְדִּיל וְהֵרִים אֶתְכֶם עַל דַּיָּנֵיכֶם, נָטַל אֶת הָעֹנֶשׁ מִכֶּם וּנְתָנוֹ עַל הַדַּיָּנִין; וְכֵן אָמַר שְׁלֹמֹה (מלכים א ג') "כִּי מִי יוּכַל לִשְׁפֹּט אֶת עַמְּךָ הַכָּבֵד הַזֶּה"; אֶפְשָׁר מִי שֶׁכָּתוּב בּוֹ (שם ה') "וַיֶּחְכַּם מִכָּל הָאָדָם", אוֹמֵר מִי יוּכַל לִשְׁפֹּט? אֶלָּא כָּךְ אָמַר שְׁלֹמֹה, אֵין דַּיָּנַי אֻמָּה זוֹ כְּדַיָּנֵי שְׁאָר הָאֻמּוֹת, שֶׁאִם דָּן וְהוֹרֵג וּמַכֶּה וְחוֹנֵק וּמַטֶּה אֶת דִּינוֹ וְגוֹזֵל אֵין בְּכָךְ כְּלוּם, אֲנִי אִם חִיַּבְתִּי מָמוֹן שֶׁלֹּא כַדִּין, נְפָשׁוֹת אֲנִי נִתְבָּע, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי כ"ב) "וְקֹבֵעַ אֶת קֹבְעֵיהֶם נָפֶשׁ" (ספרי; סנהדרין ז'):

פסוק י

והנכם היום ככוכבי השמים. וְכִי כְכוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם הָיוּ בְּאוֹתוֹ הַיּוֹם, וַהֲלֹא לֹא הָיוּ אֶלָּא שִׁשִּׁים רִבּוֹא, מַהוּ וְהִנְּכֶם הַיּוֹם? הִנְּכֶם מְשׁוּלִים כַּיּוֹם – קַיָּמִים לְעוֹלָם כַּחַמָּה וְכַלְּבָנָה וְכַכּוֹכָבִים (עי' ספרי):

פסוק יא

יסף עליכם ככם אלף פעמים. מַהוּ שׁוּב **ויברך אתכם כאשר דבר לכם**? אֶלָּא אָמְרוּ לוֹ, מֹשֶׁה אַתָּה נוֹתֵן קְצָבָה לִבְרָכוֹתֵינוּ? כְּבָר הִבְטִיחַ הַקָּבָּ"ה אֶת אַבְרָהָם "אֲשֶׁר אִם יוּכַל אִישׁ לִמְנוֹת וְגוֹ'" (בראשית י"ג), אָמַר לָהֶם זוֹ מִשֶּׁלִּי הִיא, אֲבָל הוּא יְבָרֵךְ אֶתְכֶם כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר לָכֶם (ספרי):

פסוק יב

איכה אשא לבדי. אִם אֹמַר לְקַבֵּל שָׂכָר, לֹא אוּכַל, זוֹ הִיא שֶׁאָמַרְתִּי לָכֶם לֹא מֵעַצְמִי אֲנִי אוֹמֵר לָכֶם אֶלָּא מִפִּי הַקָּבָּ"ה:

טרחכם. מְלַמֵּד שֶׁהָיוּ יִשְׂרְאֵל טַרְחָנִין – הָיָה אֶחָד מֵהֶם רוֹאֶה אֶת בַּעַל דִּינוֹ נוֹצֵחַ בַּדִּין, אוֹמֵר יֵשׁ לִי עֵדִים לְהָבִיא, יֵשׁ לִי רְאָיוֹת לְהָבִיא, מוֹסִיף אֲנִי עֲלֵיכֶם דַּיָּנִין:

ומשאכם. מְלַמֵּד שֶׁהָיוּ אֶפִּיקוֹרְסִין, הִקְדִּים מֹשֶׁה לְצֵאת, אָמְרוּ מָה רָאָה בֶּן עַמְרָם לָצֵאת? שֶׁמָּא אֵינוֹ שָׁפוּי בְּתוֹךְ בֵּיתוֹ; אַחַר לָצֵאת, אָמְרוּ מָה רָאָה בֶּן עַמְרָם שֶׁלֹּא לָצֵאת? מָה אַתֶּם סְבוּרִים? יוֹשֵׁב וְיוֹעֵץ עֲלֵיכֶם עֵצוֹת רָעוֹת וְחוֹשֵׁב עֲלֵיכֶם מַחֲשָׁבוֹת:

ורבכם. מְלַמֵּד שֶׁהָיוּ רוֹגְנִים (ספרי):

פסוק יג

הבו לכם. הַזְמִינוּ עַצְמְכֶם לַדָּבָר:

אנשים. וְכִי תַעֲלֶה עַל דַּעְתְּךָ נָשִׁים, מַה תַּ"ל אֲנָשִׁים? צַדִּיקִים, כְּסוּפִים:

חכמים ונבנים. מְבִינִים דָּבָר מִתּוֹךְ דָּבָר; זוֹ הִיא שֶׁשָּׁאַל אֲרִיוֹס אֶת רַבִּי יוֹסֵי מַה בֵּין חֲכָמִים לִנְבוֹנִים? חָכָם דּוֹמֶה לְשֶׁלְחָנִי עָשִׁיר, כְּשֶׁמְּבִיאִין לוֹ דִּינָרִין לִרְאוֹת רוֹאֶה, וּכְשֶׁאֵין מְבִיאִין לוֹ יוֹשֵׁב וְתוֹהֶא, נָבוֹן דּוֹמֶה לְשֶׁלְחָנִי תַּגָּר, כְּשֶׁמְּבִיאִין לוֹ מָעוֹת לִרְאוֹת רוֹאֶה, וּכְשֶׁאֵין מְבִיאִין לוֹ, הוּא מְחַזֵּר וּמֵבִיא מִשֶּׁלּוֹ (ספרי):

וידעים לשבטיכם. שֶׁהֵם נִכָּרִים לָכֶם, שֶׁאִם בָּא לְפָנַי מְעַטֵּף בְּטַלִּיתוֹ, אֵינִי יוֹדֵעַ מִי הוּא וּמֵאֵי זֶה שֵׁבֶט הוּא, וְאִם הָגוּן הוּא, אֲבָל אַתֶּם מַכִּירִין בּוֹ, שֶׁאַתֶּם גְּדוֹלֶתֶם אוֹתוֹ, לְכָךְ נֶאֱמַר וִידֻעִים לְשִׁבְטֵיכֶם (ספרי):

בראשיכם. רָאשִׁים וּמְכֻבָּדִים עֲלֵיכֶם – שֶׁתִּהְיוּ נוֹהֲגִין בָּהֶם כָּבוֹד וְיִרְאָה:

ואשמם. חָסֵר יו"ד, לְמֵד שֶׁאַשְׁמוֹתֵיהֶם שֶׁל יִשְׂרָאֵל תְּלוּיוֹת בְּרָאשֵׁי דַּיָּנֵיהֶם, שֶׁהָיָה לָהֶם לְמַחוֹת וּלְכַוֵּן אוֹתָם לַדֶּרֶךְ הַיְשָׁרָה (ספרי):

פסוק יד

ותענו אתי וגו'. חֲלַטְתֶּם אֶת הַדָּבָר לַהֲנָאַתְכֶם; הָיָה לָכֶם לְהָשִׁיב, רַבֵּנוּ מֹשֶׁה, מִמִּי נֶאֱה לִלְמֹד, מִמְּךָ אוֹ מִתַּלְמִידְךָ? לֹא מִמְּךָ שֶׁנִּטְעַרְתָּ עָלֶיהָ? אֶלָּא יָדַעְתִּי מַחְשְׁבוֹתֵיכֶם, הֱיִיתֶם

אוֹמְרִים עַכְשָׁו יִתְמַנּוּ עָלֵינוּ דַּיָּנִין הַרְבֵּה, אִם אֵין מַכִּירִנּוּ, אָנוּ מְבִיאִין לוֹ דּוֹרוֹן וְהוּא נוֹשֵׂא לָנוּ פָּנִים (שם):

לעשות. אִם הָיִיתִי מִתְעַצֵּל, אַתֶּם אוֹמְרִים עֲשֵׂה מְהֵרָה (שם):

פסוק טו

ואקח את ראשי שבטיכם. מְשַׁכְּתִים – אַשְׁרֵיכֶם, עַל מִי בָּאתֶם לְהִתְמַנּוֹת? עַל בְּנֵי אַבְרָהָם יִצְחָק וְיַעֲקֹב, עַל בְּנֵי אָדָם שֶׁנִּקְרְאוּ אַחִים וְרֵעִים, חֵלֶק וְנַחֲלָה, וְכָל לְשׁוֹן חִבָּה (שם):

אנשים חכמים וידעים. אֲבָל נְבוֹנִים לֹא מָצָאתִי; זוֹ אַחַת מִשֶּׁבַע מִדּוֹת שֶׁאָמַר יִתְרוֹ לְמֹשֶׁה וְלֹא מָצָא אֶלָּא שְׁלוֹשׁ, **אנשים** צַדִּיקִים, **חכמים**, **וידעים** (שם):

ראשים עליכם. שֶׁתִּנְהֲגוּ בָהֶם כָּבוֹד, רָאשִׁים בְּמֶקַח, רָאשִׁים בְּמִמְכָּר, רָאשִׁים בְּמַשָּׂא וּמַתָּן, נְכָנָס אַחֲרוֹן וְיוֹצֵא רִאשׁוֹן (שם):

שרי אלפים. אֶחָד מְמֻנֶּה עַל אֶלֶף:

שרי מאות. אֶחָד מְמֻנֶּה עַל מֵאָה:

ושטרים. מְנִיתִי עֲלֵיכֶם **לשבטיכם** – אֵלּוּ הַכּוֹפְתִין וְהַמַּכִּין בִּרְצוּעָה עַל פִּי הַדַּיָּנִין (עי' שם):

פסוק טז

ואצוה את שפטיכם. אָמַרְתִּי לָהֶם הֱווּ מְתוּנִין בַּדִּין – אִם בָּא דִּין לְפָנֶיךָ פַּעַם אַחַת, שְׁתַּיִם, וְשָׁלוֹשׁ, אַל תֹּאמַר כְּבָר בָּא דִּין זֶה לְפָנַי פְּעָמִים הַרְבֵּה, אֶלָּא הֱיוּ נוֹשְׂאִים וְנוֹתְנִים בּוֹ (שם):

בעת ההוא. מִשֶּׁמִּנִּיתִים אָמַרְתִּי לָהֶם אֵין עַכְשָׁיו כִּלְשֶׁעָבַר, לְשֶׁעָבַר הֱיִיתֶם בִּרְשׁוּת עַצְמְכֶם, עַכְשָׁו הֲרֵי אַתֶּם מְשֻׁעְבָּדִים לַצִּבּוּר (שם):

שמע. לְשׁוֹן הַוָּה, אודנ"ט בְּלַעַז, כְּמוֹ זְכוֹר, שְׁמוֹר:

ובין גרו. זֶה בַּעַל דִּינוֹ שֶׁאוֹגֵר עָלָיו דְּבָרִים; דְּ"אַ **ובין גרו**, אַף עַל עִסְקֵי דִּירָה בֵּין חֲלַקַּת אַחִים, אֲפִלּוּ בֵּין תַּנּוּר לְכִירַיִם (שם; סנהדרין ז'):

פסוק יז

לא תכירו פנים במשפט. זֶה הַמְמֻנֶּה לְהוֹשִׁיב הַדַּיָּנִים, שֶׁלֹּא יֹאמַר אִישׁ פְּלוֹנִי נָאֶה אוֹ גִּבּוֹר, אוֹשִׁיבֶנּוּ דַּיָּן, אִישׁ פְּלוֹנִי קְרוֹבִי, אוֹשִׁיבֶנּוּ דַּיָּן בָּעִיר, וְהוּא אֵינוֹ בָּקִי בְּדִינִין, נִמְצָא מְחַיֵּב אֶת הַזַּכַּאי וּמְזַכֶּה אֶת הַחַיָּב, מַעֲלֶה אֲנִי עַל מִי שֶׁמִּנָּהוּ כְּאִלּוּ הִכִּיר פָּנִים בַּדִּין:

כקטן כגדל תשמעון. שֶׁיְּהֵא חָבִיב עָלֶיךָ דִּין שֶׁל פְּרוּטָה כְּדִין שֶׁל מֵאָה מָנֶה, שֶׁאִם קָדַם וּבָא לְפָנֶיךָ, לֹא תְסַלְקֶנּוּ לְאַחֲרוֹן. דְּ"אַ — **כקטן כגדל תשמעון** כְּתַרְגּוּמוֹ, שֶׁלֹּא תֹאמַר זֶה עָנִי הוּא וַחֲבֵרוֹ עָשִׁיר וּמְצַוֶּה לְפַרְנְסוֹ, אֲזַכֶּה אֶת הֶעָנִי וְנִמְצָא מִתְפַּרְנֵס בִּנְקִיּוּת; דְּ"אַ — שֶׁלֹּא תֹאמַר הֵיאַךְ אֲנִי פּוֹגֵם כְּבוֹדוֹ שֶׁל עָשִׁיר זֶה בִּשְׁבִיל דִּינָר, אֲזַכֶּנּוּ עַכְשָׁיו, וּכְשֶׁיּוֹצֵא לַחוּץ אֹמַר לוֹ תֵּן לוֹ שֶׁאַתָּה חַיָּב לוֹ (שם):

לא תגורו מפני איש. לֹא תִּירְאוּ; דָּ"אַ — **לא תגורו** לֹא תַכְנִיס דְּבָרֶיךָ מִפְּנֵי אִישׁ, לְשׁוֹן "אוֹגֵר בַּקַּיִץ" (משלי י'):

כי המשפט לאלהים הוא. מַה שֶּׁאַתָּה נוֹטֵל מִזֶּה שֶׁלֹּא כַדִּין, אַתָּה מַזְקִיקֵנִי לְהַחֲזִיר לוֹ, נִמְצָא שֶׁהַטִּיתָ עָלַי הַמִּשְׁפָּט (סנהדרין ח'):

תקרבון אלי. עַל דָּבָר זֶה נִסְתַּלֵּק מִמֶּנּוּ מִשְׁפַּט בְּנוֹת צְלָפְחָד (שם); וְכֵן שְׁמוּאֵל אָמַר לְשָׁאוּל (שמואל א ט') "אָנֹכִי הָרוֹאֶה", אָמַר לוֹ הַקָּבָ"ה חַייֶךָ שֶׁאֲנִי מוֹדִיעֲךָ שֶׁאֵין אַתָּה רוֹאֶה, וְאֵימָתַי הוֹדִיעוֹ? כְּשֶׁבָּא לִמְשֹׁחַ אֶת דָּוִד (שמואל א ט"ז) "וַיִּרְא אֶת אֱלִיאָב וַיֹּאמֶר אַךְ נֶגֶד ה' מְשִׁיחוֹ", אָמַר לוֹ הַקָּבָ"ה וְלֹא אָמַרְתָּ אָנֹכִי הָרֹאֶה? "אַל תַּבֵּט אֶל מַרְאֵהוּ" (ספרי):

פסוק יח

את כל הדברים אשר תעשון. אֵלּוּ עֶשֶׂרֶת הַדְּבָרִים שֶׁבֵּין דִּינֵי מָמוֹנוֹת לְדִינֵי נְפָשׁוֹת (שם):

פסוק יט

המדבר הגדול והנורא. שֶׁהָיוּ בוֹ נְחָשִׁים כְּקוֹרוֹת, וְעַקְרַבִּים כִּקְשָׁתוֹת (שם):

פסוק כב

ותקרבון אלי כלכם. בְּעֵרְבוּבְיָא; וּלְהַלָּן הוּא אוֹמֵר (דברים ה') "וַתִּקְרְבוּן אֵלַי כָּל רָאשֵׁי שִׁבְטֵיכֶם וְזִקְנֵיכֶם וַתֹּאמְרוּ הֵן הֶרְאָנוּ וְגוֹ'", אוֹתָהּ קְרִיבָה הָיְתָה הוֹגֶנֶת – יְלָדִים מְכַבְּדִים אֶת הַזְּקֵנִים וּשְׁלָחוּם לִפְנֵיהֶם, וּזְקֵנִים מְכַבְּדִים אֶת הָרָאשִׁים לָלֶכֶת לִפְנֵיהֶם, אֲבָל כָּאן "וַתִּקְרְבוּן אֵלַי כֻּלְּכֶם" בְּעֵרְבוּבְיָא – יְלָדִים דּוֹחֲפִין אֶת הַזְּקֵנִים, וּזְקֵנִים דּוֹחֲפִין אֶת הָרָאשִׁים (ספרי):

וישבו אתנו דבר. בְּאֵיזֶה לָשׁוֹן הֵם מְדַבְּרִים:

את הדרך אשר נעלה בה. אֵין דֶּרֶךְ שֶׁאֵין בָּהּ עַקְמִימוּת:

ואת הערים אשר נבא אליהן. תְּחִלָּה לִכְבֹּשׁ (שם):

פסוק כג

וייטב בעיני הדבר. בְּעֵינַי וְלֹא בְעֵינֵי הַמָּקוֹם; וְאִם בְּעֵינֵי מֹשֶׁה הָיָה טוֹב לְמָה אָמְרָה בַּתּוֹכָחוֹת? מָשָׁל לְאָדָם שֶׁאוֹמֵר לַחֲבֵרוֹ מְכֹר לִי חֲמוֹרְךָ זֶה, אָמַר לוֹ הֵן, נוֹתְנוֹ אַתָּה לִי לְנִסָּיוֹן? אָמַר לוֹ הֵן, בֶּהָרִים וּבַגְּבָעוֹת? אָמַר לוֹ הֵן, כֵּיוָן שֶׁרָאָה שֶׁאֵין מְעַכְּבוֹ כְּלוּם, אָמַר הַלּוֹקֵחַ בְּלִבּוֹ בָּטוּחַ הוּא זֶה שֶׁלֹּא אֶמְצָא בוֹ מוּם, מִיָּד אָמַר לוֹ טֹל מְעוֹתֶיךָ אֵינִי מְנַסֶּהוּ מֵעַתָּה, אַף אֲנִי הוֹדֵיתִי לְדִבְרֵיכֶם, שֶׁמָּא תַּחְזְרוּ בָּכֶם כְּשֶׁתִּרְאוּ שֶׁאֵינִי מְעַכֵּב, וְאַתֶּם לֹא חֲזַרְתֶּם בָּכֶם (ספרי):

ואקח מכם. מִן הַבְּרוּרִים שֶׁבָּכֶם, מִן הַמְסֻלָּתִים שֶׁבָּכֶם (שם):

שנים עשר אנשים איש אחד לשבט. מַגִּיד שֶׁלֹּא הָיָה שֵׁבֶט לֵוִי עִמָּהֶם (שם):

פסוק כד

עד נחל אשכל. מַגִּיד שֶׁנִּקְרָא עַל שֵׁם סוֹפוֹ (שם):

וירגלו אתה. מְלַמֵּד שֶׁהָלְכוּ בָהּ אַרְבָּעָה אֲמָנִין שִׁתִּי וְעֵרֶב (שם):

פסוק כה

ויורדו אלינו. מַגִּיד שֶׁאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל גְּבוֹהָה מִכָּל הָאֲרָצוֹת (שם):

ויאמרו טובה הארץ. מִי הֵם שֶׁאָמְרוּ טוֹבָתָהּ? יְהוֹשֻׁעַ וְכָלֵב (שם):

פסוק כו

ותמרו. לְשׁוֹן הַתְרָסָה – הִתְרַסְתֶּם כְּנֶגֶד מַאֲמָרוֹ:

פסוק כז

ותרגנו. לְשׁוֹן הָרָע, וְכֵן "דִּבְרֵי נִרְגָּן" (משלי י"ח) – אָדָם הַמּוֹצִיא דִּבָּה:

בשנאת ה' אתנו. וְהוּא הָיָה אוֹהֵב אֶתְכֶם, אֲבָל אַתֶּם שׂוֹנְאִים אוֹתוֹ; מְשַׁל הֶדְיוֹט אוֹמֵר מַה דִּבְלְבָּךְ עַל רְחִמָּךְ מַה דִּבְלְבֵּהּ עָלָךְ (ספרי):

בשנאת ה' אתנו הוציאנו מארץ מצרים. הוֹצָאָתוֹ לְשִׂנְאָה הָיְתָה; מָשָׁל לְמֶלֶךְ בָּשָׂר וָדָם שֶׁהָיוּ לוֹ שְׁנֵי בָנִים וְיֵשׁ לוֹ שְׁתֵּי שָׂדוֹת, אַחַת שֶׁל שִׂקְיָא וְאַחַת שֶׁל בַּעַל, לְמִי שֶׁהוּא אוֹהֵב נוֹתֵן שֶׁל שִׂקְיָא, וּלְמִי שֶׁהוּא שׂוֹנֵא נוֹתֵן לוֹ שֶׁל בַּעַל, אֶרֶץ מִצְרַיִם שֶׁל שִׂקְיָא הִיא, שֶׁנִּילוּס עוֹלֶה וּמַשְׁקֶה אוֹתָהּ, וְאֶרֶץ כְּנַעַן שֶׁל בַּעַל, וְהוֹצִיאָנוּ מִמִּצְרַיִם לָתֵת לָנוּ אֶת אֶרֶץ כְּנַעַן (במ"ר י"ז):

פסוק כח

ערים גדלת ובצורת בשמים. דִּבְּרוּ הַכְּתוּבִים לְשׁוֹן הֶבֵאי (ספרי; חולין צ'):

פסוק כט

לא תערצון. לְשׁוֹן שְׁבִירָה, כְּתַרְגּוּמוֹ, וְדוֹמֶה לוֹ (איוב ל') "בַּעֲרוּץ נְחָלִים לִשְׁכֹּן"– שִׁבּוּר הַנְּחָלִים:

פסוק ל

ילחם לכם. בִּשְׁבִילְכֶם:

פסוק לא

ובמדבר אשר ראית. מוּסָב עַל מִקְרָא שֶׁלְּמַעְלָה הֵימֶנּוּ – **ככל אשר עשה אתכם במצרים**, וְעָשָׂה אַף **במדבר אשר ראית אשר נשאך וגו'**:

כאשר ישא איש את בנו. כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁתִּי אֵצֶל "וַיִּסַּע מַלְאַךְ הָאֱלֹהִים הַהֹלֵךְ לִפְנֵי מַחֲנֵה יִשְׂרָאֵל וְגוֹ'" (שמות י"ד) מָשָׁל לְמְהַלֵּךְ בַּדֶּרֶךְ וּבְנוֹ לְפָנָיו, בָּאוּ לִסְטִים לִשְׁבּוֹתוֹ, וְכוּ':

פסוק לב
ובדבר הזה. שֶׁהוּא מַבְטִיחָכֶם לַהֲבִיאָכֶם אֶל הָאָרֶץ – אֵינְכֶם מַאֲמִינִים בּוֹ:

פסוק לג
לראתכם. כְּמוֹ לְהַרְאוֹתְכֶם, וְכֵן (שמות י"ג) "לַנְחֹתָם הַדֶּרֶךְ", וְכֵן (תהלים כ"ו) "לַשְׁמֵעַ בְּקוֹל תּוֹדָה", וְכֵן (מלכים ב ט') "לָלֶכֶת לַגִּיד בְּיִזְרְעֶאל":

פסוק לו
אשר דרך בה. — חֶבְרוֹן; שֶׁנֶּאֱמַר (במדבר י"ג) "וַיָּבֹא עַד חֶבְרוֹן":

פסוק לז
התאנף. נִתְמַלֵּא רֹגֶז:

פסוק מ
פנו לכם. אֲמַרְתִּי לְהַעֲבִיר אֶתְכֶם דֶּרֶךְ רֹחַב אֶרֶץ אֱדוֹם לְצַד צָפוֹן לִכְנֵס לָאָרֶץ, קִלְקַלְתֶּם וּגְרַמְתֶּם לָכֶם עִכּוּב:

פנו לכם. לַאֲחוֹרֵיכֶם וְתֵלְכוּ בַּמִּדְבָּר לְצַד יַם סוּף – שֶׁהַמִּדְבָּר שֶׁהָיוּ מְהַלְּכִים בּוֹ לִדְרוֹמוֹ שֶׁל הַר שֵׂעִיר הָיָה מַפְסִיק בֵּין יַם סוּף לְהַר שֵׂעִיר – עַתָּה הִמְשִׁכוּ לְצַד הַיָּם וּתְסַבְּבוּ אֶת הַר שֵׂעִיר כָּל דְּרוֹמוֹ מִן הַמַּעֲרָב לַמִּזְרָח:

פסוק מא
ותהינו. לְשׁוֹן "הִנָּנוּ וְעָלִינוּ אֶל הַמָּקוֹם" (במדבר י"ד), זֶה הַלָּשׁוֹן שֶׁאֲמַרְתֶּם לְשׁוֹן "הֵן", כְּלוֹמַר נִזְדַּמַּנְתֶּם:

פסוק מב
לא תעלו. לֹא עֲלִיָּה תְהֵא לָכֶם אֶלָּא יְרִידָה:

פסוק מד
כאשר תעשינה הדברים. מַה הַדְּבוֹרָה הַזֹּאת כְּשֶׁהִיא מַכָּה אֶת הָאָדָם מִיָּד מֵתָה, אַף הֵם כְּשֶׁהָיוּ נוֹגְעִים בָּכֶם מִיָּד מֵתִים:

פסוק מה
ולא שמע ה' בקלכם. כִּבְיָכוֹל עֲשִׂיתֶם מִדַּת רַחֲמָיו כְּאִלּוּ אַכְזָרִי:

פסוק מו
ותשבו בקדש ימים רבים. י"ט שָׁנָה, שֶׁנֶּאֱמַר **כימים אשר ישבתם** בִּשְׁאָר הַמַּסָּעוֹת, וְהֵם הָיוּ ל"ח שָׁנָה, י"ט מֵהֶם עָשׂוּ בְּקָדֵשׁ וי"ט שָׁנָה הוֹלְכִים וּמִטַּרְפִּים וְחָזְרוּ לְקָדֵשׁ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (במדבר ל"ב) "וַיְנִיעֵם בַּמִּדְבָּר"; כָּךְ מָצָאתִי בְּסֵדֶר עוֹלָם:

פרק ב

פסוק א

ונפן ונסע המדברה. אִלּוּ לֹא חָטְאוּ הָיוּ עוֹבְרִים דֶּרֶךְ הַר שֵׂעִיר לְכָנֵס לָאָרֶץ מִן דְּרוֹמוֹ לִצְפוֹנוֹ, וּבִשְׁבִיל שֶׁקִּלְקְלוּ הָפְכוּ לְצַד הַמִּדְבָּר, שֶׁהוּא בֵּין יַם סוּף לִדְרוֹמוֹ שֶׁל הַר שֵׂעִיר, וְהָלְכוּ אֵצֶל דְּרוֹמוֹ מִן הַמַּעֲרָב לַמִּזְרָח **דרך ים סוף**. דֶּרֶךְ יְצִיאָתָן מִמִּצְרַיִם שֶׁהוּא בְּמִקְצוֹעַ דְּרוֹמִית מַעֲרָבִית; מִשָּׁם הָיוּ הוֹלְכִים לְצַד הַמִּזְרָח:

ונסב את הר שעיר. כָּל דְּרוֹמוֹ עַד אֶרֶץ מוֹאָב:

פסוק ג

פנו לכם צפנה. סֹבּוּ לָכֶם לְרוּחַ מִזְרָחִית, מִן הַדָּרוֹם לַצָּפוֹן, פְּנֵיכֶם לַצָּפוֹן, נִמְצְאוּ הוֹלְכִים אֶת רוּחַ הַמִּזְרָחִית וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר (שופטים י"א) "וַיָּבוֹאוּ (וַיָּבֹא) מִמִּזְרַח שֶׁמֶשׁ לְאֶרֶץ מוֹאָב":

פסוק ד

ונשמרתם מאד. וּמַהוּ הַשְּׁמִירָה? **אל תתגרו בם**:

פסוק ה

עד מדרך כף רגל. אֶפְלוּ מִדְרַךְ כַּף רֶגֶל, כְּלוֹמַר אֲפִלּוּ דְּרִיסַת הָרֶגֶל אֵינִי מַרְשֶׁה לָכֶם לַעֲבֹר בְּאַרְצָם שֶׁלֹּא בִּרְשׁוּת. וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה עַד שֶׁיָּבֹא יוֹם דְּרִיסַת כַּף רֶגֶל עַל הַר הַזֵּיתִים, שֶׁנֶּאֱמַר (זכריה י"ד) "וְעָמְדוּ רַגְלָיו וְגוֹ'":

ירשה לעשו. מֵאַבְרָהָם, עֲשָׂרָה עֲמָמִים נָתַתִּי לוֹ, שִׁבְעָה לָכֶם וְקֵינִי וּקְנִזִּי וְקַדְמוֹנִי הֵן עַמּוֹן וּמוֹאָב וְשֵׂעִיר, אֶחָד מֵהֶם לְעֵשָׂו וְהַשְּׁנַיִם לִבְנֵי לוֹט, בִּשְׂכַר שֶׁהָלַךְ אִתּוֹ לְמִצְרַיִם וְשָׁתַק עַל מַה שֶּׁהָיָה אוֹמֵר עַל אִשְׁתּוֹ אֲחוֹתִי הִיא, עָשָׂאוּ כִּבְנוֹ (בראשית רבה נ"א):

פסוק ו

תכרו. לְשׁוֹן מֶקַח, וְכֵן "אֲשֶׁר כָּרִיתִי לִי" (בראשית נ'), שֶׁכֵּן בִּכְרֵכֵי הַיָּם קוֹרִין לִמְכִירָה כְּיָרָה (ראש השנה כ"ו):

פסוק ז

כי ה' אלהיך ברכך. לְפִיכָךְ לֹא תִכְפּוּ אֶת טוֹבָתוֹ לְהַרְאוֹת כְּאִלּוּ אַתֶּם עֲנִיִּים, אֶלָּא הַרְאוּ עַצְמְכֶם עֲשִׁירִים:

פסוק ח

ונפן ונעבר. לְצַד צָפוֹן הָפַכְנוּ פָּנִים לַהֲלֹךְ רוּחַ מִזְרָחִית:

פסוק ט

ואל תתגר בם וגו'. לֹא אָסַר לָהֶם עַל מוֹאָב אֶלָּא מִלְחָמָה, אֲבָל מְיָרְאִים הָיוּ אוֹתָם, וְנִרְאִים לָהֶם כְּשֶׁהֵם מְזַיְּנִים, לְפִיכָךְ כְּתִיב (במדבר כ"ב) "וַיָּגָר מוֹאָב מִפְּנֵי הָעָם", שֶׁהָיוּ שׁוֹלְלִים וּבוֹזְזִים אוֹתָם; אֲבָל בִּבְנֵי עַמּוֹן נֶאֱמַר (פסוק י"ט) "וְאַל תִּתְגַּר בָּם" – שׁוּם גֵּרוּי, בִּשְׁכַר צְנִיעוּת אִמָּם, שֶׁלֹּא פִּרְסְמָה עַל אָבִיהָ כְּמוֹ שֶׁעָשְׂתָה הַבְּכִירָה שֶׁקָּרְאָה שֵׁם בְּנָהּ מוֹאָב (בבא קמא ל"ח):

ער. שֵׁם הַמְּדִינָה:

פסוק י

האמים לפנים וגו'. אַתָּה סָבוּר שֶׁזּוֹ אֶרֶץ רְפָאִים שֶׁנִּתַּתִּי לוֹ לְאַבְרָהָם, לְפִי שֶׁהָאֱמִים שֶׁהֵם רְפָאִים יָשְׁבוּ בָהּ לְפָנִים, אֲבָל לֹא זוֹ הִיא, כִּי אוֹתָן רְפָאִים הוֹרַשְׁתִּי מִפְּנֵי בְנֵי לוֹט וְהוֹשַׁבְתִּים תַּחְתָּם:

פסוק יא

רפאים יחשבו וגו'. רְפָאִים הָיוּ נֶחֱשָׁבִין אוֹתָם אֵמִים, כָּעֲנָקִים הַנִּקְרָאִים רְפָאִים, עַל שֵׁם שֶׁכָּל הָרוֹאֶה אוֹתָם יָדָיו מִתְרַפּוֹת (בראשית רבה כ"ו):

אמים. עַל שֵׁם שֶׁאֵימָתָם מֻטֶּלֶת עַל הַבְּרִיּוֹת (שם), וְכֵן בְּשֵׂעִיר יָשְׁבוּ הַחֹרִים וּנְתַתִּים לִבְנֵי עֵשָׂו:

פסוק יב

יירשום. לְשׁוֹן הוֹוֶה, כְּלוֹמַר נָתַתִּי בָהֶם כֹּחַ שֶׁהָיוּ מוֹרִישִׁים אוֹתָם וְהוֹלְכִים:

פסוק טו

היתה בם. לְמַהֵר וּלְהֻמָּם בְּתוֹךְ אַרְבָּעִים שָׁנָה, שֶׁלֹּא יִגְרְמוּ לִבְנֵיהֶם עוֹד לְהִתְעַכֵּב בַּמִּדְבָּר:

פסוק טז

ויהי כאשר תמו וגו' וידבר ה' אלי וגו'. אֲבָל מִשִּׁלּוּחַ הַמְרַגְּלִים עַד כָּאן לֹא נֶאֱמַר בְּפָרָשָׁה זוֹ וַיְדַבֵּר אֶלָּא וַיֹּאמֶר, לְלַמֶּדְךָ שֶׁכָּל ל"ח שָׁנָה שֶׁהָיוּ יִשְׂרָאֵל נְזוּפִים, לֹא נִתְיַחֵד עִמּוֹ הַדִּבּוּר בְּלָשׁוֹן חִבָּה, פָּנִים אֶל פָּנִים וְיָשׁוּב הַדַּעַת – לְלַמֶּדְךָ שֶׁאֵין הַשְׁכִּינָה שׁוֹרָה עַל הַנְּבִיאִים אֶלָּא בְּשָׁבִיל יִשְׂרָאֵל (מכילתא שמות י"ב):

אנשי המלחמה. מִבֶּן עֶשְׂרִים שָׁנָה הַיּוֹצְאִים בַּצָּבָא:

פסוק יח

אתה עבר היום את גבול מואב, **וקרבת מול בני עמון**. מִכָּאן שֶׁאֶרֶץ עַמּוֹן לְצַד צָפוֹן:

פסוק כ
ארץ רפאים תחשב. אֶרֶץ רְפָאִים נֶחְשֶׁבֶת אַף הִיא, לְפִי שֶׁהָרְפָאִים יָשְׁבוּ בָהּ לְפָנִים, אֲבָל לֹא זוֹ הִיא שֶׁנָּתַתִּי לְאַבְרָהָם:

פסוק כג
והעוים הישבים בחצרים וגו'. עַוִּים מִפְּלִשְׁתִּים הֵם, שֶׁעִמָּהֶם הֵם נֶחֱשָׁבִים בְּסֵפֶר יְהוֹשֻׁעַ, שֶׁנֶּאֱמַר (יהושע י"ג) "חֲמֵשֶׁת סַרְנֵי פְלִשְׁתִּים הָעַזָּתִי וְהָאַשְׁדּוֹדִי הָאֶשְׁקְלוֹנִי הַגִּתִּי וְהָעֶקְרוֹנִי וְהָעַוִּים", וּמִפְּנֵי הַשִּׁבּוּעָה שֶׁנִּשְׁבַּע אַבְרָהָם לַאֲבִימֶלֶךְ לֹא יָכְלוּ יִשְׂרָאֵל לְהוֹצִיא אַרְצָם מִיָּדָם, וְהֵבֵאתִי עֲלֵיהֶם כַּפְתּוֹרִים וְהִשְׁמִידוּם וַיֵּשְׁבוּ תַחְתָּם, וְעַכְשָׁיו אַתֶּם מַתְרִים לְקַחְתָּהּ מִיָּדָם (חולין ס'):

פסוק כה
תחת כל השמים. לְמֵד שֶׁעָמְדָה חַמָּה לִמְשָׁה בְּיוֹם מִלְחֶמֶת עוֹג וְנוֹדַע הַדָּבָר תַּחַת כָּל הַשָּׁמַיִם (עבודה זרה כ"ה):

פסוק כו
ממדבר קדמות. אַע"פִּ שֶׁלֹּא צִוַּנִי הַמָּקוֹם לִקְרֹא לְסִיחוֹן לְשָׁלוֹם, לָמַדְתִּי מִמִּדְבַּר סִינַי – מִן הַתּוֹרָה שֶׁקְּדָמָה לָעוֹלָם – כְּשֶׁבָּא הַקָּבָ"ה לִתֵּן לְיִשְׂרָאֵל חָזַר אוֹתָהּ עַל עֶשָׂו וְיִשְׁמָעֵאל, וְגָלוּי לְפָנָיו שֶׁלֹּא יְקַבְּלוּהָ וְאַע"פִּ כֵּן פָּתַח לָהֶם בְּשָׁלוֹם, אַף אֲנִי קִדַּמְתִּי אֶת סִיחוֹן בְּדִבְרֵי שָׁלוֹם; דְּ"אַ, **ממדבר קדמות** – מִמְּךָ לָמַדְתִּי, שֶׁקִּדַּמְתָּ לָעוֹלָם, יָכוֹל הָיִיתָ לִשְׁלֹחַ בָּרָק אֶחָד וְלִשְׁרֹף אֶת הַמִּצְרִים, אֶלָּא שְׁלַחְתַּנִי מִן הַמִּדְבָּר אֶל פַּרְעֹה לֵאמֹר (שמות ה') "שַׁלַּח אֶת עַמִּי", בְּמִתּוּן (תנחומא):

פסוק כט
כאשר עשו לי בני עשו. לֹא לְעִנְיַן לַעֲבֹר בְּאַרְצָם, אֶלָּא לְעִנְיַן מֶכֶר אֹכֶל וּמַיִם:
עד אשר אעבר את הירדן. מוֹסֵב עַל אֶעְבְּרָה בְאַרְצֶךָ:

פסוק לא
החלתי תת לפניך. כָּפָה שֵׂר שֶׁל אֱמוֹרִיִּים שֶׁל מַעְלָה תַּחַת רַגְלָיו שֶׁל מֹשֶׁה וְהִדְרִיכוֹ עַל צַוָּארוֹ:

פסוק לב
ויצא סיחן. לֹא שָׁלַח בִּשְׁבִיל עוֹג לַעֲזֹר לוֹ, לְלַמֶּדְךָ שֶׁלֹּא הָיוּ צְרִיכִים זֶה לָזֶה:

פסוק לג
ואת בניו. בנו כְּתִיב, שֶׁהָיָה לוֹ בֵּן גִּבּוֹר כְּמוֹתוֹ (תנחומא חקת):

פסוק לד
מתם. אֲנָשִׁים, בְּבִזַּת סִיחוֹן נֶאֱמַר בָּזַזְנוּ לָנוּ, לְשׁוֹן בִּזָּה, שֶׁהָיְתָה חֲבִיבָה עֲלֵיהֶם וּבוֹזְזִים אִישׁ לוֹ, וּכְשֶׁבָּאוּ לְבִזַּת עוֹג, כְּבָר הָיוּ שְׂבֵעִים וּמְלֵאִים, וְהָיְתָה בְּזוּיָה בְּעֵינֵיהֶם, וּמְקַרְעִין וּמַשְׁלִיכִין בְּהֵמָה וּבְגָדִים, וְלֹא נָטְלוּ כִּי אִם כֶּסֶף וְזָהָב, לְכָךְ נֶאֱמַר בַּזּוֹנוּ לָנוּ, לְשׁוֹן בִּזָּיוֹן, כָּךְ נִדְרָשׁ בְּסִפְרֵי בְּפִ' וַיֵּשֶׁב יִשְׂרָאֵל בַּשִּׁטִּים:

פסוק לז
כל יד נחל יבק. כָּל אֵצֶל נַחַל יַבֹּק:
וכל אשר צוה ה' אלהינו. שֶׁלֹּא לִכְבֹּשׁ, הִנַּחְנוּ:

פרק ג

פסוק א
ונפן ונעל. כָּל צַד צָפוֹן הוּא עָלְיָה:

פסוק ב
אל תירא אתו. וּבְסִיחוֹן לֹא הֻצְרַךְ לוֹמַר אַל תִּירָא אֹתוֹ אֶלָּא מִתְיָרֵא הָיָה מֹשֶׁה שֶׁלֹּא תַעֲמֹד לוֹ זְכוּת שֶׁשִּׁמֵּשׁ לְאַבְרָהָם, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית י"ד) "וַיָּבֹא הַפָּלִיט", וְהוּא עוֹג:

פסוק ד
חבל ארגב. מְתַרְגְּמִינַן בֵּית פֶּלֶךְ טְרַכוֹנָא, וְרָאִיתִי תַּרְגּוּם יְרוּשַׁלְמִי בְּמָגִלַּת אֶסְתֵּר קוֹרֵא פֶּלְטִין טְרַכוֹנִין, לְמַדְתִּי חֶבֶל אַרְגּוֹב הַפֶּרְכִיָּא - הֵיכַל מֶלֶךְ, כְּלוֹמַר שֶׁהַמַּלְכוּת נִקְרֵאת עַל שְׁמָהּ; וְכֵן אֶת הָאַרְגּוֹב דִּמְלָכִים (מלכים ב ט"ו:כ"ה), אֵצֶל הֵיכַל מֶלֶךְ הָרַגּוֹ פֶּקַח בֶּן רְמַלְיָהוּ לִפְקַחְיָה בֶּן מְנַחֵם, לְמַדְתִּי שֶׁכָּךְ נִקְרָא שָׁם הַפֶּרְכִיָּא:

פסוק ה
מערי הפרזי. פְּרוּזוֹת וּפְתוּחוֹת בְּלֹא חוֹמָה, וְכֵן (זכריה ב') "פְּרָזוֹת תֵּשֵׁב יְרוּשָׁלַיִם":

פסוק ו
החרם. לְשׁוֹן הוֹוֶה - הָלוֹךְ וְכָלוֹת:

פסוק ח
מיד. מֵרְשׁוּת:

פסוק ט
צידנים יקראו לחרמון וגו'. וּבְמָקוֹם אַחֵר הוּא אוֹמֵר (דברים ד') "וְעַד הַר שִׂיאֹן הוּא חֶרְמוֹן", הֲרֵי לוֹ אַרְבָּעָה שֵׁמוֹת, לָמָּה הֻצְרְכוּ לְכָתֵב? לְהַגִּיד שֶׁבַח אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל - שֶׁהָיוּ אַרְבַּע מַלְכֻיּוֹת מִתְפָּאֲרוֹת בְּכָךְ, זוֹ אוֹמֶרֶת עַל שְׁמִי יִקָּרֵא, וְזוֹ אוֹמֶרֶת עַל שְׁמִי יִקָּרֵא:

שניר. הוּא שֶׂלֶג בִּלְשׁוֹן אַשְׁכְּנַז וּבִלְשׁוֹן כְּנַעַן:

פסוק יא

מיתר הרפאים. שֶׁהָרְגוּ אַמְרָפֶל וַחֲבֵרָיו בְּעַשְׁתְּרוֹת קַרְנַיִם, וְהוּא פָּלַט מִן הַמִּלְחָמָה שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית י"ד) "וַיָּבֹא הַפָּלִיט" – זֶהוּ עוֹג:

באמת איש. בְּאַמַּת עוֹג:

פסוק יב

ואת הארץ הזאת. הָאֲמוּרָה לְמַעְלָה, מִנַּחַל אַרְנוֹן וְעַד הַר חֶרְמוֹן, **ירשנו בעת ההיא**:

מערער אשר על נחל ארנן. אֵינוֹ מְחֻבָּר לְרֹאשׁוֹ שֶׁל מִקְרָא אֶלָּא לְסוֹפוֹ – עַל נָתַתִּי לְרֹאובֵנִי וְלַגָּדִי, אֲבָל לְעִנְיַן יְרֻשָּׁה עַד הַר חֶרְמוֹן הָיָה:

פסוק יג

ההוא יקרא ארץ רפאים. הִיא אוֹתָהּ שֶׁנָּתַתִּי לְאַבְרָהָם:

פסוק טז

תוך הנחל וגבל. כָּל הַנַּחַל וְעוֹד מֵעֵבֶר לִשְׁפָתוֹ, כְּלוֹמַר עַד וְעַד בְּכָלָל וְיוֹתֵר מִכֵּן:

פסוק יז

מכנרת. מֵעֵבֶר הַיַּרְדֵּן הַמַּעֲרָבִי, וְנַחֲלַת בְּנֵי גָד מֵעֵבֶר הַיַּרְדֵּן הַמִּזְרָחִי, וְנָפַל בְּגוֹרָלָם רֹחַב הַיַּרְדֵּן כְּנֶגְדָּם, וְעוֹד מֵעֵבֶר שְׂפָתוֹ עַד כִּנֶּרֶת, וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר **והירדן וגבל** – הַיַּרְדֵּן וּמֵעֵבֶר לוֹ:

פסוק יח

ואצו אתכם. לִבְנֵי רְאוּבֵן וּבְנֵי גָד הָיָה מְדַבֵּר:

לפני אחיכם. הֵם הָיוּ הוֹלְכִים לִפְנֵי יִשְׂרָאֵל לַמִּלְחָמָה לְפִי שֶׁהָיוּ גִּבּוֹרִים, וְאוֹיְבִים נוֹפְלִים לִפְנֵיהֶם, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ל"ג) "וְטָרַף זְרוֹעַ אַף קָדְקֹד":

פסוק כג

ואתחנן. אֵין חִנּוּן בְּכָל מָקוֹם אֶלָּא לְשׁוֹן מַתָּנַת חִנָּם – אַע"פִּ שֶׁיֵּשׁ לָהֶם לַצַּדִּיקִים לִתְלוֹת בְּמַעֲשֵׂיהֶם הַטּוֹבִים אֵין מְבַקְּשִׁים מֵאֵת הַמָּקוֹם אֶלָּא מַתָּנַת חִנָּם, (לְפִי שֶׁאָמַר לוֹ וְחַנֹּתִי אֶת אֲשֶׁר אָחֹן אָמַר לוֹ בִּלְשׁוֹן וָאֶתְחַנַּן); דְּ"א זֶה אֶחָד מֵעֲשָׂרָה לְשׁוֹנוֹת שֶׁנִּקְרֵאת תְּפִלָּה, כִּדְאִיתָא בְּסִפְרִי:

בעת ההוא. לְאַחַר שֶׁכָּבַשְׁתִּי אֶרֶץ סִיחוֹן וְעוֹג דִּמִּיתִי שֶׁמָּא הֵתֵר הַנֶּדֶר:

לאמר. זֶה אֶחָד מִ' מְקוֹמוֹת שֶׁאָמַר מֹשֶׁה לִפְנֵי הַמָּקוֹם אֵינִי מַנִּיחֵךְ עַד שֶׁתּוֹדִיעֵנִי אִם תַּעֲשֶׂה שְׁאֵלָתִי אִם לָאו (ספרי):

פסוק כד

ה' אלהים. רַחוּם בַּדִּין:

אתה החלות להראות את עבדך. פֶּתַח, לְהָיוֹת עוֹמֵד וּמִתְפַּלֵּל אַע"פִּ שֶׁנִּגְזְרָה גְּזֵרָה; אָמַר לוֹ מִמְּךָ לָמַדְתִּי, שֶׁאָמַרְתָּ לִי (שמות ל"ב) "וְעַתָּה הַנִּיחָה לִי", וְכִי תּוֹפֵס הָיִיתִי בְךָ? אֶלָּא לְפִתּוֹחַ פֶּתַח, שֶׁבִּי הָיָה תָלוּי לְהִתְפַּלֵּל עֲלֵיהֶם, כְּמוֹ כֵן הָיִיתִי סָבוּר לַעֲשׂוֹת עַכְשָׁו (ספרי):

את גדלך. זוֹ מִדַּת טוּבְךָ, וְכֵן הוּא אוֹמֵר (במדבר י"ד) "וְעַתָּה יִגְדַּל נָא כֹּחַ ה'":

ואת ידך. זוֹ יְמִינְךָ שֶׁהִיא פְּשׁוּטָה לְכָל בָּאֵי עוֹלָם:

החזקה. שֶׁאַתָּה כּוֹבֵשׁ בְּרַחֲמִים אֶת מִדַּת הַדִּין בְּחָזְקָה (ספרי):

אשר מי אל וגו'. אֵינְךָ דוֹמֶה לְמֶלֶךְ בָּשָׂר וָדָם שֶׁיֵּשׁ לוֹ יוֹעֲצִין וְסַנְקְתָּדְרִין הַמַּמְחִין בְּיָדוֹ כְּשֶׁרוֹצֶה לַעֲשׂוֹת חֶסֶד וְלַעֲבֹר עַל מִדּוֹתָיו, אַתָּה אֵין מִי שֶׁיִּמְחֶה בְיָדְךָ אִם תִּמְחֹל לִי וּתְבַטֵּל גְּזֵרָתְךָ; וּלְפִי פְּשׁוּטוֹ אַתָּה הַחִלּוֹתָ לְהַרְאוֹת אֶת עַבְדְּךָ מִלְּחֶמֶת סִיחוֹן וְעוֹג, – כְּדִכְתִיב (דברים ב') "רְאֵה הַחִלֹּתִי תֵּת לְפָנֶיךָ", – הַרְאֵנִי מִלְּחֶמֶת ל"א מְלָכִים:

פסוק כה

אעברה נא. אֵין נָא אֶלָּא לְשׁוֹן בַּקָּשָׁה:

ההר הטוב הזה. זוֹ יְרוּשָׁלַיִם:

והלבנון. זֶה בֵּית הַמִּקְדָּשׁ (ספרי):

פסוק כו

ויתעבר ה'. נִתְמַלֵּא חֵמָה:

למענכם. אַתֶּם גְּרַמְתֶּם לִי, וְכֵן הוּא אוֹמֵר (תהלים ק"ו) "וַיַּקְצִיפוּ עַל מֵי מְרִיבָה וַיֵּרַע לְמֹשֶׁה בַּעֲבוּרָם":

רב לך. שֶׁלֹּא יֹאמְרוּ הָרַב כַּמָּה קָשָׁה וְהַתַּלְמִיד כַּמָּה סָרְבָן וּמַפְצִיר (סוטה י"ג); דְּ"אַ — **רב לך**, הַרְבֵּה מִזֶּה שְׁמוּר לְךָ, רַב טוּב הַצָּפוּן לְךָ (ספרי):

פסוק כז

וראה בעיניך. בִּקַּשְׁתָּ מִמֶּנִּי וְאֶרְאֶה אֶת הָאָרֶץ הַטּוֹבָה, אֲנִי מַרְאֶה לְךָ אֶת כֻּלָּהּ שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ל"ב) "וַיַּרְאֵהוּ ה' אֶת כָּל הָאָרֶץ":

פסוק כח

וצו את יהושע. עַל הַטָּרְחוֹת וְעַל הַמַּשָּׂאוֹת וְעַל הַמְּרִיבוֹת:

וחזקהו ואמצהו. בִּדְבָרֶיךָ, שֶׁלֹּא יֵרַךְ לִבּוֹ לוֹמַר כְּשֵׁם שֶׁנֶּעֱנַשׁ רַבִּי עֲלֵיהֶם, כָּךְ סוֹפִי לֵעָנֵשׁ עֲלֵיהֶם, מַבְטִיחוֹ אֲנִי כִּי הוּא יַעֲבֹר וְהוּא יַנְחִיל (ע' ספרי):

כי הוא יעבר. אִם יַעֲבֹר לִפְנֵיהֶם יְנָחֲלוּ, וְאִם לָאו לֹא יִנָּחֲלוּ; וְכֵן אַתָּה מוֹצֵא כְּשֶׁשָּׁלַח מִן הָעָם אֶל הָעַי וְהוּא יָשַׁב, "וַיַּכּוּ מֵהֶם אֲנָשֵׁי הָעַי וְגוֹ'" (יהושע ז') וְכֵיוָן שֶׁנָּפַל עַל פָּנָיו אָמַר לוֹ "קֻם לְךָ" – **קם לך** כְּתִיב, אַתָּה הוּא הָעוֹמֵד בִּמְקוֹמְךָ וּמְשַׁלֵּחַ אֶת בָּנַי לַמִּלְחָמָה, לָמָּה

זֶה אַתָּה נֹפֵל עַל פָּנֶיךָ? לֹא כָךְ אָמַרְתִּי לְמֹשֶׁה רַבְּךָ אִם הוּא עוֹבֵר עוֹבְרִין וְאִם לָאו אֵין עוֹבְרִין (ספרי):

פסוק כט

ונשב בגיא וגו'. וְנִצְמַדְתֶּם לַעֲ"ז, וְאַע"פ כֵּן **ועתה ישראל שמע אל החקים**, וְהַכֹּל מָחוּל לְךָ, וַאֲנִי לֹא זָכִיתִי לְמָחֵל לִי:

פרק ד

פסוק ב

לא תספו. כְּגוֹן חָמֵשׁ פָּרָשִׁיּוֹת בַּתְּפִלִּין, חֲמִשָּׁה מִינִין בַּלּוּלָב, וְחָמֵשׁ צִיצִיּוֹת, וְכֵן "לֹא תִגְּרְעוּ" (ע' ספרי פ' ראה):

פסוק ו

ושמרתם. זוֹ מִשְׁנָה:

ועשיתם. כְּמַשְׁמָעוֹ (שם):

כי הוא חכמתכם ובינתכם וגו'. בְּזֹאת תֵּחָשְׁבוּ חֲכָמִים וּנְבוֹנִים לְעֵינֵי הָעַמִּים:

פסוק ח

חקים ומשפטים צדיקם. הֲגוּנִים וּמְקֻבָּלִים:

פסוק ט

רק השמר לך ... פן תשכח את הדברים. אָז, כְּשֶׁלֹּא תִשְׁכְּחוּ אוֹתָם וְתַעֲשׂוּם עַל אֲמִתָּתָם, תֵּחָשְׁבוּ חֲכָמִים וּנְבוֹנִים, וְאִם תְּעַוְּתוּ אוֹתָם מִתּוֹךְ שִׁכְחָה, תֵּחָשְׁבוּ שׁוֹטִים:

פסוק י

יום אשר עמדת. מוּסָב עַל מִקְרָא שֶׁלְּמַעְלָה מִמֶּנּוּ **אשר ראו עיניך – יום אשר עמדת בחרב** אֲשֶׁר רָאִיתָ הַקּוֹלוֹת וְאֶת הַלַּפִּידִים:

יִלְמְדוּן. יֵלְפוּן – לְעַצְמָם:

יְלַמֵּדוּן. יְאַלְּפוּן – לַאֲחֵרִים:

פסוק יד

ואתי צוה ה' ללמד אתכם. תּוֹרָה שֶׁבְּעַל פֶּה:

פסוק טז

סמל. צוּרָה:

פסוק יט

ופן תשא עיניך. לְהִסְתַּכֵּל בַּדָּבָר וְלָתֵת לֵב לִטְעוֹת אַחֲרֵיהֶם:

אשר חלק ה'. לְהָאִיר לָהֶם (מגילה ט'); דְּ"אַ לֶאֱלוֹהוּת, לֹא מְנָעָן מִלִּטְעוֹת אַחֲרֵיהֶם אֶלָּא הֶחֱלִיקָם בְּדִבְרֵי הַבְלֵיהֶם לְטָרְדָם מִן הָעוֹלָם, וְכֵן הוּא אוֹמֵר (תהלים ל"ו) "כִּי הֶחֱלִיק אֵלָיו בְּעֵינָיו לִמְצֹא עֲוֹנוֹ לִשְׂנֹא" (עבודה זרה נ"ה):

פסוק כ

מכור. כּוּר הוּא כְּלִי שֶׁמְּזַקְּקִים בּוֹ אֶת הַזָּהָב:

פסוק כא

התאנף. נִתְמַלֵּא רֹגֶז:

על דבריכם. עַל אוֹדוֹתֵיכֶם, עַל עִסְקֵיכֶם:

פסוק כב

כי אנכי מת וגו' איני עבר. מֵאַחַר שֶׁמֵּת מֵהֵיכָן יַעֲבֹר? אֶלָּא אַף עַצְמוֹתַי אֵינָם עוֹבְרִים (ספרי במדבר כ"ז):

פסוק כג

תמונת כל. תְּמוּנַת כָּל דָּבָר:

אשר צוך ה'. אֲשֶׁר צִוְּךָ שֶׁלֹּא לַעֲשׂוֹת:

פסוק כד

אל קנא. מְקַנֵּא לִנְקֹם, אנפר"מנט בְּלַעַז, מִתְחָרֶה עַל רָגְזוֹ לְהַפְרַע מֵעוֹבְדֵי עֲ"זָ:

פסוק כה

ונושנתם. רָמַז לָהֶם שֶׁיִּגְלוּ מִמֶּנָּה לְסוֹף שְׁמוֹנָה מֵאוֹת וַחֲמִשִּׁים וּשְׁתַּיִם שָׁנָה כְּמִנְיַן "וְנוֹשַׁנְתֶּם", וְהוּא הִקְדִּים וְהִגְלָם לְסוֹף שְׁמוֹנָה מֵאוֹת וַחֲמִשִּׁים, וְהִקְדִּים שְׁתֵּי שָׁנִים לִ"וְנוֹשַׁנְתֶּם", כְּדֵי שֶׁלֹּא יִתְקַיֵּם בָּהֶם כִּי אָבֹד תֹּאבֵדוּן, וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר (דניאל ט') "וַיִּשְׁקֹד עַל הָרָעָה וַיְבִיאֶהָ עָלֵינוּ כִּי צַדִּיק ה' אֱלֹהֵינוּ" – צָדָק עָשָׂה עִמָּנוּ שֶׁמִּהֵר לַהֲבִיאָהּ שְׁתֵּי שָׁנִים לִפְנֵי זְמַנָּהּ (סנהדרין ל"ח; גיטין פ"ח):

פסוק כו

העידתי בכם. הִנְנִי מַזְמִינָם לִהְיוֹת עֵדִים שֶׁהִתְרֵיתִי בָּכֶם:

פסוק כח

ועבדתם שם אלהים. כְּתַרְגּוּמוֹ, מִשֶּׁאַתֶּם עוֹבְדִים לְעוֹבְדֵיהֶם כְּאִלּוּ אַתֶּם עוֹבְדִים לָהֶם:

פסוק לא

לא ירפך. מִלְּהַחֲזִיק בְּךָ בְּיָדָיו, וּלְשׁוֹן לֹא יַרְפְּךָ לְשׁוֹן לֹא יַפְעִיל הוּא – לֹא יִתֵּן לְךָ רְפָיוֹן, לֹא יַפְרִישׁ אוֹתְךָ מֵאֲצִלּוֹ, וְכֵן "אֲחַזְתִּיו וְלֹא אַרְפֶּנּוּ" (שיר השירים ג') שֶׁלֹּא נִנְקַד אָרְפֶּנּוּ;

כָּל לְשׁוֹן רִפְיוֹן מוּסָב עַל לְשׁוֹן מַפְעִיל וּמִתְפַּעֵל, כְּמוֹ "הַרְפֵּה לָהּ" (מלכים ב ד') – תֵּן לָהּ רִפְיוֹן, "הֶרֶף מִמֶּנִּי" (דברים ט') – הִתְרַפֵּה מִמֶּנִּי:

פסוק לב

לימים ראשונים. עַל יָמִים רִאשׁוֹנִים:

ולמקצה השמים. וְגַם שְׁאַל לְכָל הַבְּרוּאִים אֲשֶׁר מִקְצֶה אֶל קָצֶה, זֶהוּ פְּשׁוּטוֹ; וּמִדְרָשׁוֹ, מְלַמֵּד עַל קוֹמָתוֹ שֶׁל אָדָם שֶׁהָיְתָה מִן הָאָרֶץ עַד הַשָּׁמַיִם, וְהוּא הַשִּׁעוּר עַצְמוֹ אֲשֶׁר מִקְצֶה אֶל קָצֶה (סנהדרין ל"ח):

הנהיה כדבר הגדול הזה. וּמַהוּ הַדָּבָר הַגָּדוֹל, **השמע עם וגו'**:

פסוק לד

או הנסה אלהים. הֲכִי עָשָׂה נִסִּים שׁוּם אֱלוֹהַּ **לבוא לקחת לו גוי וגו'**, כָּל הֵהִי"ן הַלָּלוּ תְּמִיהוֹת הֵן, לְכָךְ נְקוּדוֹת הֵן בַּחֲטָף פַּתָּח: הֲנִהְיָה, הֲנִשְׁמַע, הֲשָׁמַע הֲנִסָּה:

במסת. עַל יְדֵי נִסְיוֹנוֹת הוֹדִיעָם גְּבוּרוֹתָיו, כְּגוֹן "הִתְפָּאֵר עָלַי" (שמות ח') אִם אוּכַל לַעֲשׂוֹת כֵּן, הֲרֵי זֶה נִסָּיוֹן:

באתת. בְּסִימָנִין, לְהַאֲמִין שֶׁהוּא שְׁלוּחוֹ שֶׁל מָקוֹם, כְּגוֹן "מַה זֶּה בְיָדֶךָ" (שם ד'):

ובמופתים. הֵם נִפְלָאוֹת, שֶׁהֵבִיא עֲלֵיהֶם מַכּוֹת מֻפְלָאוֹת:

ובמלחמה. בַּיָּם, שֶׁנֶּאֱמַר "כִּי ה' נִלְחָם לָהֶם" (שם י"ד):

פסוק לה

הראת. כְּתַרְגּוּמוֹ "אִתְחֲזֵיתָא"; כְּשֶׁנִּתַּן הַקָּבָ"ה אֶת הַתּוֹרָה פָּתַח לָהֶם שִׁבְעָה רְקִיעִים, וּכְשֶׁם שֶׁקָּרַע אֶת הָעֶלְיוֹנִים כָּךְ קָרַע אֶת הַתַּחְתּוֹנִים, וְרָאוּ שֶׁהוּא יְחִידִי, לְכָךְ נֶאֱמַר "אַתָּה הָרְאֵתָ לָדַעַת":

פסוק לז

ותחת כי אהב. וְכָל זֶה תַּחַת אֲשֶׁר אָהַב:

ויוצאך בפניו. כְּאָדָם הַמַּנְהִיג בְּנוֹ לְפָנָיו, שֶׁנֶּאֱמַר "וַיִּסַּע מַלְאַךְ הָאֱלֹהִים הַהֹלֵךְ וְגוֹ' וַיֵּלֶךְ מֵאַחֲרֵיהֶם" (שם). דְּ"אַ, **ויוצאך בפניו** – בִּפְנֵי אֲבוֹתָיו, כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר "נֶגֶד אֲבוֹתָם עָשָׂה פֶּלֶא" (תהילים ע"ח); וְאַל תִּתְמַהּ עַל שֶׁהִזְכִּירָם בִּלְשׁוֹן יָחִיד, שֶׁהֲרֵי כְתָבָם בִּלְשׁוֹן יָחִיד – **ויבחר בזרעו אחריו**:

פסוק לח

ממך מפניך. סְרָסֵהוּ וְדָרְשֵׁהוּ: לְהוֹרִישׁ מִפָּנֶיךָ גּוֹיִם גְּדוֹלִים וַעֲצוּמִים מִמְּךָ:

כיום הזה. כַּאֲשֶׁר אַתָּה רוֹאֶה הַיּוֹם:

פסוק מא
אז יבדיל. נָתַן לֵב לְהָיוֹת חָרֵד לַדָּבָר שֶׁיַּבְדִּילֵם, וְאַע"פ שֶׁאֵינָן קוֹלְטוֹת עַד שֶׁיַּבְדִּילוּ אוֹתָן שֶׁבְּאֶרֶץ כְּנַעַן, אָמַר מֹשֶׁה מִצְוָה שֶׁאֶפְשָׁר לְקַיְּמָהּ אֲקַיְּמֶנָּה (מכות י'):
בעבר הירדן מזרחה שמש. בְּאוֹתוֹ עֵבֶר שֶׁבְּמִזְרְחוֹ שֶׁל יַרְדֵּן:
מזרחה שמש. לְפִי שֶׁהוּא דְּבוּק, נְקוּדָה רי"ש בַּחֲטָף, מִזְרַח שֶׁל שֶׁמֶשׁ – מְקוֹם זְרִיחַת הַשֶּׁמֶשׁ:

פסוק מד
וזאת התורה. זוֹ שֶׁהוּא עָתִיד לְסַדֵּר אַחַר פָּרָשָׁה זוֹ:

פסוק מה
אלה העדת, אשר דבר. הֵם הֵם אֲשֶׁר דִּבֵּר בְּצֵאתָם מִמִּצְרַיִם, חָזַר וּשְׁנָאָהּ לָהֶם בְּעַרְבוֹת מוֹאָב:

פסוק מז
אשר בעבר הירדן. שֶׁהוּא בַּמִּזְרָח, שֶׁהָעֵבֶר הַשֵּׁנִי הָיָה בַּמַּעֲרָב:

פרק ה

פסוק ג
לא את אבתינו בְּלָבָד **כרת ה' וגו'. כי אתנו וגו'**:

פסוק ד
פנים בפנים. אָ"רַ בָּרְכִיָּה: כָּךְ אָמַר מֹשֶׁה, אַל תֹּאמְרוּ אֲנִי מַטְעֶה אֶתְכֶם עַל לֹא דָבָר, כְּדֶרֶךְ שֶׁהַסַּרְסוּר עוֹשֶׂה בֵּין הַמּוֹכֵר לַלּוֹקֵחַ, הֲרֵי הַמּוֹכֵר עַצְמוֹ מְדַבֵּר עִמָּכֶם (פסיקתא רבתי):

פסוק ה
לאמר. מוּסָב עַל **דבר ה' עמכם בהר מתוך האש, לאמר אנכי ה' וגו' ואנכי עומד בין ה' וביניכם**:

פסוק ז
על פני. בְּכָל מָקוֹם אֲשֶׁר אֲנִי שָׁם, וְזֶהוּ כָּל הָעוֹלָם. דְּ"אַ — כָּל זְמַן שֶׁאֲנִי קַיָּם. עֲשֶׂרֶת הַדְּבָרוֹת כְּבָר פֵּרַשְׁתִּים:

פסוק יב
שמור. וּבְרֵאשׁוֹנוֹת הוּא אוֹמֵר "זָכוֹר", שְׁנֵיהֶם בְּדִבּוּר אֶחָד וּבְתֵבָה אַחַת נֶאֶמְרוּ, וּבִשְׁמִיעָה אַחַת נִשְׁמְעוּ (מכילתא):
כאשר צוך. קֹדֶם מַתַּן תּוֹרָה בְּמָרָה (שבת פ"ז):

פסוק טו
וזכרת כי עבד היית וגו'. עַל מְנָת כֵּן פְּדָאֲךָ שֶׁתִּהְיֶה לוֹ עֶבֶד וְתִשְׁמֹר מִצְוֹתָיו:

פסוק טז
כאשר צוך. אַף עַל כְּבוּד אָב וָאֵם נִצְטַוּוּ בְּמָרָה שֶׁנֶּאֱמַר (שמות ט"ו) שָׁם שָׂם לוֹ חֹק וּמִשְׁפָּט (סנהדרין נ"ו):

פסוק יז
ולא תנאף. אֵין לְשׁוֹן נִאוּף אֶלָּא בְּאֵשֶׁת אִישׁ:

פסוק יח
ולא תתאוה. וְלָא תֵרוֹג, אַף הוּא לְשׁוֹן חֶמְדָּה, כְּמוֹ נֶחְמָד לְמַרְאֶה (בראשית ב') דִּמְתַרְגְּמִינָן דְּמָרַגַּג לְמֶחְזֵי:

פסוק יט
ולא יסף. מְתַרְגְּמִינָן "וְלָא פָּסִיק" (וּלְפִי שְׁמִדַּת בָּשָׂר וָדָם אֵינָן יְכוֹלִין לְדַבֵּר כָּל דְּבָרֵיהֶם בְּנְשִׁימָה אַחַת וּמִדַּת הַקָּבָ"ה אֵינוֹ כֵן — לֹא הָיָה פּוֹסֵק, וּמִשָּׁלֹא הָיָה פּוֹסֵק לֹא הָיָה מוֹסִיף) כִּי קוֹלוֹ חָזָק וְקַיָּם לְעוֹלָם (סנהדרין י"ז); דְּ"אַ — **ולא יסף** לֹא הוֹסִיף לְהֵרָאוֹת בְּאוֹתוֹ פֶּמְבִּי:

פסוק כד
ואת תדבר אלינו. הִתַּשְׁתֶּם אֶת כֹּחִי כַּנְּקֵבָה, שֶׁנִּצְטַעַרְתִּי עֲלֵיכֶם וְרִפִּיתֶם אֶת יָדַי כִּי רָאִיתִי שֶׁאֵינְכֶם חֲרֵדִים לְהִתְקָרֵב אֵלָיו מֵאַהֲבָה, וְכִי לֹא הָיָה יָפֶה לָכֶם לִלְמֹד מִפִּי הַגְּבוּרָה וְלֹא לִלְמֹד מִמֶּנִּי?:

פרק ו

פסוק ד
ה' אלהינו ה' אחד. ה' שֶׁהוּא אֱלֹהֵינוּ עַתָּה, וְלֹא אֱלֹהֵי הָאֻמּוֹת, הוּא עָתִיד לִהְיוֹת ה' אֶחָד, שֶׁנֶּאֱמַר (צפניה ג') כִּי אָז אֶהְפֹּךְ אֶל עַמִּים שָׂפָה בְרוּרָה לִקְרֹא כֻלָּם בְּשֵׁם ה', וְנֶאֱמַר (זכריה י"ד) בַּיּוֹם הַהוּא יִהְיֶה ה' אֶחָד וּשְׁמוֹ אֶחָד (ע' ספרי):

פסוק ה
ואהבת. עֲשֵׂה דְּבָרָיו מֵאַהֲבָה, אֵינוֹ דוֹמֶה הָעוֹשֶׂה מֵאַהֲבָה לָעוֹשֶׂה מִיִּרְאָה, הָעוֹשֶׂה אֵצֶל רַבּוֹ מִיִּרְאָה, כְּשֶׁהוּא מַטְרִיחַ עָלָיו מַנִּיחוֹ וְהוֹלֵךְ לוֹ (שם):
בכל לבבך. בִּשְׁנֵי יְצָרֶיךָ (ספרי; ברכות נ"ד); דָּבָר אַחֵר **בכל לבבך** שֶׁלֹּא יִהְיֶה לִבְּךָ חָלוּק עַל הַמָּקוֹם (ספרי):
ובכל נפשך. אֲפִלּוּ הוּא נוֹטֵל אֶת נַפְשְׁךָ (ספרי; ברכות נ"ד):

ובכל מאדך. בְּכָל מָמוֹנְךָ, יֵשׁ לְךָ אָדָם שֶׁמְּמוֹנוֹ חָבִיב עָלָיו מִגּוּפוֹ (בראשית נ"ז), לְכָךְ נֶאֱמַר בְּכָל מְאֹדֶךָ. דָּ"אַ — **ובכל מאדך** בְּכָל מִדָּה וּמִדָּה שֶׁמּוֹדֵד לְךָ, בֵּין בְּמִדַּת פֻּרְעָנוּת, וְכֵן דָּוִד הוּא אוֹמֵר (תהלים קט"ז) כּוֹס יְשׁוּעוֹת אֶשָּׂא צָרָה וְיָגוֹן אֶמְצָא וְגוֹ' (ע' ספרי):

פסוק ו

והיו הדברים האלה. וּמַהוּ הָאַהֲבָה? **והיו הדברים האלה**, שֶׁמִּתּוֹךְ כָּךְ אַתָּה מַכִּיר בְּהַקָּבָ"ה וּמְדַבֵּק בִּדְרָכָיו (ספרי):

אשר אנכי מצוך היום. לֹא יִהְיוּ בְּעֵינֶיךָ כְּדִיוּטְגְּמָא יְשָׁנָה שֶׁאֵין אָדָם סוֹפְנָהּ, אֶלָּא כְּחַדָּשָׁה שֶׁהַכֹּל רָצִין לִקְרָאתָהּ; דִּיוּטְגְּמָא – מִצְוַת הַמֶּלֶךְ הַבָּאָה בְּמִכְתָּב (ספרי):

פסוק ז

ושננתם. לְשׁוֹן חִדּוּד הוּא, שֶׁיִּהְיוּ מְחֻדָּדִים בְּפִיךָ, שֶׁאִם יִשְׁאָלְךָ אָדָם דָּבָר לֹא תְהֵא צָרִיךְ לְגַמְגֵּם בּוֹ אֶלָּא אֱמֹר לוֹ מִיָּד (ספרי; קידושין ל'):

לבניך. אֵלּוּ הַתַּלְמִידִים, מָצִינוּ בְּכָל מָקוֹם שֶׁהַתַּלְמִידִים קְרוּיִים בָּנִים, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים י"ד) בָּנִים אַתֶּם לַה' אֱלֹהֵיכֶם, וְאוֹמֵר (מלכים ב ב') בְּנֵי הַנְּבִיאִים אֲשֶׁר בֵּית אֵל, וְכֵן בְּחִזְקִיָּהוּ, שֶׁלִּמֵּד תּוֹרָה לְכָל יִשְׂרָאֵל, וּקְרָאָם בָּנִים שֶׁנֶּאֱמַר (דברי הימים ב' כ"ט) בָּנַי עַתָּה אַל תִּשָּׁלוּ. וּכְשֵׁם שֶׁהַתַּלְמִידִים קְרוּיִים בָּנִים (שֶׁנֶּאֱמַר בָּנִים אַתֶּם לַה' אֱלֹהֵיכֶם) כָּךְ הָרַב קָרוּי אָב, שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים ב ב') אָבִי אָבִי רֶכֶב יִשְׂרָאֵל וְגוֹ' (ספרי):

ודברת בם. שֶׁלֹּא יְהֵא עִקַּר דִּבּוּרְךָ אֶלָּא בָּם – עֲשֵׂם עִקָּר וְאַל תַּעֲשֵׂם טָפֵל (שם):

ובשכבך. יָכוֹל אֲפִלּוּ שָׁכַב בַּחֲצִי הַיּוֹם, תַּ"ל **ובקומך**, יָכוֹל אֲפִלּוּ עָמַד בַּחֲצִי הַלַּיְלָה, תַּ"ל **בשבתך בביתך ובלכתך בדרך** – דֶּרֶךְ אֶרֶץ דִּבְּרָה תוֹרָה, זְמַן שְׁכִיבָה וּזְמַן קִימָה (שם):

פסוק ח

וקשרתם לאות על ידך. אֵלּוּ תְּפִלִּין שֶׁבַּזְּרוֹעַ:

והיו לטטפת בין עיניך. אֵלּוּ תְּפִלִּין שֶׁבְּרֹאשׁ, וְעַל שֵׁם מִנְיָן פָּרָשִׁיּוֹתֵיהֶם נִקְרְאוּ טוֹטָפוֹת, טט בְּכַתְפֵי שְׁתַּיִם פת בְּאַפְרִיקֵי שְׁתַּיִם (סנהדרין ד'):

פסוק ט

מזוזת ביתך. מזזת כְּתִיב, שֶׁאֵין צָרִיךְ אֶלָּא אַחַת:

ובשעריך. לְרַבּוֹת שַׁעֲרֵי חֲצֵרוֹת וְשַׁעֲרֵי מְדִינוֹת וְשַׁעֲרֵי עֲיָרוֹת (יומא י"א):

פסוק יא

חצובים. לְפִי שֶׁהוּא מָקוֹם טָרְשִׁין וּסְלָעִים נוֹפֵל בּוֹ לְשׁוֹן חֲצִיבָה:

פסוק יב
מבית עבדים. כְּתַרְגּוּמוֹ מִבֵּית עַבְדוּתָא – מִמָּקוֹם שֶׁהֱיִיתֶם שָׁם עֲבָדִים:

פסוק יג
ובשמו תשבע. אִם יֵשׁ בְּךָ כָּל הַמִּדּוֹת הַלָּלוּ, שֶׁאַתָּה יָרֵא אֶת שְׁמוֹ וְעוֹבֵד אוֹתוֹ, אָז בִּשְׁמוֹ תִּשָּׁבֵעַ, שֶׁמִּתּוֹךְ שֶׁאַתָּה יָרֵא אֶת שְׁמוֹ תְּהֵא זָהִיר בִּשְׁבוּעָתְךָ, וְאִם לָאו — לֹא תִשָּׁבֵעַ:

פסוק יד
מאלהי העמים אשר סביבותיכם. הוּא הַדִּין לָרְחוֹקִים, אֶלָּא לְפִי שֶׁאַתָּה רוֹאֶה אֶת סְבִיבוֹתֶיךָ תּוֹעִים אַחֲרֵיהֶם, הֻצְרַךְ לְהַזְהִיר עֲלֵיהֶם בְּיוֹתֵר:

פסוק טז
במסה. כְּשֶׁיָּצְאוּ מִמִּצְרַיִם שֶׁנִּסּוּהוּ בַמַּיִם, שֶׁנֶּאֱמַר הֲיֵשׁ ה' בְּקִרְבֵּנוּ (שמות י"ז):

פסוק יח
הישר והטוב. זוֹ פְּשָׁרָה לִפְנִים מִשּׁוּרַת הַדִּין:

פסוק יט
כאשר דבר. וְהֵיכָן דִּבֵּר? "וְהַמֹּתִי אֶת כָּל הָעָם וְגוֹ'" (שמות כ"ג):

פסוק כ
כי ישאלך בנך מחר. יֵשׁ מָחָר שֶׁהוּא אַחַר זְמַן:

פרק ז

פסוק א
ונשל. לְשׁוֹן הַשְׁלָכָה וְהַתָּזָה, וְכֵן "וְנָשַׁל הַבַּרְזֶל" (דברים י"ט):

פסוק ב
ולא תחנם. לֹא תִתֵּן לָהֶם חֵן, אָסוּר לוֹ לָאָדָם לוֹמַר "כַּמָּה נָאֶה גּוֹי זֶה". דָּבָר אַחֵר, לֹא תִתֵּן לָהֶם חֲנִיָּה בָּאָרֶץ (עבודה זרה כ'):

פסוק ד
כי יסיר את בנך מאחרי. בְּנוֹ שֶׁל גּוֹי כְּשֶׁיִּשָּׂא אֶת בִּתְּךָ יָסִיר אֶת בִּנְךָ אֲשֶׁר תֵּלַד לוֹ בִּתְּךָ מֵאַחֲרַי, לְמָדְנוּ שֶׁבֶּן בִּתְּךָ הַבָּא מִן הַגּוֹי קָרוּי בִּנְךָ, אֲבָל בֶּן בִּנְךָ הַבָּא מִן הַגּוֹיָה אֵינוֹ קָרוּי בִּנְךָ אֶלָּא בְּנָהּ, שֶׁהֲרֵי לֹא נֶאֱמַר עַל בִּתּוֹ לֹא תִקַּח כִּי תָסִיר אֶת בִּנְךָ מֵאַחֲרַי:

פסוק ה
מזבחתיהם. שֶׁל בְּנָיָן:

ומצבתם. אֶבֶן אַחַת:

ואשירהם. אִילָנוֹת שֶׁעוֹבְדִין אוֹתָן:
ופסיליהם. צְלָמִים:

פסוק ז

לא מרבכם. כְּפִשׁוּטוֹ; וּמִדְרָשׁוֹ לְפִי שֶׁאֵין אַתֶּם מַגְדִּילִים עַצְמְכֶם כְּשֶׁאֲנִי מַשְׁפִּיעַ לָכֶם טוֹבָה, לְפִיכָךְ **חשק ... בכם**
כי אתם המעט - הַמְמַעֲטִין עַצְמְכֶם, כְּגוֹן אַבְרָהָם שֶׁאָמַר (בראשית י"ח) "וְאָנֹכִי עָפָר וָאֵפֶר", וּכְגוֹן מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן שֶׁאָמְרוּ (שמות ט"ז) "וְנַחְנוּ מָה", לֹא כִנְבוּכַדְנֶאצַּר שֶׁאָמַר (ישעיהו י"ד) "אֶדַּמֶּה לְעֶלְיוֹן", וְסַנְחֵרִיב (שם ל"ו) שֶׁאָמַר "מִי בְּכָל אֱלֹהֵי הָאֲרָצוֹת", וְחִירָם שֶׁאָמַר (י"ח כ"ח) "אֵל אֲנִי מוֹשַׁב אֱלֹהִים יָשַׁבְתִּי" (חולין פ"ט):
כי אתם המעט. הֲרֵי כִּי מְשַׁמֵּשׁ בִּלְשׁוֹן דְּהָא:

פסוק ח

כי מאהבת ה'. הֲרֵי כִּי מְשַׁמֵּשׁ בִּלְשׁוֹן אֶלָּא - **לא מרבכם חשק ה' בכם**, אֶלָּא **מאהבת ה' אתכם**:
ומשמרו את השבעה. מֵחֲמַת שָׁמְרוֹ אֶת הַשְּׁבוּעָה:

פסוק ט

לאלף דור. וּלְהַלָּן (דברים ה') הוּא אוֹמֵר "לָאֲלָפִים". כָּאן שֶׁהוּא סָמוּךְ אֵצֶל לְשֹׁמְרֵי מִצְוֹתָיו, הוּא אוֹמֵר **לאלף**, וּלְהַלָּן שֶׁהוּא סָמוּךְ אֵצֶל לְאֹהֲבַי, הוּא אוֹמֵר לַאֲלָפִים (סוטה ל"א):
לאהביו. אֵלּוּ הָעוֹשִׂין מֵאַהֲבָה:
ולשמרי מצותיו. אֵלּוּ הָעוֹשִׂין מִיִּרְאָה:

פסוק י

ומשלם לשנאיו אל פניו. בְּחַיָּיו מְשַׁלֵּם לוֹ גְּמוּלוֹ הַטּוֹב, כְּדֵי לְהַאֲבִידוֹ מִן הָעוֹלָם הַבָּא:

פסוק יא

היום לעשותם. וּלְמָחָר, לָעוֹלָם הַבָּא, לְטֹל שְׂכָרָם (עירובין כ"ב):

פסוק יב

והיה עקב תשמעון. אִם הַמִּצְוֹת קַלּוֹת שֶׁאָדָם דָּשׁ בַּעֲקֵבָיו **תשמעון**.
ושמר ה' וגו'. יִשְׁמֹר לְךָ הַבְטָחָתוֹ (עי' תנחומא):

פסוק יג

שגר אלפיך. וְלָדֶיךָ בְּקֶרֶב שֶׁהַנְּקֵבָה מְשַׁגֶּרֶת מִמַּעֶיהָ:

ועשתרת צאנך. מְנַחֵם פֵּרֵשׁ "אַבִּירֵי בָשָׁן" (תהילים כ"ב) – מִבְחַר הַצֹּאן, כְּמוֹ "בְּעַשְׁתְּרֹת קַרְנַיִם" (בראשית י"ד), לְשׁוֹן חֹזֶק, וְאֶנְקְלוֹס תִּרְגֵּם "וְעֶדְרֵי עָנָךְ". וְרַבּוֹתֵינוּ אָמְרוּ לָמָּה נִקְרָא שְׁמָם עַשְׁתָּרוֹת? שֶׁמַּעֲשִׁירוֹת אֶת בַּעֲלֵיהֶן (חולין פ"ד):

פסוק יד

עקר. שֶׁאֵינוֹ מוֹלִיד:

פסוק יז

כי תאמר בלבבך. עַל כָּרְחֲךָ לְשׁוֹן דִּילְמָא הוּא, שֶׁמָּא תֹּאמַר בִּלְבָבְךָ מִפְּנֵי שֶׁהֵם רַבִּים לֹא אוּכַל לְהוֹרִישָׁם, אַל תֹּאמַר כֵּן, **לא תירא מהם**, וְלֹא יִתָּכֵן לְפָרְשׁוֹ בְּאַחַת מִשְּׁאָר לְשׁוֹנוֹת שֶׁל כִּי שֶׁיִּפֹּל עָלָיו שׁוּב לֹא תִירָא מֵהֶם:

פסוק יט

המסת. נְסִיּוֹנוֹת:

והאתת. כְּגוֹן וַיְהִי לְנָחָשׁ (שמות ד'), וְהָיוּ לְדָם בַּיַּבָּשֶׁת (שם):

והמפתים. הַמַּכּוֹת הַמַּפְלָאוֹת:

והיד החזקה. זוֹ הַדֶּבֶר:

והזרע הנטויה. זוֹ הַחֶרֶב שֶׁל מַכַּת בְּכוֹרוֹת:

פסוק כ

הצרעה. מִין שֶׁרֶץ הָעוֹף שֶׁהָיְתָה זוֹרֶקֶת בָּהֶם מָרָה וּמְסָרַסְתָּן וּמְסַמְּאָה אֶת עֵינֵיהֶם בְּכָל מָקוֹם שֶׁהָיוּ נִסְתָּרִין שָׁם (סוטה ל"ו):

פסוק כב

פן תרבה עליך חית השדה. וַהֲלֹא אִם עוֹשִׂין רְצוֹנוֹ שֶׁל מָקוֹם אֵין מִתְיָרְאִין מִן הַחַיָּה, שֶׁנֶּאֱמַר (איוב ה') וְחַיַּת הַשָּׂדֶה הְשַׁלְּמָה לָּךְ? אֶלָּא גָּלוּי הָיָה לְפָנָיו שֶׁעֲתִידִין לַחֲטֹא:

פסוק כג

והמם. נָקוּד קָמָץ כֵּלוֹ, לְפִי שֶׁאֵין מ"ם אַחֲרוֹנָה מִן הַיְסוֹד, וְהֵרֵי הוּא כְּמוֹ וְהֵם אוֹתָם, אֲבָל "וְהֻמַּם גִּלְגַּל עֶגְלָתוֹ" (ישעיהו כ"ח) כֵּלוֹ יְסוֹד, לְפִיכָךְ חֶצְיוֹ קָמָץ וְחֶצְיוֹ פַּתָּח, כִּשְׁאָר פֹּעַל שֶׁל שָׁלוֹשׁ אוֹתִיּוֹת:

פרק ח

פסוק א

כל המצוה. כְּפִשׁוּטוֹ; וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה אִם הִתְחַלְתָּ בְּמִצְוָה גְּמֹר אוֹתָהּ, שֶׁאֵינָהּ נִקְרֵאת אֶלָּא עַל שֵׁם הַגּוֹמְרָהּ, שֶׁנֶּאֱמַר "וְאֶת עֲצֻמוֹת יוֹסֵף אֲשֶׁר הֶעֱלוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם קָבְרוּ

בְּשִׁכְחָם" (יהושע כ"ד), וַהֲלֹא מֹשֶׁה לְבַדּוֹ נִתְעַסֵּק בָּהֶם לְהַעֲלוֹתָם? אֶלָּא לְפִי שֶׁלֹּא הִסְפִּיק לְגָמְרָה וּגְמָרוּהָ יִשְׂרָאֵל נִקְרֵאת עַל שְׁמָם (תנחומא):

פסוק ב

התשמר מצותו. שֶׁלֹּא תְנַסֶּהוּ וְלֹא תְהַרְהֵר אַחֲרָיו:

פסוק ד

שמלתך לא בלתה. עֲנָנֵי כָבוֹד הָיוּ שָׁפִים בִּכְסוּתָם וּמְגַהֲצִים אוֹתָם כְּמִין כֵּלִים מְגֹהָצִים, וְאַף קְטַנֵּיהֶם כְּמוֹ שֶׁהָיוּ גְּדֹלִים הָיָה גָּדֵל לְבוּשָׁן עִמָּהֶם, כַּלְבוּשׁ הַזֶּה שֶׁל חֹמֶט שֶׁגָּדֵל עִמּוֹ (עי' ילקוט שמעוני תת"ן):

לא בצקה. לֹא נָפְחָה כְּבָצֵק, כְּדֶרֶךְ הוֹלְכֵי יָחֵף שֶׁרַגְלֵיהֶם נְפוּחוֹת:

פסוק ח

זית שמן. זֵיתִים הָעוֹשִׂים שֶׁמֶן:

פרק ט

פסוק א

גדלים ועצמים ממך. אַתָּה עָצוּם וְהֵם עֲצוּמִים מִמְּךָ (ספרי דברים י"א):

פסוק ד

אל תאמר בלבבך. צִדְקָתִי וְרִשְׁעַת הַגּוֹיִם גָּרְמוּ:

פסוק ה

לא בצדקתך, אתה בא לרשת, כי ברשעת הגוים. הֲרֵי כִּי מְשַׁמֵּשׁ בִּלְשׁוֹן אֶלָּא:

פסוק ט

ואשב בהר. אֵין יְשִׁיבָה אֶלָּא לְשׁוֹן עַכָּבָה (מגילה כ"א):

פסוק י

לוחת. לוּחוֹת כְּתִיב שֶׁשְּׁתֵּיהֶן שָׁוּוֹת (תנחומא):

פסוק יח

ואתנפל לפני ה' כראשנה ארבעים יום. שֶׁנֶּאֱמַר (שמות ל"ב) וְעַתָּה אֶעֱלֶה אֶל ה' אוּלַי אֲכַפְּרָה, בְּאוֹתָהּ עֲלִיָּה נִתְעַכַּבְתִּי אַרְבָּעִים יוֹם, נִמְצְאוּ כָלִים בְּכ"ט בְּאָב, שֶׁהוּא עָלָה בִּשְׁמוֹנָה עָשָׂר בְּתַמּוּז, בּוֹ בַּיּוֹם נִתְרַצָּה לְיִשְׂרָאֵל וְאָמַר לוֹ לְמֹשֶׁה פְּסָל לְךָ שְׁנֵי לֻחוֹת (שם ל"ד) עֲשֵׂה עוֹד אַרְבָּעִים יוֹם, נִמְצְאוּ כָלִים בְּיוֹם הַכִּפּוּרִים, בּוֹ בַּיּוֹם נִתְרַצָּה הַקָּבָ"ה לְיִשְׂרָאֵל בְּשִׂמְחָה וְאָמַר לוֹ לְמֹשֶׁה סָלַחְתִּי כִּדְבָרֶךָ (במדבר י"ד), לְכָךְ הֵקִבֵּץ לְמִחְילָה וְלִסְלִיחָה, וּמִנַּיִן שֶׁנִּתְרַצָּה בְּרָצוֹן שָׁלֵם, שֶׁנֶּאֱמַר בָּאַרְבָּעִים שֶׁל לוּחוֹת אַחֲרוֹנוֹת (דברים י') וְאָנֹכִי

עָמַדְתִּי בָהָר כַּיָּמִים הָרִאשֹׁנִים, מַה הָרִאשׁוֹנִים בְּרָצוֹן אַף הָאַחֲרוֹנִים בְּרָצוֹן, אֶמֹר מֵעַתָּה אֶמְצָעִיִּים הָיוּ בְּכַעַס:

פסוק כ

ובאהרן התאנף ה'. לְפִי שֶׁשָּׁמַע לָכֶם:

להשמידו. זֶה כְּלוּי בָּנִים, וְכֵן הוּא אוֹמֵר (עמוס ב') וַאַשְׁמִיד פִּרְיוֹ מִמַּעַל:

ואתפלל גם בעד אהרן. וְהוֹעִילָה תְּפִלָּתִי לְכַפֵּר מֻחֲצָה, וּמֵתוּ שְׁנַיִם וְנִשְׁאֲרוּ הַשְּׁנַיִם:

פסוק כא

טחון. לְשׁוֹן הוֹוֶה, כְּמוֹ הָלוֹךְ וְכַלּוֹת, מולא"נט בְּלַעַז:

פסוק כה

ואתנפל וגו'. אֵלּוּ הֵן עַצְמָם הָאֲמוּרִים לְמַעְלָה, וּכְפָלָן כָּאן, לְפִי שֶׁכָּתוּב כָּאן סֵדֶר תְּפִלָּתוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר **ה' אלהים אל תשחת עמך וגו'**:

פרק י

פסוק א

בעת ההוא. לְסוֹף אַרְבָּעִים יוֹם נִתְרַצָּה לִי וְאָמַר לִי **פסל לך**, וְאַחַר כָּךְ **ועשית לך ארון**, וַאֲנִי עָשִׂיתִי אָרוֹן תְּחִלָּה, שֶׁכְּשֶׁאֵבֹא וְהַלּוּחוֹת בְּיָדֵי הֵיכָן אֶתְּנֵם? וְלֹא זֶה הוּא הָאָרוֹן שֶׁעָשָׂה בְצַלְאֵל, שֶׁהֲרֵי מִשְׁכָּן לֹא נִתְעַסְּקוּ בּוֹ עַד לְאַחַר יוֹם הַכִּפּוּרִים, כִּי בְּרִדְתּוֹ מִן הָהָר צִוָּה לָהֶם עַל מְלֶאכֶת הַמִּשְׁכָּן, וּבְצַלְאֵל עָשָׂה מִשְׁכָּן תְּחִלָּה וְאַחַר כָּךְ אָרוֹן וְכֵלִים, נִמְצָא זֶה אָרוֹן אַחֵר הָיָה, וְזֶהוּ שֶׁהָיָה יוֹצֵא עִמָּהֶם לַמִּלְחָמָה, וְאוֹתוֹ שֶׁעָשָׂה בְצַלְאֵל לֹא יָצָא לַמִּלְחָמָה, אֶלָּא בִּימֵי עֵלִי, וְנֶעֱנָשׁוּ עָלָיו וְנִשְׁבָּה (תלמוד ירושלמי שקלים ו):

פסוק ו

ובני ישראל נסעו מבארת בני יעקן מוסרה. מָה עִנְיָן זֶה לְכָאן? וְעוֹד, וְכִי מִבְּאֵרוֹת בְּנֵי יַעֲקָן נָסְעוּ לְמוֹסֵרָה, וַהֲלֹא מִמּוֹסֵרָה בָּאוּ לִבְנֵי יַעֲקָן, שֶׁנֶּאֱמַר "וַיִּסְעוּ מִמֹּסֵרוֹת וְגוֹ'" (במדבר ל"ג), וְעוֹד, שָׁם מֵת אַהֲרֹן, וַהֲלֹא בְּהֹר הָהָר מֵת, צֵא וַחֲשֹׁב וְתִמְצָא שְׁמוֹנָה מַסָּעוֹת מִמּוֹסֵרוֹת לְהֹר הָהָר? אֶלָּא אַף זוֹ מִן הַתּוֹכֵחָה, וְעוֹד זֹאת עֲשִׂיתֶם, כְּשֶׁמֵּת אַהֲרֹן בְּהֹר הָהָר לְסוֹף אַרְבָּעִים שָׁנָה וְנִסְתַּלְּקוּ עַנְנֵי כָבוֹד, יֵרֵאתֶם לָכֶם מִמַּלְחֶמֶת מֶלֶךְ עֲרָד, וּנְתַתֶּם רֹאשׁ לַחֲזֹר לְמִצְרַיִם וַחֲזַרְתֶּם לַאֲחוֹרֵיכֶם שְׁמוֹנָה מַסָּעוֹת עַד בְּנֵי יַעֲקָן, וּמִשָּׁם לְמוֹסֵרָה, שָׁם נִלְחֲמוּ בָּכֶם בְּנֵי לֵוִי וְהִרְגוּ מִכֶּם וְאַתֶּם מֵהֶם, עַד שֶׁהֶחֱזִירוּ אֶתְכֶם בְּדֶרֶךְ חֲזָרַתְכֶם, וּמִשָּׁם חֲזָרַתֶּם הַגַּדְגֹּדָה הוּא חֹר הַגִּדְגָּד.

פסוק ז

ומן הגדגדה וגו'. וּבְמוֹסֵרָה עֲשִׂיתֶם אֵבֶל כְּבֵד עַל מִיתָתוֹ שֶׁל אַהֲרֹן שְׁגָרְמָה לָכֶם זֹאת, וְנִדְמָה לָכֶם כְּאִלּוּ מֵת שָׁם (תלמוד ירושלמי סוטה א'; מכילתא שמות ט"ו; תנחומא חקת); וְסָמַךְ מִשֶּׁה תּוֹכֵחָה זוֹ לְשִׁבּוּר הַלּוּחוֹת לוֹמַר שֶׁקִּשָּׁה מִיתָתָן שֶׁל צַדִּיקִים לִפְנֵי הַקָּבָ"ה כְּיוֹם שֶׁנִּשְׁתַּבְּרוּ בוֹ הַלּוּחוֹת, וּלְהוֹדִיעֲךָ שֶׁהֻקְשָׁה לוֹ מַה שֶּׁאָמְרוּ "נִתְּנָה רֹאשׁ" (במדבר י"ד) לִפְרֹשׁ מִמֶּנּוּ – כַּיּוֹם שֶׁעָשׂוּ בוֹ אֶת הָעֵגֶל (ויקרא רבה כ'):

פסוק ח

בעת ההוא הבדיל ה' וגו'. מוּסָב לָעִנְיָן הָרִאשׁוֹן:

בעת ההוא, בַּשָּׁנָה הָרִאשׁוֹנָה לְצֵאתְכֶם מִמִּצְרַיִם, וּטְעִיתֶם בָּעֵגֶל וּבְנֵי לֵוִי לֹא טָעוּ, הִבְדִּילָם הַמָּקוֹם מִכֶּם; וְסָמַךְ מִקְרָא זֶה לַחֲזָרַת בְּנֵי יַעֲקֹן לוֹמַר שֶׁאַף בְּזוֹ לֹא טָעוּ בָהּ בְּנֵי לֵוִי אֶלָּא עָמְדוּ בֶּאֱמוּנָתָם:

לשאת את ארון. הַלְוִיִּם:

לעמד לפני ה' לשרתו ולברך בשמו. הַכֹּהֲנִים, וְהוּא נְשִׂיאַת כַּפַּיִם (ערכין י"א):

פסוק ט

על כן לא היה ללוי חלק. לְפִי שֶׁהֻבְדְּלוּ לַעֲבוֹדַת מִזְבֵּחַ וְאֵינָן פְּנוּיִין לַחֲרֹשׁ וְלִזְרֹעַ:

ה' הוא נחלתו. נוֹטֵל פְּרָס מְזֻמָּן מִבֵּית הַמֶּלֶךְ:

פסוק י

ואנכי עמדתי בהר. לְקַבֵּל הַלּוּחוֹת הָאַחֲרוֹנוֹת, וּלְפִי שֶׁלֹּא פֵּרֵשׁ לְמַעְלָה כַּמָּה עָמַד בָּהָר בַּעֲלִיָּה אַחֲרוֹנָה זוֹ, חָזַר וְהִתְחִיל בָּהּ:

כימים הראשנים. שֶׁל לוּחוֹת הָרִאשׁוֹנוֹת, מַה הֵם בְּרָצוֹן אַף אֵלּוּ בְּרָצוֹן, אֲבָל הָאֶמְצָעִיִּים שֶׁעָמַדְתִּי שָׁם לְהִתְפַּלֵּל עֲלֵיכֶם הָיוּ בְכַעַס:

פסוק יא

ויאמר ה' אלי וגו'. אַף עַל פִּי שֶׁסִּרְתֶּם מֵאַחֲרָיו וּטְעִיתֶם בָּעֵגֶל, אָמַר לִי לֵךְ נְחֵה אֶת הָעָם (שמות ל"ב):

פסוק יב

ועתה ישראל. אַף עַל פִּי שֶׁעֲשִׂיתֶם כָּל זֹאת, עוֹדְנוּ רַחֲמָיו וְחִבָּתוֹ עֲלֵיכֶם, וּמִכָּל מַה שֶּׁחָטָאתֶם לְפָנָיו אֵינוֹ שׁוֹאֵל מִכֶּם **כי אם ליראה וגו'**:

כי אם ליראה וגו'. וְרַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּ מִכָּאן הַכֹּל בִּידֵי שָׁמַיִם חוּץ מִיִּרְאַת שָׁמַיִם (ברכות ל"ג):

פסוק יג

לשמר את מצות ה'. וְאַף הִיא לֹא לְחִנָּם, אֶלָּא **לטוב לך** שֶׁתִּתְקַבְּלוּ שָׂכָר:

פסוק יד
הן לה' אלהיך. הַכֹּל, וְאַף עַל פִּי כֵן, **רק באבתיך חשק ה'**. מִן הַכֹּל:

פסוק טו
בכם. כְּמוֹ שֶׁאַתֶּם רוֹאִים אֶתְכֶם חֲשׁוּקִים **מכל העמים היום הזה**:

פסוק טז
ערלת לבבכם. אֹטֶם לְבַבְכֶם וְכִסּוּיוֹ:

פסוק יז
ואדני האדנים. לֹא יוּכַל שׁוּם אָדוֹן לְהַצִּיל אֶתְכֶם מִיָּדוֹ:
לא ישא פנים. אִם תִּפְרְקוּ עֲלֵיהֶן:
ולא יקח שחד. לְפַיְּסוֹ בְּמָמוֹן:

פסוק יח
עשה משפט יתום ואלמנה. הֲרֵי גְּבוּרָה, וְאֵצֶל גְּבוּרָתוֹ אַתָּה מוֹצֵא עֲנָוָתָנוּתוֹ (מגילה ל"א):
ואהב גר לתת לו לחם ושמלה. וְדָבָר חָשׁוּב הוּא זֶה, שֶׁכָּל עַצְמוֹ שֶׁל יַעֲקֹב אָבִינוּ עַל זֶה נִתְפַּלֵּל (בראשית כ"ח) וְנָתַן לִי לֶחֶם לֶאֱכֹל וּבֶגֶד לִלְבֹּשׁ (בראשית רבה ע'):

פסוק יט
כי גרים הייתם. מוּם שֶׁבְּךָ אַל תֹּאמַר לַחֲבֵרְךָ (בבא מציעא נ"ט):

פסוק כ
את ה' אלהיך תירא. וְתַעֲבֹד לוֹ וְתִדְבַּק בּוֹ, וּלְאַחַר שֶׁיִּהְיוּ בְךָ כָּל הַמִּדּוֹת הַלָּלוּ, אָז בִּשְׁמוֹ תִּשָּׁבֵעַ:

פרק יא

פסוק ב
וידעתם היום. תְּנוּ לֵב לְדַעַת וּלְהָבִין וּלְקַבֵּל תּוֹכַחְתִּי:
כי לא את בניכם. אֲנִי מְדַבֵּר עַכְשָׁו, שֶׁיּוּכְלוּ לוֹמַר אָנוּ לֹא יָדַעְנוּ וְלֹא רָאִינוּ בְּכָל זֶה:

פסוק ו
בקרב כל ישראל. כָּל מָקוֹם שֶׁהָיָה אֶחָד מֵהֶם בּוֹרֵחַ הָאָרֶץ נִבְקַעַת מִתַּחְתָּיו וּבוֹלַעְתּוּ, אֵלּוּ דִּבְרֵי רַבִּי יְהוּדָה, אָמַר לוֹ רַבִּי נְחֶמְיָה וַהֲלֹא כְּבָר נֶאֱמַר (במדבר ט"ז) וַתִּפְתַּח הָאָרֶץ אֶת פִּיהָ – וְלֹא פִּיּוֹתֶיהָ. אָמַר לוֹ וּמָה אֲנִי מְקַיֵּם **בקרב כל ישראל**? אָמַר לוֹ שֶׁנַּעֲשֵׂית הָאָרֶץ מְדֵרוֹן כְּמַשְׁפֵּךְ, וְכָל מָקוֹם שֶׁהָיָה אֶחָד מֵהֶם הָיָה מִתְגַּלְגֵּל וּבָא עַד מְקוֹם הַבְּקִיעָה (עי' ילקוט שמעוני תשנ"ב):

ואת כל היקום אשר ברגליהם. זֶה מָמוֹנוֹ שֶׁל אָדָם שֶׁמַּעֲמִידוֹ עַל רַגְלָיו (סנהדרין ק"י):

פסוק ז

כי עיניכם הראת. מֻסָּב עַל הַמִּקְרָא הָאָמוּר לְמַעְלָה – כִּי לֹא אֶת בְּנֵיכֶם אֲשֶׁר לֹא יָדְעוּ כִּי אִם עֵמֶכֶם אֲשֶׁר עֵינֵיכֶם הָרֹאֹת וְגוֹ':

פסוק י

לא כארץ מצרים הוא. אֶלָּא טוֹבָה הֵימֶנָּה, וְנֶאֱמְרָה הַבְטָחָה זוֹ לְיִשְׂרָאֵל בִּיצִיאָתָם מִמִּצְרַיִם, שֶׁהָיוּ אוֹמְרִים שֶׁמָּא לֹא נָבֹא אֶל אֶרֶץ טוֹבָה וְיָפָה כָּזוֹ. יָכוֹל בִּגְנוּתָהּ הַכָּתוּב מְדַבֵּר, וְכָךְ אָמַר לָהֶם לֹא כְּאֶרֶץ מִצְרַיִם הִיא אֶלָּא רָעָה הֵימֶנָּה? תַּ"ל "וְחֶבְרוֹן שֶׁבַע שָׁנִים נִבְנְתָה לִפְנֵי וְגוֹ'" (במדבר י"ג), אָדָם אֶחָד בָּנָאן, חָם בָּנָה צֹעַן לְמִצְרַיִם בְּנוֹ, וְחֶבְרוֹן לִכְנַעַן, דֶּרֶךְ אֶרֶץ אָדָם בּוֹנֶה אֶת הַנָּאֶה וְאַחַר כָּךְ בּוֹנֶה אֶת הַגָּרוּעַ, שֶׁפִּסְלְתּוֹ שֶׁל רִאשׁוֹן הוּא נוֹתֵן בַּשֵּׁנִי, וּבְכָל מָקוֹם הֶחָבִיב קוֹדֶם, הָא לְמַדְתָּ שֶׁחֶבְרוֹן יָפָה מִצֹּעַן; וּמִצְרַיִם מְשֻׁבַּחַת מִכָּל הָאֲרָצוֹת שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית י"ג) "כְּגַן ה' כְּאֶרֶץ מִצְרָיִם", וְצֹעַן שֶׁבַח מִצְרַיִם הִיא שֶׁהִיא מְקוֹם מַלְכוּת, שֶׁכֵּן הוּא אוֹמֵר (ישעיהו ל') "כִּי הָיוּ בְצֹעַן שָׂרָיו", וְחֶבְרוֹן פִּסְלְתָּהּ שֶׁל יִשְׂרָאֵל, לְכָךְ הִקְצוּהָ לְקִבּוּרַת מֵתִים, וְאַף עַל פִּי כֵן הִיא יָפָה מִצֹּעַן. וּבְכָתֻבּוֹת (דף קי"ב) דָּרְשׁוּ בְּעִנְיָן אַחֵר, אֶפְשָׁר אָדָם בּוֹנֶה בַּיִת לִבְנוֹ הַקָּטָן וְאַחַר כָּךְ לִבְנוֹ הַגָּדוֹל? אֶלָּא שֶׁמְּבָנָהּ עַל אֶחָד מִשִּׁבְעָה בְּצֹעַן:

אשר יצאתם משם. אֲפִלּוּ אֶרֶץ רַעְמְסֵס אֲשֶׁר יְשַׁבְתֶּם בָּהּ וְהִיא בְּמֵיטַב אֶרֶץ מִצְרַיִם, שֶׁנֶּאֱמַר "בְּמֵיטַב הָאָרֶץ וְגוֹ'" (בראשית מ"ז), אַף הִיא אֵינָהּ כְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל:

והשקית ברגלך. אֶרֶץ מִצְרַיִם הָיְתָה צְרִיכָה לְהָבִיא מַיִם מִנִּילוּס, בְּרַגְלָךְ, וּלְהַשְׁקוֹתָהּ – צָרִיךְ אַתָּה לִנְדֹּד מִשְׁנָתְךָ וְלַעֲמֹל, וְהַנְּמוּךְ שׁוֹתֶה וְלֹא הַגָּבוֹהַּ, וְאַתָּה מַעֲלֶה הַמַּיִם מִן הַנְּמוּךְ לַגָּבוֹהַּ, אֲבָל זוֹ **למטר השמים תשתה מים** – אַתָּה יָשֵׁן עַל מִטָּתְךָ וְהַקָּבָּ"ה מַשְׁקֶה נָמוּךְ וְגָבוֹהַּ גָּלוּי וְשֶׁאֵינוֹ גָלוּי כְּאֶחָת (ספרי):

כגן הירק. שֶׁאֵין דַּי לוֹ בִּגְשָׁמִים וּמַשְׁקִין אוֹתוֹ בָּרֶגֶל וּבַכָּתֵף:

פסוק יא

ארץ הרים ובקעת. מְשֻׁבָּח הָהָר מִן הַמִּישׁוֹר, שֶׁהַמִּישׁוֹר בְּבֵית כֹּר אַתָּה זוֹרֵעַ כֹּר, אֲבָל הָהָר בֵּית כֹּר מֵמָּנּוּ חֲמֵשֶׁת כֹּרִין – אַרְבָּעָה מֵאַרְבָּעָה שִׁפּוּעָיו וְאֶחָד בְּרֹאשׁוֹ:

ובקעת. הֵן מִישׁוֹר:

פסוק יב

אשר ה' אלהיך דרש אתה. וַהֲלֹא כָּל הָאֲרָצוֹת דּוֹרֵשׁ, שֶׁנֶּאֱמַר "לְהַמְטִיר עַל אֶרֶץ לֹא אִישׁ" (איוב ל"ח)? אֶלָּא כְּבֵיכוֹל אֵינוֹ דּוֹרֵשׁ אֶלָּא אוֹתָהּ, וְעַל יְדֵי אוֹתָהּ דְּרִישָׁה שֶׁדּוֹרְשָׁהּ, דּוֹרֵשׁ אֶת כָּל הָאֲרָצוֹת עִמָּהּ:

תמיד עיני ה' אלהיך בה. לִרְאוֹת מַה הִיא צְרִיכָה, וּלְחַדֵּשׁ בָּהּ גְּזֵרוֹת, עִתִּים לְטוֹבָה עִתִּים לְרָעָה כוּ', כִּדְאִיתָא בְּר"ה (דף י"ז):

מרשית השנה. מֵרֹאשׁ הַשָּׁנָה נִדּוֹן מַה יְהֵא בְּסוֹפָהּ (שם ח'):

פסוק יג

והיה אם שמע. וְהָיָה מוּסָב עַל הָאָמוּר לְמַעְלָה, לְמָטָר הַשָּׁמַיִם תִּשְׁתֶּה מָיִם:

והיה אם שמע תשמעו. אִם שָׁמֹעַ בַּיָּשָׁן תִּשְׁמְעוּ בֶּחָדָשׁ, וְכֵן "אִם שָׁכֹחַ תִּשְׁכַּח" (דברים ח') – אִם הִתְחַלְתָּ לִשְׁכֹּחַ סוֹפְךָ שֶׁתִּשְׁכַּח כֻּלָּהּ, שֶׁכֵּן כְּתִיב בִּמְגִלָּה אִם תַּעַזְבֵנִי יוֹם יוֹמַיִם אֶעֱזָבֵךְ:

מצוה אתכם היום. שֶׁיִּהְיוּ עֲלֵיכֶם חֲדָשִׁים, כְּאִלּוּ שְׁמַעְתֶּם בּוֹ בַּיּוֹם (ספרי):

לאהבה את ה'. שֶׁלֹּא תֹּאמַר הֲרֵי אֲנִי לוֹמֵד בִּשְׁבִיל שֶׁאֶהְיֶה עָשִׁיר, בִּשְׁבִיל שֶׁאֶקָּרֵא רַב, בִּשְׁבִיל שֶׁאֲקַבֵּל שָׂכָר, אֶלָּא כָּל מַה שֶׁתַּעֲשֶׂה עֲשֵׂה מֵאַהֲבָה וְסוֹף הַכָּבוֹד לָבֹא (שם):

ולעבדו בכל לבבכם. עֲבוֹדָה שֶׁהִיא בַּלֵּב, וְזוֹ הִיא תְּפִלָּה, שֶׁהַתְּפִלָּה קְרוּיָה עֲבוֹדָה, שֶׁנֶּאֱמַר "אֱלֹהֵךְ דִּי אַנְתְּ פָּלַח לֵהּ בְּתְדִירָא" (דניאל ו'), וְכִי יֵשׁ פֶּלְחָן בְּבָבֶל? אֶלָּא עַל שֶׁהָיָה מִתְפַּלֵּל שֶׁנֶּאֱמַר (שם) "וְכַוִּין פְּתִיחָן לֵהּ וְגוֹ'"; וְכֵן בְּדָוִד הוּא אוֹמֵר (תהילים קמ"א) "תִּכּוֹן תְּפִלָּתִי קְטֹרֶת לְפָנֶיךָ":

בכל לבבכם ובכל נפשכם. וַהֲלֹא כְּבָר הִזְהִיר "בְּכָל לְבָבְךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ" (דברים ו'), אֶלָּא אַזְהָרָה לַיָּחִיד, אַזְהָרָה לַצִּבּוּר (ספרי):

פסוק יד

ונתתי מטר ארצכם. עֲשִׂיתֶם מַה שֶּׁעָלֵיכֶם אַף אֲנִי אֶעֱשֶׂה מַה שֶּׁעָלַי (שם):

בעתו. בַּלֵּילוֹת שֶׁלֹּא יַטְרִיחוּ אֶתְכֶם; דְּ"א – בְּעִתּוֹ בְּלֵילֵי שַׁבָּתוֹת שֶׁהַכֹּל מְצוּיִין בְּבָתֵּיהֶם:

יורה. הִיא רְבִיעָה הַנּוֹפֶלֶת לְאַחַר הַזְּרִיעָה, שֶׁמְּרַוָּה אֶת הָאָרֶץ וְאֶת הַזְּרָעִים:

מלקוש. רְבִיעָה הַיּוֹרֶדֶת סָמוּךְ לַקְּצִיר, לְמַלֹּאת הַתְּבוּאָה בְּקַשֶּׁיהָ. וּלְשׁוֹן מַלְקוֹשׁ דָּבָר הַמְאַחֵר כְּדִמְתַרְגְּמִינַן (בראשית ל') "וְהָיָה הָעֲטָפִים לְלָבָן" – לַקִּישַׁיָּא; דְּ"א – לְכָךְ נִקְרֵאת מַלְקוֹשׁ, שֶׁיּוֹרֶדֶת עַל הַמְּלִילוֹת וְעַל הַקַּשִּׁין:

ואספת דגנך. אַתָּה תַּאַסְפֶּנּוּ אֶל הַבַּיִת וְלֹא אוֹיֵב, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר "אִם אֶתֵּן דְּגָנֵךְ וְגוֹ' כִּי מְאַסְפָיו יֹאכְלֻהוּ" (ישעיהו ס"ב) וְלֹא כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר "וְהָיָה אִם זָרַע יִשְׂרָאֵל וְגוֹ'" (שופטים ו'):

פסוק טו

ונתתי עשב בשדך. שֶׁלֹּא תְצְטָרֵךְ לְהוֹלִיכָהּ לַמִּדְבָּרוֹת. דְּ"אַ — שֶׁתְּהֶיֶה גּוֹזֵז תְּבוּאָתְךָ כָּל יְמוֹת הַגְּשָׁמִים וּמַשְׁלִיךְ לִפְנֵי בְהֶמְתְּךָ וְאַתָּה מוֹנֵעַ יָדְךָ מִמֶּנָּה שְׁלוֹשִׁים יוֹם קֹדֶם לַקְּצִיר וְאֵינָהּ פּוֹחֶתֶת מִדְּגָנָהּ (ספרי):

ואכלת ושבעת. הֲרֵי זוֹ בְרָכָה אַחֶרֶת שֶׁתְּהֵא בְרָכָה מְצוּיָה בַּפַּת בְּתוֹךְ הַמְּעַיִם **ואכלת ושבעת**:

פסוק טז

השמרו לכם. כֵּיוָן שֶׁתִּהְיוּ אוֹכְלִים וּשְׂבֵעִים הִשָּׁמְרוּ לָכֶם שֶׁלֹּא תִבְעָטוּ, שֶׁאֵין אָדָם מוֹרֵד בְּהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֶלָּא מִתּוֹךְ שִׂבִיעָה, שֶׁנֶּאֱמַר "פֶּן תֹּאכַל וְשָׂבָעְתָּ וּבָקָרְךָ וְצֹאנְךָ יִרְבְּיֻן" (דברים ח'), מַה הוּא אוֹמֵר אַחֲרָיו? "וְרָם לְבָבֶךָ וְשָׁכַחְתָּ":

וסרתם. לִפְרֹשׁ מִן הַתּוֹרָה, וּמִתּוֹךְ כָּךְ **ועבדתם אלהים אחרים**, שֶׁכֵּיוָן שֶׁאָדָם פּוֹרֵשׁ מִן הַתּוֹרָה הוֹלֵךְ וּמִדַּבֵּק בַּעֲ"ז, וְכֵן דָּוִד אוֹמֵר "כִּי גֵרַשׁוּנִי הַיּוֹם מֵהִסְתַּפֵּחַ בְּנַחֲלַת ה' לֵאמֹר לֵךְ עֲבֹד וְגוֹ'" (שמואל א כ"ו), וּמִי אָמַר לוֹ כֵּן? אֶלָּא כֵּיוָן שֶׁאֲנִי מְגָרֵשׁ מִלַּעֲסֹק בַּתּוֹרָה, הֲרֵינִי קָרוֹב לַעֲבֹד אֱלֹהִים אֲחֵרִים:

אלהים אחרים. שֶׁהֵם אֲחֵרִים לְעוֹבְדֵיהֶם – צוֹעֵק אֵלָיו וְאֵינוֹ עוֹנֵהוּ, נִמְצָא עָשׂוּי לוֹ כְּנָכְרִי (ספרי):

פסוק יז

את יבולה. אַף מַה שֶּׁאַתָּה מוֹבִיל לָהּ, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (חגי א') זְרַעְתֶּם הַרְבֵּה וְהָבֵא מְעָט (ספרי):

ואבדתם מהרה. עַל כָּל שְׁאָר הַיִּסּוּרִין אַגֶּלָּה אֶתְכֶן מִן הָאֲדָמָה שֶׁגְּזֵרָמָה לָכֶם לַחֲטֹא; מָשָׁל לְמֶלֶךְ שֶׁשִּׁלַּח בְּנוֹ לְבֵית הַמִּשְׁתֶּה וְהָיָה יוֹשֵׁב וּמַפְקִידוֹ אַל תֹּאכַל יוֹתֵר מִצָּרְכְּךָ, שֶׁתָּבֹא נָקִי לְבֵיתְךָ, וְלֹא הִשְׁגִּיחַ הַבֵּן הַהוּא, אָכַל וְשָׁתָה יוֹתֵר מִצָּרְכּוֹ, וְהֵקִיא וְטִנֵּף אֶת כָּל בְּנֵי הַמִּסְבָּה, נְטָלוּהוּ בְיָדָיו וּבְרַגְלָיו וּזְרָקוּהוּ אֲחוֹרֵי פַּלְטְרִין (שם):

מהרה. אֵינִי נוֹתֵן לָכֶם אַרְכָּא, וְאִם תֹּאמְרוּ וַהֲלֹא נִתְּנָה אַרְכָּא לְדוֹר הַמַּבּוּל שֶׁנֶּאֱמַר וְהָיוּ יָמָיו מֵאָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה (בראשית ו') דּוֹר הַמַּבּוּל לֹא הָיָה לָהֶם מִמִּי לִלְמֹד וְאַתֶּם יֵשׁ לָכֶם מִמִּי לִלְמֹד (ספרי):

פסוק יח

ושמתם את דברי. אַף לְאַחַר שֶׁתִּגְלוּ הֱיוּ מְצַיְּנִים בַּמְּצוּוֹת, הַנִּיחוּ תְּפִלִּין, עֲשׂוּ מְזוּזוֹת, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִהְיוּ לָכֶם חֲדָשִׁים כְּשֶׁתַּחְזְרוּ, וְכֵן הוּא אוֹמֵר (ירמיהו ל"א) הָשִׂיבִי לָךְ צִיֻּנִים (ספרי):

פסוק יט

לדבר בם. מִשָּׁעָה שֶׁהַבֵּן יוֹדֵעַ לְדַבֵּר, לַמְּדֵהוּ "תּוֹרָה צִוָּה לָנוּ מֹשֶׁה" שֶׁיִּהְיֶה זֶה לְמוּד דִּבּוּרוֹ; מִכָּאן אָמְרוּ כְּשֶׁהַתִּינוֹק מַתְחִיל לְדַבֵּר אָבִיו מַשְׁיחַ עִמּוֹ בִּלְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ וּמְלַמְּדוֹ תוֹרָה, וְאִם לֹא עָשָׂה כֵּן הֲרֵי הוּא כְּאִלּוּ קוֹבְרוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר **ולמדתם אתם את בניכם לדבר בם וגו'**.

פסוק כא

למען ירבו ימיכם וימי בניכם. אִם עֲשִׂיתֶם כֵּן יִרְבּוּ, וְאִם לָאו לֹא יִרְבּוּ, שֶׁדִּבְרֵי תוֹרָה נִדְרָשִׁין מִכְּלַל לָאו הֵן וּמִכְּלַל הֵן לָאו (ספרי):

לתת להם. לָתֵת לָכֶם אֵין כְּתִיב כָּאן, אֶלָּא לָתֵת לָהֶם, מִכָּאן מָצִינוּ לְמֵדִים תְּחִיַּת הַמֵּתִים מִן הַתּוֹרָה:

פסוק כב

שמר תשמרון. אַזְהָרַת שְׁמִירוֹת הָרְבֵּה, לְהִזָּהֵר בְּתַלְמוּדוֹ שֶׁלֹּא יִשְׁתַּכַּח (שם):

ללכת בכל דרכיו. הוּא רַחוּם וְאַתָּה תְּהֵא רַחוּם, הוּא גּוֹמֵל חֲסָדִים וְאַתָּה גּוֹמֵל חֲסָדִים (שם):

ולדבקה בו. אֶפְשָׁר לוֹמַר כֵּן? וַהֲלֹא אֵשׁ אוֹכְלָה הוּא? אֶלָּא הִדַּבֵּק בַּתַּלְמִידִים וּבַחֲכָמִים וּמַעֲלֶה אֲנִי עָלֶיךָ כְּאִלּוּ נִדְבַּקְתָּ בּוֹ (ספרי):

פסוק כג

והוריש ה'. עֲשִׂיתֶם מַה שֶּׁעָלֵיכֶם, אַף אֲנִי אֶעֱשֶׂה מַה שֶּׁעָלַי (שם):

ועצמים מכם. אַתֶּם גְּבוֹרִים, וְהֵם גְּבוֹרִים מִכֶּם, שֶׁאִם לֹא שֶׁיִּשְׂרָאֵל גְּבוֹרִים מַה הַשָּׂבָח הַהוּא שֶׁמְּשַׁבֵּחַ אֶת הָאֱמוֹרִיִּים לוֹמַר וַעֲצוּמִים מִכֶּם? אֶלָּא אַתֶּם גְּבוֹרִים מִשְּׁאָר הָאֻמּוֹת, וְהֵם גְּבוֹרִים מִכֶּם (ע' שם):

פסוק כה

לא יתיצב איש וגו'. אֵין לִי אֶלָּא אִישׁ, אֻמָּה וּמִשְׁפָּחָה וְאִשָּׁה בְּכְשֶׁפֶיהָ מִנַּיִן? תַּלְמוּד לוֹמַר "לֹא יִתְיַצֵּב" מִכָּל מָקוֹם, אִם כֵּן מַה תַּלְמוּד לוֹמַר "אִישׁ"? אֲפִלּוּ כְּעוֹג מֶלֶךְ הַבָּשָׁן (שם):

פחדכם ומוראכם. וַהֲלֹא פַּחַד הוּא מוֹרָא? אֶלָּא פַּחְדְּכֶם עַל הַקְּרוֹבִים וּמוֹרַאֲכֶם עַל הָרְחוֹקִים; פַּחַד לְשׁוֹן בְּעִיתַת פִּתְאֹם, מוֹרָא לְשׁוֹן דְּאָגָה מְיָמִים רַבִּים:

כאשר דבר לכם. וְהֵיכָן דִּבֶּר? (שמות כ"ג) אֶת אֵימָתִי אֲשַׁלַּח לְפָנֶיךָ וְגוֹ' (ספרי שם):

פסוק כו

ראה אנכי ... **ברכה וקללה**. הָאֱמוּרוֹת בְּהַר גְּרִזִים וּבְהַר עֵיבָל:

פסוק כז

את הברכה. עַל מְנָת אֲשֶׁר תִּשְׁמְעוּ:

פסוק כח

מן הדרך אשר אנכי מצוה אתכם היום ללכת וגו'. הָא לְמַדְתָּ כָּל הָעוֹבֵד עָ"זָ הֲרֵי הוּא סָר מִכָּל הַדֶּרֶךְ שֶׁנִּצְטַוּוּ יִשְׂרָאֵל, מִכָּאן אָמְרוּ הַמּוֹדֶה בַּעָ"זָ כְּכוֹפֵר בְּכָל הַתּוֹרָה כֻּלָּהּ (ספרי):

פסוק כט

ונתתה את הברכה. כְּתַרְגּוּמוֹ "יָת מְבָרְכַיָּא" – אֶת הַמְבָרְכִים:

על הר גרזים. כְּלַפֵּי הַר גְּרִזִים הוֹפְכִין פְּנֵיהֶם וּפָתְחוּ בִּבְרָכָה – בָּרוּךְ הָאִישׁ אֲשֶׁר לֹא יַעֲשֶׂה פֶּסֶל וּמַסֵּכָה וְגוֹ'. כָּל הָאֲרוּרִים שֶׁבַּפָּרָשָׁה אָמְרוּ תְּחִלָּה בִּלְשׁוֹן בָּרוּךְ, וְאַחַר כָּךְ הָפְכוּ פְּנֵיהֶם כְּלַפֵּי הַר עֵיבָל וּפָתְחוּ בִּקְלָלָה (סוטה ל"ג):

פסוק ל

הלא המה. נָתַן בָּהֶם סִימָן:

אחרי. אַחַר הָעֲבָרַת הַיַּרְדֵּן הָרִבֵּה וְהִלְאָה לְמֵרָחוֹק; וְזֶהוּ לְשׁוֹן אַחֲרֵי, כָּל מָקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר אַחֲרֵי מָפְלָג הוּא:

דרך מבוא השמש. לְהַלָּן מִן הַיַּרְדֵּן לְצַד מַעֲרָב, וְטַעַם הַמִּקְרָא מוֹכִיחַ שֶׁהֵם שְׁנֵי דְבָרִים, שֶׁנִּנְקְדוּ בִּשְׁנֵי טְעָמִים, "אַחֲרֵי" נָקוּד בְּפַשְׁטָא, וְ"דֶּרֶךְ" נָקוּד בְּמַשְׁפֵּל, וְהוּא דָּגֵשׁ, וְאִם הָיָה "אַחֲרֵי דֶּרֶךְ" דִּבּוּר אֶחָד, הָיָה נָקוּד "אַחֲרֵי" בְּמֻשָּׂרֶת, בְּשׁוֹפָר הָפוּךְ, וְ"דֶּרֶךְ" בְּפַשְׁטָא וְרָפֶה:

מול הגלגל. רָחוֹק מִן הַגִּלְגָּל:

אלוני מרה. שְׁכֶם הוּא, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית י"ב) עַד מְקוֹם שְׁכֶם עַד אֵלוֹן מוֹרֶה (ספרי):

פסוק לא

כי אתם עברים את הירדן וגו'. נִסִּים שֶׁל יַרְדֵּן יִהְיוּ סִימָן בְּיֶדְכֶם שֶׁתִּבְאוּ וְתִירְשׁוּ אֶת הָאָרֶץ (עי' ספרי):

פרק יב

פסוק ב

אבד תאבדון. אַבֵּד וְאַחַר כָּךְ תְּאַבְּדוּן, מִכָּאן לְעוֹקֵר עָ"זָ שֶׁצָּרִיךְ לְשָׁרֵשׁ אַחֲרֶיהָ (עבודה זרה מ"ה):

את כל המקמות אשר עבדו שם וגו'. וּמַה תְּאַבְּדוּן מֵהֶם? אֶת אֱלֹהֵיהֶם אֲשֶׁר עַל הֶהָרִים:

פסוק ג

מזבח. שֶׁל אֲבָנִים הַרְבֵּה:

מצבה. שֶׁל אֶבֶן אַחַת, וְהוּא בִּימוֹס שֶׁשָּׁנוּיָה בַּמִּשְׁנָה (עבודה זרה מ"ז): אֶבֶן שֶׁחֲצָבָהּ מִתְּחִלָּתָהּ לְבִימוֹס:

אשרה. אֵילָן הַנֶּעֱבָד:
ואבדתם את שמם. לְכַנּוֹת לָהֶם שֵׁם לִגְנַאי, בֵּית גַּלְיָא — קוֹרִין לָהּ בֵּית כַּרְיָא, עֵין כֹּל — עֵין קוֹץ (שם ל"ו):

פסוק ד

לא תעשון כן. לְהַקְטִיר לַשָּׁמַיִם בְּכָל מָקוֹם, כִּי אִם בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר. דְּ"א — **ונתצתם את מזבחתם, ואבדתם את שמם, לא תעשון כן**. אַזְהָרָה לַמּוֹחֵק אֶת הַשֵּׁם וְלַנּוֹתֵץ אֶבֶן מִן הַמִּזְבֵּחַ אוֹ מִן הָעֲזָרָה (מכות כ"ב). אָמַר רַ' יִשְׁמָעֵאל וְכִי תַעֲלֶה עַל דַּעְתְּךָ שֶׁיִּשְׂרָאֵל נוֹתְצִין אֶת הַמִּזְבְּחוֹת? אֶלָּא שֶׁלֹּא תַעֲשׂוּ כְּמַעֲשֵׂיהֶם וְיִגְרְמוּ עֲוֹנוֹתֵיכֶם לְמִקְדָּשׁ אֲבוֹתֵיכֶם שֶׁיִּתְחָרֵב (ספרי):

פסוק ה

לשכנו תדרשו. זֶה מִשְׁכָּן שִׁילֹה:

פסוק ו

וזבחיכם. שְׁלָמִים שֶׁל חוֹבָה:
מעשרתיכם. מַעְשַׂר בְּהֵמָה וּמַעֲשֵׂר שֵׁנִי, לֶאֱכֹל לִפְנִים מִן הַחוֹמָה:
תרומת ידכם. אֵלּוּ הַבִּכּוּרִים, שֶׁנֶּאֱמַר בָּהֶם (דברים כ"ו) וְלָקַח הַכֹּהֵן הַטֶּנֶא מִיָּדֶךָ (עי' ספרי):
ובכרת בקרכם. לְתִתָּם לַכֹּהֵן וְיַקְרִיבֵם שָׁם:

פסוק ז

אשר ברכך ה'. לְפִי הַבְּרָכָה הָבֵא (ספרי):

פסוק ח

לא תעשון ככל אשר אנחנו עשים וגו'. מוּסָב לְמַעְלָה עַל **כי אתם עברים את הירדן וגו'**, כְּשֶׁתַּעַבְרוּ אֶת הַיַּרְדֵּן מִיָּד אַתֶּם מֻתָּרִים לְהַקְרִיב בְּבָמָה כָּל י"ד שָׁנָה שֶׁל כִּבּוּשׁ וְחִלּוּק, וּבַבָּמָה לֹא תַקְרִיבוּ כָּל מַה שֶּׁאַתֶּם מַקְרִיבִים **פה היום** בַּמִּשְׁכָּן, שֶׁהוּא עִמָּכֶם וְנִמְשָׁח וְהוּא כָּשֵׁר לְהַקְרִיב בּוֹ חַטָּאוֹת וַאֲשָׁמוֹת נְדָרִים וּנְדָבוֹת, אֲבָל בְּבָמָה אֵין קָרֵב אֶלָּא הַנִּדָּר וְהַנִּדָּב, וְזֶהוּ **איש כל הישר בעיניו**, נְדָרִים וּנְדָבוֹת, שֶׁאַתֶּם מִתְנַדְּבִים עַ"פ שֶׁיָּשָׁר בְּעֵינֵיכֶם לַהֲבִיאָם וְלֹא עַ"פ חוֹבָה, אוֹתָם תַּקְרִיבוּ בַּבָּמָה (שם; זבחים קי"ז):

פסוק ט

כי לא באתם. כָּל אוֹתָן י"ד שָׁנָה:
עד עתה. כְּמוֹ עֲדַיִן:
אל המנוחה. זוֹ שִׁילֹה:

נחלה. זוֹ יְרוּשָׁלַיִם (ספרי; זבחים קי"ט):

פסוק י

ועברתם את הירדן וישבתם בארץ. שֶׁתִּתְחַלְּקוּהָ וְיֵהֵא כָּל אֶחָד מַכִּיר אֶת חֶלְקוֹ וְאֶת שִׁבְתּוֹ (נ"א – שִׁבְטוֹ):

והניח לכם. לְאַחַר כִּבּוּשׁ וְחִלּוּק וּמְנוּחָה מִן הַגּוֹיִם אֲשֶׁר הִנִּיחַ ה' לְנַסּוֹת בָּם אֶת יִשְׂרָאֵל – וְאֵין זוֹ אֶלָּא בִּימֵי דָוִד – אָז:

פסוק יא

והיה המקום וגו'. בְּנוּ לָכֶם בֵּית הַבְּחִירָה בִּירוּשָׁלַיִם, וְכֵן הוּא אוֹמֵר בְּדָוִד "וַיְהִי כִּי יָשַׁב הַמֶּלֶךְ בְּבֵיתוֹ וַה' הֵנִיחַ לוֹ מִסָּבִיב מִכָּל אוֹיְבָיו וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ אֶל נָתָן הַנָּבִיא רְאֵה אָנֹכִי יוֹשֵׁב בְּבֵית אֲרָזִים, וַאֲרוֹן הָאֱלֹהִים יֹשֵׁב בְּתוֹךְ הַיְרִיעָה" (שמואל ב ז'):

שמה תביאו וגו'. לְמַעְלָה אָמוּר לְעַנְיַן שִׁילֹה וְכָאן אָמוּר לְעַנְיַן יְרוּשָׁלַיִם, וּלְכָךְ חִלְקָם הַכָּתוּב לִתֵּת הֶתֵּר בֵּין זוֹ לָזוֹ, מִשֶּׁחָרְבָה שִׁילֹה וּבָאוּ לְנֹב וְחָרְבָה נֹב וּבָאוּ לְגִבְעוֹן הָיוּ הַבָּמוֹת מֻתָּרוֹת עַד שֶׁבָּאוּ לִירוּשָׁלַיִם (זבחים קיט):

מבחר נדריכם. מְלַמֵּד שֶׁיְּבִיא מִן הַמֻּבְחָר (ספרי):

פסוק יג

השמר לך. לְתֵּן לֹא תַעֲשֶׂה עַל הַדָּבָר:

בכל מקום אשר תראה. אֲשֶׁר יַעֲלֶה בְּלִבְּךָ, אֲבָל אַתָּה מַקְרִיב עַ"פִּ נָבִיא, כְּגוֹן אֵלִיָּהוּ בְּהַר הַכַּרְמֶל (שם):

פסוק יד

באחד שבטיך. בְּחֶלְקוֹ שֶׁל בִּנְיָמִין, וּלְמַעְלָה הוּא אוֹמֵר "מִכָּל שִׁבְטֵיכֶם", הָא כֵּיצַד? כְּשֶׁקִּבֵּל דָּוִד אֶת הַגֹּרֶן מֵאַרְוָנָה הַיְבוּסִי גָּבָה הַזְּהֻב מִכָּל הַשְּׁבָטִים, וּמִכָּל מָקוֹם הַגֹּרֶן בְּחֶלְקוֹ שֶׁל בִּנְיָמִין הָיָה (שם):

פסוק טו

רק בכל אות נפשך. בַּמֶּה הַכָּתוּב מְדַבֵּר? אִם בִּבְשַׂר תַּאֲוָה לְהַתִּירָהּ לָהֶם בְּלֹא הַקְרָבַת אֵמוּרִים הֲרֵי אָמוּר בְּמָקוֹם אַחֵר (פסוק כ') "כִּי יַרְחִיב ה' אֶת גְּבוּלְךָ וְגוֹ' וְאָמַרְתָּ אֹכְלָה בָשָׂר וְגוֹ'", בַּמֶּה זֶּה מְדַבֵּר? בְּקָדָשִׁים שֶׁנִּפְסַל בָּהֶם מוּם שֶׁיִּפָּדוּ וְיֵאָכְלוּ בְּכָל מָקוֹם, יָכוֹל יִפָּדוּ עַל מוּם עוֹבֵר? תַּ"ל "רַק" (ספרי):

תזבח ואכלת. אֵין לְךָ בָּהֶם הֶתֵּר גְּזֵרָה וְחֶלֶב אֶלָּא אֲכִילָה עַל יְדֵי זְבִיחָה (בכ' ו'):

הטמא והטהר. לְפִי שֶׁבָּאוּ מִכֹּחַ קָדְשִׁים שֶׁנֶּאֱמַר בָּהֶם "וְהַבָּשָׂר אֲשֶׁר יִגַּע בְּכָל טָמֵא לֹא יֵאָכֵל" (ויקרא ז'), הֻצְרַךְ לְהַתִּיר בּוֹ שֶׁטָּמֵא וְטָהוֹר אוֹכְלִים בְּקְעָרָה אַחַת:

כצבי וכאיל. שֶׁאֵין קָרְבָּן בָּא מֵהֶם:
כצבי וכאיל. לְפָטְרָן מִן הַזְּרוֹעַ וְהַלְּחָיַיִם וְהַקֵּבָה (ספרי):

פסוק טז

רק הדם לא תאכלו. אַע"פִּ שֶׁאָמַרְתִּי שֶׁאֵין לְךָ בּוֹ זְרִיקַת דָּם בַּמִּזְבֵּחַ, לֹא תֹאכְלֶנּוּ:
תשפכנו כמים. לוֹמַר לְךָ שֶׁאֵין צָרִיךְ כִּסּוּי (ספרי; חולין פ"ד). דָּ"אַ — הֲרֵי הוּא כַּמַּיִם לְהַכְשִׁיר אֶת הַזְּרָעִים (שם ל"ה):

פסוק יז

לא תוכל. בָּא הַכָּתוּב לִתֵּן לֹא תַעֲשֶׂה עַל הַדָּבָר:
לא תוכל. רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן קָרְחָה אוֹמֵר יָכוֹל אַתָּה, אֲבָל אֵינְךָ רַשַּׁאי, כֵּיוֹצֵא בוֹ (יהושע ט"ו) "וְאֶת הַיְבוּסִי יוֹשְׁבֵי יְרוּשָׁלַיִם לֹא יָכְלוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל (יְהוּדָה) לְהוֹרִישָׁם", יְכוֹלִים הָיוּ, אֶלָּא שֶׁאֵינָן רַשָּׁאִין לְפִי שֶׁפָּרַת לָהֶם אַבְרָהָם בְּרִית כְּשֶׁלָּקַח מֵהֶם מְעָרַת הַמַּכְפֵּלָה; וְלֹא יְבוּסִים הָיוּ, אֶלָּא חִתִּיִּים הָיוּ, אֶלָּא עַל שֵׁם הָעִיר שֶׁשְּׁמָהּ יְבוּס, כָּךְ מְפֹרָשׁ בְּפִרְקֵי דְּרַבִּי אֱלִיעֶזֶר (פ' ל"ו), וְהוּא שֶׁנֶּאֱמַר "כִּי אִם הֶסִירְךָ הָעִוְרִים וְהַפִּסְחִים" (שמואל ב ה') – צְלָמִים שֶׁכָּתְבוּ עֲלֵיהֶם אֶת הַשִּׁבּוּעָה:
ובכרת בקרך. אֲזָהָרָה לַכֹּהֲנִים:
ותרומת ידך. אֵלּוּ הַבִּכּוּרִים (ספרי; מכות י"ז):

פסוק יח

לפני ה'. לִפְנִים מִן הַחוֹמָה:
והלוי אשר בשעריך. אִם אֵין לְךָ לָתֵת לוֹ מֵחֶלְקוֹ, כְּגוֹן מַעֲשֵׂר רִאשׁוֹן, תֵּן לוֹ מַעֲשֵׂר עָנִי, אֵין לְךָ מַעֲשֵׂר עָנִי, הַזְמִינֵהוּ עַל שְׁלָמֶיךָ (ספרי):

פסוק יט

השמר לך. לִתֵּן לֹא תַעֲשֶׂה עַל הַדָּבָר (ספרי):
על אדמתך. אֲבָל בַּגּוֹלָה אֵינְךָ מֻזְהָר עָלָיו יוֹתֵר מֵעֲנֵיֵי יִשְׂרָאֵל (שם):

פסוק כ

כי ירחיב וגו'. לִמְּדָה תּוֹרָה דֶּרֶךְ אֶרֶץ שֶׁלֹּא יִתְאַוֶּה אָדָם לֶאֱכֹל בָּשָׂר אֶלָּא מִתּוֹךְ רַחֲבַת יָדַיִם וְעֹשֶׁר (חולין פ"ד):
כל אות נפשך וגו'. אֲבָל בַּמִּדְבָּר נֶאֱסַר לָהֶם בְּשַׂר חֻלִּין אֶלָּא אִם כֵּן מַקְדִּישָׁהּ וּמַקְרִיבָהּ שְׁלָמִים (שם ט"ז):

פסוק כא

כי ירחק ממך המקום. וְלֹא תוּכַל לְבַא וְלַעֲשׂוֹת שְׁלָמִים בְּכָל יוֹם כְּמוֹ עַכְשָׁו שֶׁהַמִּשְׁכָּן הוֹלֵךְ עִמָּכֶם:

וזבחת ... כאשר צויתך. לַמְּדָנוּ שֶׁיֵּשׁ צִוּוּי בַּזְּבִיחָה הֵיאַךְ יִשְׁחֹט, וְהֵן הִלְכוֹת שְׁחִיטָה שֶׁנֶּאֶמְרוּ לְמֹשֶׁה בְּסִינַי (שם כ"ח):

פסוק כב

אך כאשר יאכל את הצבי וגו'. אֵינְךָ מֻזְהָר לְאָכְלָן בְּטָהֳרָה, אִי מַה צְּבִי וְאַיָּל חֻלְּבָן מֻתָּר אַף חֻלִּין חֻלְּבָן מֻתָּר? תַּ"ל "אַךְ":

פסוק כג

רק חזק לבלתי אכל הדם. מִמַּה שֶׁנֶּאֱמַר חָזַק אַתָּה לְמֵד שֶׁהָיוּ שְׁטוּפִים בַּדָּם לְאָכְלוֹ, לְפִיכָךְ הֻצְרַךְ לוֹמַר חָזַק דִּבְרֵי רַבִּי יְהוּדָה, רַ' שִׁמְעוֹן בֶּן עֲזַאי אוֹמֵר לֹא בָא הַכָּתוּב אֶלָּא לְהַזְהִירְךָ וּלְלַמֶּדְךָ עַד כַּמָּה אַתָּה צָרִיךְ לְהִתְחַזֵּק בַּמִּצְוֹות, אִם הַדָּם שֶׁהוּא קַל לְהִשָּׁמֵר מִמֶּנּוּ שֶׁאֵין אָדָם מִתְאַוֶּה לוֹ, הֻצְרַךְ לְחַזְּקְךָ בְּאַזְהָרָתוֹ, קַ"וָ לִשְׁאָר מִצְוֹות (עי' ספרי):

ולא תאכל הנפש עם הבשר. אַזְהָרָה לְאֵבֶר מִן הַחַי (חולין ק"ב):

פסוק כד

לא תאכלנו. אַזְהָרָה לְדַם הַתַּמְצִית (כריתות ד'):

פסוק כה

לא תאכלנו. אַזְהָרָה לְדַם הָאֵבָרִים (שם):

למען ייטב לך וגו'. צֵא וּלְמַד מַתַּן שְׂכָרָן שֶׁל מִצְוֹות, אִם הַדָּם שֶׁנַּפְשׁוֹ שֶׁל אָדָם קָצָה מִמֶּנּוּ, הַפּוֹרֵשׁ מִמֶּנּוּ זוֹכֶה לוֹ וּלְבָנָיו אַחֲרָיו, קַל וָחֹמֶר לְגֶזֶל וַעֲרָיוֹת שֶׁנַּפְשׁוֹ שֶׁל אָדָם מִתְאַוֶּה לָהֶם (מכות כ"ג):

פסוק כו

רק קדשיך. אַע"פ שֶׁאַתָּה מֻתָּר לִשְׁחֹט חֻלִּין, לֹא הִתַּרְתִּי לְךָ לִשְׁחֹט אֶת הַקֳּדָשִׁים וּלְאָכְלָן בִּשְׁעָרֶיךָ בְּלֹא הַקְרָבָה, אֶלָּא הֲבִיאֵם לְבֵית הַבְּחִירָה:

פסוק כז

ועשית עלתיך. אִם עוֹלוֹת הֵן, תֵּן הַבָּשָׂר וְהַדָּם עַל גַּבֵּי הַמִּזְבֵּחַ, וְאִם זִבְחֵי שְׁלָמִים הֵם, "דַּם זְבָחֶיךָ יִשָּׁפֵךְ" עַל הַמִּזְבֵּחַ תְּחִלָּה וְאַחַר כָּךְ "וְהַבָּשָׂר תֹּאכֵל". וְעוֹד דָּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ, "רַק קָדָשֶׁיךָ" בָּא לְלַמֵּד עַל הַקֳּדָשִׁים שֶׁבְּחוּצָה לָאָרֶץ, וּלְלַמֵּד עַל הַתְּמוּרוֹת וְעַל וַלְדוֹת קָדָשִׁים שֶׁיִּקָּרְבוּ (ספרי; בכורות י"ד):

פסוק כח

שמר. זוֹ מִשְׁנָה שֶׁאַתָּה צָרִיךְ לִשְׁמְרָהּ בְּבִטְנָךְ שֶׁלֹּא תִּשְׁכַּח, כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (משלי כ"ב) "כִּי נָעִים כִּי תִשְׁמְרֵם בְּבִטְנֶךָ", וְאִם שָׁנִיתָ אֶפְשָׁר שֶׁתִּשְׁמַע וּתְקַיֵּם, הָא כָּל שֶׁאֵינוֹ בְּכָלַל מִשְׁנָה אֵינוֹ בְּכָלַל מַעֲשֶׂה (עי' ספרי):

את כל הדברים. שֶׁתְּהֵא חֲבִיבָה עָלֶיךָ מִצְוָה קַלָּה כְּמִצְוָה חֲמוּרָה (שם):

הטוב. בְּעֵינֵי הַשָּׁמַיִם:

והישר. בְּעֵינֵי אָדָם:

פסוק ל

פן תנקש. אֶנְקְלוֹס תִּרְגֵּם לְשׁוֹן מוֹקֵשׁ, וַאֲנִי אוֹמֵר שֶׁלֹּא חָשׁ לְדַקְדֵּק בַּלָּשׁוֹן, שֶׁלֹּא מָצִינוּ נו"ן בִּלְשׁוֹן יוֹקֵשׁ, וַאֲפִלּוּ לַיְסוֹד הַנּוֹפֵל מִמֶּנּוּ, אֲבָל בִּלְשׁוֹן טֵרוּף וְקִשְׁקוּשׁ מָצִינוּ נו"ן, "וְאַרְכֻּבָתֵהּ דָּא לְדָא נָקְשָׁן" (דניאל ה'); וְאַף זֶה אֲנִי אוֹמֵר "פֶּן תִּנָּקֵשׁ אַחֲרֵיהֶם" – פֶּן תִּטָּרֵף אַחֲרֵיהֶם, לִהְיוֹת כְּרוּחַ אַחַר מַעֲשֵׂיהֶם; וְכֵן (תהילים ק"ט) "יְנַקֵּשׁ נוֹשֶׁה לְכָל אֲשֶׁר לוֹ" – מְקַלֵּל אֶת הָרָשָׁע לִהְיוֹת עָלָיו נוֹשִׁים רַבִּים וְיִהְיוּ מַחֲזִירִין וּמִתְנַקְּשִׁין אַחַר מְמוֹנוֹ:

אחרי השמדם מפניך. אַחַר שֶׁתִּרְאֶה שֶׁאַשְׁמִידָם מִפָּנֶיךָ, יֵשׁ לְךָ לָתֵת לֵב מִפְּנֵי מָה נִשְׁמְדוּ אֵלּוּ, מִפְּנֵי מַעֲשִׂים מְקֻלְקָלִים שֶׁבִּידֵיהֶם, אַף אַתָּה לֹא תַעֲשֶׂה כֵּן שֶׁלֹּא יְבֹאוּ אֲחֵרִים וְיַשְׁמִידוּךָ (עי' ספרי):

איכה יעבדו. לְפִי שֶׁלֹּא עָנַשׁ עַל עֲבוֹדָה זָרָה אֶלָּא עַל זִבּוּחַ וְקִטּוּר וְנִסּוּךְ וְהִשְׁתַּחֲוָאָה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (שמות כ"ב) "בִּלְתִּי לַה' לְבַדּוֹ" – דְּבָרִים הַנַּעֲשִׂים לַגָּבוֹהַּ, בָּא וְלִמֶּדְךָ כָּאן שֶׁאִם דַּרְכָּהּ שֶׁל עֲ"ז לְעָבְדָהּ בְּדָבָר אַחֵר, כְּגוֹן פּוֹעֵר לִפְעוֹר וְזוֹרֵק אֶבֶן לְמַרְקוּלִיס, זוֹ הִיא עֲבוֹדָתוֹ וְחַיָּב, אֲבָל זִבּוּחַ וְקִטּוּר וְנִסּוּךְ וְהִשְׁתַּחֲוָאָה – אֲפִלּוּ שֶׁלֹּא כְּדַרְכָּהּ חַיָּב (סנהדרין ס'):

פסוק לא

כי גם את בניהם. "גַּם" – לְרַבּוֹת אֶת אֲבוֹתֵיהֶם וְאִמּוֹתֵיהֶם; אָמַר רַבִּי עֲקִיבָא אֲנִי רָאִיתִי גּוֹי שֶׁכָּפַתּוּ לְאָבִיו לִפְנֵי כַלְבּוֹ וַאֲכָלוֹ (ספרי):

פרק יג

פסוק א

את כל הדבר. קַלָּה כַּחֲמוּרָה (שם):

תשמרו לעשות. לִתֵּן לֹא תַעֲשֶׂה עַל עֲשֵׂה הָאֲמוּרִים בַּפָּרָשָׁה, שֶׁכָּל הִשָּׁמֶר לְשׁוֹן לֹא תַעֲשֶׂה הוּא, אֶלָּא שֶׁאֵין לוֹקִין עַל הִשָּׁמֶר שֶׁל עֲשֵׂה (מכות י"ג):

לא תסף עליו. חֲמִשָּׁה טַטָפוֹת, חֲמִשָּׁה מִינִין בַּלּוּלָב, אַרְבַּע בְּרָכוֹת לְבִרְכַּת כֹּהֲנִים (ספרי):

פסוק ב

ונתן אליך אות. בַּשָּׁמַיִם, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר בְּגִדְעוֹן (שופטים ו') "וְעָשִׂיתָ לִּי אוֹת" וְאוֹמֵר "יְהִי נָא חֹרֶב אֶל הַגִּזָּה" וְגוֹ':

או מופת. בָּאָרֶץ, אַעַ"פִּ כֵּן לֹא תִשְׁמַע לוֹ, וְאִם תֹּאמַר מִפְּנֵי מָה נוֹתֵן לוֹ הַקָּבָ"ה מֻמְשָׁלָה לַעֲשׂוֹת אוֹת? **כי מנסה ה' אלהיכם אתכם** (ספרי; עי' סנהדרין צ'):

פסוק ה

ואת מצותיו תשמרו. תּוֹרַת מֹשֶׁה:

ובקלו תשמעו. בְּקוֹל הַנְּבִיאִים:

ואתו תעבדו. בְּמִקְדָּשׁוֹ (ספרי):

ובו תדבקון. הִדַּבֵּק בְּדָרָכָיו – גְּמֹל חֲסָדִים, קְבֹר מֵתִים, בַּקֵּר חוֹלִים, כְּמוֹ שֶׁעָשָׂה הַקָּבָ"ה (סוטה י"ד):

פסוק ו

סרה. דָּבָר הַמּוּסָר מִן הָעוֹלָם, שֶׁלֹּא הָיָה וְלֹא נִבְרָא וְלֹא צִוִּיתִיו לְדַבֵּר כֵּן, דישטו"רנורא בְּלַעַז:

והפדך מבית עבדים. אֲפִלּוּ אֵין לוֹ עָלֶיךָ אֶלָּא שֶׁפְּדָאֲךָ — דַּיּוֹ (ספרי):

פסוק ז

כי יסיתך. אֵין הֲסָתָה אֶלָּא גֵּרוּי, שֶׁנֶּאֱמַר (ש"מ כ"ו) אִם ה' הֱסִיתְךָ בִּי, אנסיטר"א בְּלַעַז, שֶׁמַּשִּׂיאוֹ לַעֲשׂוֹת כֵּן:

אחיך. מֵאָב:

אוֹ **בן אמך.** מֵאֵם:

חיקך. הַשּׁוֹכֶבֶת בְּחֵיקְךָ וּמְחֻקָּה בְּךָ, אפקיי"דא בְּלַעַז, וְכֵן (יחזקאל מ"ג), "וּמֵחֵיק הָאָרֶץ" – מִיסוֹד הַתְּקוּעַ בָּאָרֶץ:

אשר כנפשך. זֶה אָבִיךָ, פֵּרֵשׁ לְךָ הַכָּתוּב אֶת הַחֲבִיבִין לְךָ, קַ"וָ לַאֲחֵרִים:

בסתר. דִּבֵּר הַכָּתוּב בַּהוֹוֶה, שֶׁאֵין דִּבְרֵי מַסִּית אֶלָּא בַּסֵּתֶר, וְכֵן שְׁלֹמֹה הוּא אוֹמֵר (משלי ז') "בְּנָשֶׁף בְּעֶרֶב יוֹם בְּאִישׁוֹן לַיְלָה וַאֲפֵלָה":

אשר לא ידעת אתה ואבתיך. דָּבָר זֶה גְּנַאי גָּדוֹל הוּא לְךָ – שְׁאַף הָאֻמּוֹת אֵין מַנִּיחִין מַה שֶּׁמָּסְרוּ לָהֶם אֲבוֹתֵיהֶם, וְזֶה אוֹמֵר לְךָ עָזֹב מַה שֶּׁמָּסְרוּ לְךָ אֲבוֹתֶיךָ (ספרי):

פסוק ח

הקרבים אליך או הרחקים. לָמָּה פֵּרַט קְרוֹבִים וּרְחוֹקִים? אֶלָּא כְּךָ אָמַר הַכָּתוּב: מִטִּיבָן שֶׁל קְרוֹבִים אַתָּה לָמֵד טִיבָן שֶׁל רְחוֹקִים, כְּשֵׁם שֶׁאֵין מַמָּשׁ בַּקְּרוֹבִים, כָּךְ אֵין מַמָּשׁ בָּרְחוֹקִים (סנהדרין ס"א):

מקצה הארץ. זוֹ חַמָּה וּלְבָנָה וּצְבָא הַשָּׁמַיִם שֶׁהֵן מְהַלְּכִין מִסּוֹף הָעוֹלָם וְעַד סוֹפוֹ (ספרי):

פסוק ט

לא תאבה לו. לֹא תְהֵא תָּאֵב לוֹ, לֹא תֶּאֱהָבֶנּוּ, לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר (ויקרא י"ט) וְאָהַבְתָּ לְרֵעֲךָ כָּמוֹךָ – אֶת זֶה לֹא תֶּאֱהַב:

ולא תשמע אליו. בְּהִתְחַנְּנוֹ עַל נַפְשׁוֹ לְמָחֹל לוֹ, לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר (שמות כ"ג) עָזֹב תַּעֲזֹב עִמּוֹ – לָזֶה לֹא תַעֲזֹב:

ולא תחוס עינך עליו. לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר (ויקרא י"ט) לֹא תַעֲמֹד עַל דַּם רֵעֶךָ – עַל זֶה לֹא תָחוֹס:

ולא תחמל. לֹא תַהֲפֹךְ בְּזְכוּתוֹ:

ולא תכסה עליו. אִם אַתָּה יוֹדֵעַ לוֹ חוֹבָה אֵינְךָ רַשַּׁאי לִשְׁתּוֹק (ספרי):

פסוק י

כי הרג תהרגנו. אִם יָצָא מִבֵּי"דּ זַכַּאי הַחֲזִירֵהוּ לְחוֹבָה, יָצָא מִבֵּית דִּין חַיָּב אַל תַּחֲזִירֵהוּ לִזְכוּת (שם):

ידך תהיה בו בראשונה. מִצְוָה בְּיַד הַנִּפְסֶת לַהֲמִיתוֹ. לֹא מֵת בְּיָדוֹ, יָמוּת בְּיַד אֲחֵרִים, שֶׁנֶּאֱמַר **ויד כל העם וגו'** (עי' ספרי):

פסוק יג

לשבת שם. פֵּרַט לִירוּשָׁלַיִם שֶׁלֹּא נִתְּנָה לְדִירָה (שם):

כי תשמע, לאמר. אוֹמְרִים כֵּן יָצְאוּ וְגוֹ' –

פסוק יד

אנשים. וְלֹא נָשִׁים:

בני בליעל. בְּלִי עֹל, שֶׁפָּרְקוּ עֲלֵיהֶם שֶׁל מָקוֹם (שם):

ישבי עירם. וְלֹא יוֹשְׁבֵי עִיר אַחֶרֶת, מִכָּאן אָמְרוּ אֵין נַעֲשֵׂית עִיר הַנִּדַּחַת עַד שֶׁיַּדִּיחוּהָ אֲנָשִׁים וְעַד שֶׁיִּהְיוּ מַדִּיחֶיהָ מִתּוֹכָהּ (סנהדרין קי"א):

פסוק טו

ודרשת וחקרת ושאלת היטב. מִכָּאן לָמְדוּ שֶׁבַע חֲקִירוֹת מֵרִבּוּי הַמִּקְרָא, כְּאן יֵשׁ ג' – דְּרִישָׁה וַחֲקִירָה וְהֵיטֵב, וְשָׁאַלְתָּ אֵינוֹ מִן הַמָּנְיָן, וּמִמֶּנּוּ לָמְדוּ בְּדִיקוֹת – וּבְמָקוֹם אַחֵר הוּא

אוֹמֵר (דברים י"ט) "וְדָרַשׁוּ הַשּׁוֹפְטִים הֵיטֵב", וְעוֹד בְּמָקוֹם אַחֵר הוּא אוֹמֵר (שם י"ז) "וְדָרַשְׁתָּ הֵיטֵב", לָמְדוּ 'הֵיטֵב' 'הֵיטֵב' לִגְזֵרָה שָׁוָה, לִתֵּן הָאֲמוּר שֶׁל זֶה בָּזֶה (סנהדרין מ'):

פסוק טז

הכה תכה. אִם אֵינְךָ יָכוֹל לַהֲמִיתָם בַּמִּיתָה הַכְּתוּבָה בָּהֶם, הֲמִיתֵם בְּאַחֶרֶת (ספרי; בבא מציעא ל"א):

פסוק יז

לה' אלהיך. לִשְׁמוֹ וּבִשְׁבִילוֹ:

פסוק יח

למען ישוב ה' מחרון אפו. שֶׁכָּל זְמַן שֶׁעָ"ז בָּעוֹלָם חָרוֹן אַף בָּעוֹלָם (ספרי):

פרק יד

פסוק א

לא תתגדדו. לֹא תִתְּנוּ גְּדִידָה וְשֶׁרֶט בִּבְשַׂרְכֶם עַל מֵת כְּדֶרֶךְ שֶׁהָאֱמוֹרִיִּים עוֹשִׂין, לְפִי שֶׁאַתֶּם בָּנָיו שֶׁל מָקוֹם וְאַתֶּם רְאוּיִין לִהְיוֹת נָאִים וְלֹא גְּדוּדִים וּמְקֹרָחִים:

בין עיניכם. אֵצֶל הַפַּדַּחַת, וּבְמָקוֹם אַחֵר הוּא אוֹמֵר (ויקרא כ"א) לֹא יְקָרֵחָה בְּרֹאשָׁם – לַעֲשׂוֹת כָּל הָרֹאשׁ כְּבֵין הָעֵינַיִם (ספרי):

פסוק ב

כי עם קדוש אתה. קְדֻשַּׁת עַצְמְךָ מֵאֲבוֹתֶיךָ, וְעוֹד **ובך בחר ה'**:

פסוק ג

כל תועבה. כָּל שֶׁתִּתְעַבְתִּי לְךָ, כְּגוֹן צָרַם אֹזֶן בְּכוֹר כְּדֵי לְשַׁחֲטוֹ בַּמִּדִינָה הֲרֵי דָּבָר שֶׁתִּתְעַבְתִּי לְךָ, כָּל מוּם לֹא יִהְיֶה בּוֹ, בָּא וְלִמֵּד כָּאן שֶׁלֹּא יִשְׁחַט וְיֹאכַל עַל אוֹתוֹ הַמּוּם. בִּשֵּׁל בָּשָׂר בְּחָלָב הֲרֵי דָּבָר שֶׁתִּתְעַבְתִּי לְךָ, וְהִזְהִיר כָּאן עַל אֲכִילָתוֹ (חולין קי"ד):

פסוק ד

זאת הבהמה, איל וצבי ויחמור. לְמַדְנוּ שֶׁהַחַיָּה בִּכְלַל בְּהֵמָה, וְלָמַדְנוּ שֶׁהַבְּהֵמָה וְחַיָּה טְמֵאָה מְרֻבָּה מִן הַטְּהוֹרָה, שֶׁבְּכָל מָקוֹם פּוֹרֵט אֶת הַמֵּעַט (ספרי; חולין י"ג):

פסוק ה

ואקו. מְתֻרְגָּם יַעֲלָא (איוב ל"ט) "יַעֲלֵי סָלַע", הוּא אשטנב"וק:

ותאו. "תּוֹרְבָּלָא", תּוֹר הַיַּעַר, "בָּלָא" — יַעַר בִּלְשׁוֹן אֲרַמִּי:

פסוק ו

מפרסת. סְדוּקָה, כְּתַרְגּוּמוֹ:

פרסה. פלאנט"א:

ושסעת. חֲלוּקָה בִּשְׁתֵּי צִפָּרְנַיִם, שֶׁיֵּשׁ סְדוּקָה וְאֵינָהּ חֲלוּקָה בַּצִּפָּרְנַיִם, וְהִיא טְמֵאָה:

בבהמה. מַשְׁמַע מַה שֶּׁנִּמְצָא בַּבְּהֵמָה אֶכֹל, מִכָּאן אָמְרוּ שֶׁהַשְּׁלִיל נִתָּר בִּשְׁחִיטַת אִמּוֹ (חולין ס"ט):

פסוק ז

השסועה. בְּרִיָּה הִיא שֶׁיֵּשׁ לָהּ שְׁנֵי גַּבִּין וּשְׁתֵּי שִׁדְרָאוֹת (שם ס'); אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ לָמָּה נִשְׁנוּ? בַּבְּהֵמוֹת מִפְּנֵי הַשְּׁסוּעָה וּבָעוֹפוֹת מִפְּנֵי הָרָאָה, שֶׁלֹּא נֶאֶמְרוּ בְּת"כ (שם ס"ג):

פסוק ח

ובנבלתם לא תגעו. רַבּוֹתֵינוּ פֵּרְשׁוּ — בָּרֶגֶל, שֶׁאָדָם חַיָּב לְטַהֵר אֶת עַצְמוֹ בָּרֶגֶל, יָכוֹל יִהְיוּ מֻזְהָרִים בְּכָל הַשָּׁנָה, תַּ"ל "אֱמֹר אֶל הַכֹּהֲנִים וְגוֹ'", וּמַה טֻּמְאַת הַמֵּת חֲמוּרָה, הַכֹּהֲנִים מֻזְהָרִים וְאֵין יִשְׂרָאֵל מֻזְהָרִים, טֻמְאַת נְבֵלָה קַלָּה, לֹא כָּל שֶׁכֵּן:

פסוק יא

כל צפור טהרה תאכלו. לְהַתִּיר מְשֻׁלַּחַת שֶׁבַּמִּצְרָע (ספרי; קידושין נ"ז):

פסוק יב

וזה אשר לא תאכלו מהם. לֶאֱסֹר אֶת הַשְּׁחוּטָה (שם):

פסוק יג

הראה והאיה. הִיא רְאָה הִיא אַיָּה הִיא דַּיָּה, וְלָמָּה נִקְרָא שְׁמָהּ רָאָה? שֶׁרוֹאָה בְּיוֹתֵר, וְלָמָּה הִזְהִיר בְּכָל שְׁמוֹתֶיהָ? שֶׁלֹּא לִתֵּן פִּתְחוֹן פֶּה לְבַעַל דִּין לַחֲלֹק – שֶׁלֹּא יְהֵא הָאוֹסְרָהּ קוֹרֵא אוֹתָהּ רָאָה, וְהַבָּא לְהַתִּיר אוֹמֵר זוֹ דַּיָּה שְׁמָהּ אוֹ אַיָּה שְׁמָהּ, וְזוֹ לֹא אָסַר הַכָּתוּב. וּבָעוֹפוֹת פֵּרֵט לְךָ הַטְּמֵאִים לְלַמֵּד שֶׁהָעוֹפוֹת הַטְּהוֹרִים מְרֻבִּים עַל הַטְּמֵאִים, לְפִיכָךְ פֵּרֵט אֶת הַמֵּעָט (חולין ס"ג):

פסוק טז

התנשמת. קלב"א שורי"ץ:

פסוק יז

שלך. הַשּׁוֹלֶה דָּגִים מִן הַיָּם (שם):

פסוק יח

דוכיפת. הוּא תַּרְנְגוֹל הַבָּר, וּבְלַעַז הרו"פא, וְכַרְבָּלְתּוֹ כְּפוּלָה (גיט' ס"ח):

פסוק יט

שרץ העוף. הֵם הַנְּמוּכִים, הָרוֹחֲשִׁים עַל הָאָרֶץ. זְבוּבִין וּצְרָעִים וַחֲגָבִים טְמֵאִים קְרוּיִים שֶׁרֶץ:

פסוק כ

כל עוף טהור תאכלו. וְלֹא אֶת הַטָּמֵא, בָּא לִתֵּן עֲשֵׂה עַל לֹא תַעֲשֶׂה; וְכֵן בַּבְּהֵמָה "אֹתָהּ תֹּאכֵלוּ", וְלֹא בְּהֵמָה טְמֵאָה, וְלָאו הַבָּא מִכְּלַל עֲשֵׂה עֲשֵׂה, לַעֲבֹר עֲלֵיהֶם בַּעֲשֵׂה וְלֹא תַעֲשֶׂה:

פסוק כא

לגר אשר בשעריך. גֵּר תּוֹשָׁב שֶׁקִּבֵּל עָלָיו שֶׁלֹּא לַעֲבֹד ע"ז וְאוֹכֵל נְבֵלוֹת (ספרי):

כי עם קדוש אתה לה'. קַדֵּשׁ אֶת עַצְמְךָ בַּמֻּתָּר לְךָ – דְּבָרִים הַמֻּתָּרִים וַאֲחֵרִים נוֹהֲגִים בָּהֶם אִסּוּר, אַל תַּתִּירֵם בְּפָנֶיהָם (שם):

לא תבשל גדי. שָׁלוֹשׁ פְּעָמִים, פָּרָט לְחַיָּה וּלְעוֹפוֹת וְלִבְהֵמָה טְמֵאָה (חולין קי"ג):

פסוק כב

לא תבשל גדי ... עשר תעשר. מָה עִנְיַן זֶה אֵצֶל זֶה? אָמַר לָהֶם הַקָּבָ"ה לְיִשְׂרָאֵל: אַל תִּגְרְמוּ לִי לְבַשֵּׁל גְּדָיִים שֶׁל תְּבוּאָה עַד שֶׁהֵן בִּמְעֵי אִמּוֹתֵיהֶן, שֶׁאִם אֵין אַתֶּם מְעַשְּׂרִים מַעֲשְׂרוֹת כָּרְאוּי כְּשֶׁהוּא סָמוּךְ לְהִתְבַּשֵּׁל אֲנִי מוֹצִיא רוּחַ קָדִים וְהִיא מְשַׁדַּפְתָּן, שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים ב י"ט) "וּשְׁדֵפָה לִפְנֵי קָמָה", וְכֵן לְעִנְיַן בְּכוּרִים (פסיק' ר'; תנחומא):

שנה שנה. מִכָּאן שֶׁאֵין מְעַשְּׂרִין מִן הֶחָדָשׁ עַל הַיָּשָׁן (ספרי):

פסוק כג

ואכלת וגו'. זֶה מַעֲשֵׂר שֵׁנִי. שֶׁכְּבָר לִמְּדָנוּ לִתֵּן מַעֲשֵׂר רִאשׁוֹן לַלְוִיִּם, שֶׁנֶּאֱמַר "כִּי תִקְחוּ מֵאֵת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְגוֹ'" (במדבר י"ח) וְנָתַן לָהֶם רְשׁוּת לֶאֱכֹלוֹ בְּכָל מָקוֹם, שֶׁנֶּאֱמַר "וַאֲכַלְתֶּם אֹתוֹ בְּכָל מָקוֹם" (שם י"ח), עַל כָּרְחָךְ זֶה מַעֲשֵׂר אַחֵר הוּא:

פסוק כד

כי יברכך. שֶׁתְּהֵא הַתְּבוּאָה מְרֻבָּה לָשֵׂאת:

פסוק כו

בכל אשר תאוה נפשך – כְּלָל:

בבקר ובצאן וביין ובשכר – פְּרָט:

ובכל אשר תשאלך נפשך – חָזַר וְכָלַל, מַה הַפְּרָט מְפֹרָשׁ וְלֹד וַלְדוֹת הָאָרֶץ וְרָאוּי לְמַאֲכַל אָדָם וְכוּ' (עירובין כ"ז):

פסוק כז

והלוי, לא תעזבנו. מִלְּתֵּן לוֹ מַעֲשֵׂר רִאשׁוֹן:

כי אין לו חלק ונחלה עמך. יְצָאוּ לֶקֶט שִׁכְחָה וּפֵאָה וְהֶפְקֵר, שֶׁאַף הוּא יֵשׁ לוֹ חֵלֶק עִמְּךָ בָּהֶן כָּמוֹךָ, וְאֵינָן חַיָּבִין בְּמַעֲשֵׂר:

פסוק כח
מקצה שלש שנים. בָּא וְלַמֵּד שֶׁאִם הִשְׁהָה מַעֲשְׂרוֹתָיו שֶׁל שָׁנָה רִאשׁוֹנָה וּשְׁנִיָּה לִשְׁמֹטָה, שֶׁיְּבַעֲרֵם מִן הַבַּיִת בַּשְּׁלִישִׁית:

פסוק כט
ובא הלוי. וְיִטֹּל מַעֲשֵׂר רִאשׁוֹן:
והגר והיתום. וְיִטְּלוּ מַעֲשֵׂר שֵׁנִי, שֶׁהוּא שֶׁל עָנִי שֶׁל שָׁנָה זוֹ, וְלֹא תֹּאכְלֶנּוּ אַתָּה בִּירוּשָׁלַיִם כְּדֶרֶךְ שֶׁנִּזְקְקְתָּ לֶאֱכֹל מַעֲשֵׂר שֵׁנִי שֶׁל שְׁתֵּי שָׁנִים:
ואכלו ושבעו. תֵּן לָהֶם כְּדֵי שָׂבְעָן, מִכָּאן אָמְרוּ אֵין פּוֹחֲתִין לָעָנִי בַּגֹּרֶן וְכוּ' (ספרי קי). וְאַתָּה הוֹלֵךְ לִירוּשָׁלַיִם בַּמַּעֲשֵׂר שֶׁל שָׁנָה רִאשׁוֹנָה וּשְׁנִיָּה שֶׁהִשְׁהֵיתָ, וּמִתְוַדֶּה "בִּעַרְתִּי הַקֹּדֶשׁ מִן הַבַּיִת" כְּמוֹ שֶׁמְּפֹרָשׁ בְּכִי תְכַלֶּה לַעֲשֵׂר (דברים כ"ו):

פרק טו

פסוק א
מקץ שבע שנים. יָכוֹל שֶׁבַע שָׁנִים לְכָל מִלְוָה וּמִלְוָה, תַּ"ל "קָרְבָה שְׁנַת הַשֶּׁבַע", וְאִם אַתָּה אוֹמֵר שֶׁבַע שָׁנִים לְכָל מִלְוָה וּמִלְוָה, לְהַלְוָאוֹת כָּל אֶחָד וְאֶחָד, הֵיאַךְ הִיא קְרֵבָה? הָא לְמַדְתָּ שֶׁבַע שָׁנִים לְמִנְיַן הַשְּׁמִטָּה (ספרי):

פסוק ב
שמוט כל בעל משה ידו. שְׁמוֹט אֶת יָדוֹ שֶׁל כָּל בַּעַל מַשֶּׁה:

פסוק ג
את הנכרי תגש. זוֹ מִצְוַת עֲשֵׂה (שם):

פסוק ד
אפס כי לא יהיה בך אביון. וּלְהַלָּן הוּא אוֹמֵר "כִּי לֹא יֶחְדַּל אֶבְיוֹן"? אֶלָּא בִּזְמַן שֶׁאַתֶּם עוֹשִׂים רְצוֹנוֹ שֶׁל מָקוֹם אֶבְיוֹנִים בַּאֲחֵרִים וְלֹא בָכֶם, וּכְשֶׁאֵין אַתֶּם עוֹשִׂים רְצוֹנוֹ שֶׁל מָקוֹם אֶבְיוֹנִים בָּכֶם:
אביון. דַּל מֵעָנִי, וּלְשׁוֹן אֶבְיוֹן שֶׁהוּא תָּאֵב לְכָל דָּבָר (עי' ויקרא רבה ל"ד):

פסוק ה
רק אם שמוע תשמע. אָז **לא יהיה בך אביון**:
שמוע תשמע. שְׁמַע קְמָעָא מַשְׁמִיעִין אוֹתוֹ הָרְבֵּה (ספרי):

פסוק ו
כאשר דבר לך. וְהֵיכָן דִּבֵּר? (דברים כ"ח) בָּרוּךְ אַתָּה בָּעִיר (ספרי):

והעבטת. כָּל לְשׁוֹן הַלְוָאָה כְּשֶׁנּוֹפֵל עַל הַמַּלְוֶה נוֹפֵל בִּלְשׁוֹן מַפְעִיל, כְּגוֹן וְהִלְוִיתָ, וְהַעֲבַטְתָּ. וְאִם הָיָה אוֹמֵר וְעָבַטְתָּ הָיָה נוֹפֵל עַל הַלּוֶה, כְּמוֹ וְלָוִיתָ:

והעבטת גוים. יָכוֹל שֶׁתְּהֵא לוֶה מִזֶּה וּמַלְוֶה לָזֶה, תַּ"ל "וְאַתָּה לֹא תַעֲבֹט":

ומשלת בגוים רבים. יָכוֹל גּוֹיִם אֲחֵרִים מוֹשְׁלִים עָלֶיךָ, תַּ"ל "וּבְךָ לֹא יִמְשֹׁלוּ" (שם):

פסוק ז

כי יהיה בך אביון. הַתְאֵב תְּאֵב קוֹדֵם:

מאחד אחיך. אָחִיךָ מֵאָבִיךָ קוֹדֵם לְאָחִיךָ מֵאִמְּךָ:

שעריך. עֲנְיֵי עִירְךָ קוֹדְמִים לַעֲנְיֵי עִיר אַחֶרֶת:

לא תאמץ. יֵשׁ לְךָ אָדָם שֶׁמְּצַטַעֵר אִם יִתֵּן אִם לֹא יִתֵּן, לְכָךְ נֶאֱמַר "לֹא תְאַמֵּץ". יֵשׁ לְךָ שֶׁפּוֹשֵׁט אֶת יָדוֹ וְקוֹפְצָהּ, לְכָךְ נֶאֱמַר "לֹא תִקְפֹּץ" (שם):

מאחיך האביון. אִם לֹא תִתֵּן לוֹ, סוֹפְךָ לִהְיוֹת אָחִיו שֶׁל אֶבְיוֹן (שם):

פסוק ח

פתח תפתח. אֶפְלוּ כַּמָּה פְּעָמִים (שם):

כי פתח תפתח. הֲרֵי כִּי מְשַׁמֵּשׁ בִּלְשׁוֹן אֶלָּא:

והעבט תעביטנו. אִם לֹא רָצָה בְּמַתָּנָה תֵּן לוֹ בְּהַלְוָאָה (עי' שם; כתובות ס"ז):

די מחסרו. וְאִי אַתָּה מְצֻוֶּה לְהַעֲשִׁירוֹ:

אשר יחסר לו. אֶפְלוּ סוּס לִרְכֹּב עָלָיו וְעֶבֶד לָרוּץ לְפָנָיו (שם):

לו. זוֹ אִשָּׁה וְכֵן הוּא אוֹמֵר (בראשית ב') אֶעֱשֶׂה לוֹ עֵזֶר כְּנֶגְדּוֹ (ספרי):

פסוק ט

וקרא עליך. יָכוֹל מִצְוָה, תַּ"ל וְלֹא יִקְרָא:

והיה בך חטא. מִכָּל מָקוֹם, אֶפְלוּ לֹא יִקְרָא. אִם כֵּן לָמָּה נֶאֱמַר "וְקָרָא עָלֶיךָ"? מְמַהֵר אֲנִי לְפָרַע עַל יְדֵי הַקּוֹרֵא יוֹתֵר מִמִּי שֶׁאֵינוֹ קוֹרֵא (שם):

פסוק י

נתון תתן לו. אֶפְלוּ מֵאָה פְּעָמִים:

לו. בֵּינוֹ וּבֵינְךָ:

כי בגלל הדבר. אֶפְלוּ אָמַרְתָּ לִתֵּן, אַתָּה נוֹטֵל שְׂכַר הָאֲמִירָה עִם שְׂכַר הַמַּעֲשֶׂה (שם):

פסוק יא

על כן. מִפְּנֵי כֵן:

לאמר. עֵצָה לְטוֹבָתְךָ אֲנִי מַשִּׂיאָךְ:

לאחיך לעניך. לְאֵיזֶה אָח? לֶעָנִי:

לעניך. בְּיו"ד אֶחָד — לְשׁוֹן עָנִי אֶחָד הוּא, אֲבָל עֲנִיֶּיךָ בִּשְׁנֵי יוֹדֵי"ן — שְׁנֵי עֲנִיִּים:

פסוק יב

כי ימכר לך. עַל יְדֵי אֲחֵרִים, בִּמְכָרוּהוּ בֵּית דִּין בִּגְנֵבָתוֹ הַכָּתוּב מְדַבֵּר; וַהֲרֵי כְּבָר נֶאֱמַר "כִּי תִקְנֶה עֶבֶד עִבְרִי" וּבִמְכָרוּהוּ בֵּית דִּין הַכָּתוּב מְדַבֵּר? אֶלָּא מִפְּנֵי שְׁנֵי דְּבָרִים שֶׁנִּתְחַדְּשׁוּ כָּאן, אֶחָד שֶׁכָּתוּב **או העבריה** אַף הִיא תֵּצֵא בְּשֵׁשׁ. וְלֹא שְׁמָכְרוּהָ בֵּית דִּין, שֶׁאֵין הָאִשָּׁה נִמְכֶּרֶת בִּגְנֵבָתָהּ, שֶׁנֶּאֱמַר "בִּגְנֵבָתוֹ" וְלֹא "בִּגְנֵבָתָהּ" – אֶלָּא בְּקִטְנָה שֶׁמְּכָרָהּ אָבִיהָ, וְלִמֵּד כָּאן שֶׁאִם יָצְאוּ שֵׁשׁ שָׁנִים קֹדֶם שֶׁתְּבִיא סִימָנִין תֵּצֵא, וְעוֹד חִדֵּשׁ כָּאן **העניק תעניק**:

פסוק יד

העניק תעניק. לְשׁוֹן עֲדִי בַּגּבַהּ וּבְמַרְאִית הָעַיִן, דָּבָר שֶׁיְּהֵא נִכָּר שֶׁהֻטִּיבוֹת לוֹ; וְיֵשׁ מְפָרְשִׁים לְשׁוֹן הַטָּעָנָה עַל צַוָּארוֹ:

מצאנך ומגרנך ומיקבך. יָכוֹל אֵין לִי אֶלָּא אֵלּוּ בִּלְבַד, תַּ"ל **אשר ברכך** – מִכֹּל מַה שֶּׁבֵּרַכְךָ בּוֹרְאֶךָ. וְלָמָּה נֶאֶמְרוּ אֵלּוּ? מָה אֵלּוּ מְיֻחָדִים שֶׁהֵם בִּכְלַל בְּרָכָה אַף כָּל שֶׁהוּא בִּכְלַל בְּרָכָה, יָצְאוּ פְּרֻדוֹת; וְלָמְדוּ רַבּוֹתֵינוּ בְּמַסֶּכֶת קִדּוּשִׁין (דף י"ז) בְּגְזֵרָה שָׁוָה כַּמָּה נוֹתֵן לוֹ מִכֹּל מִין וָמִין:

פסוק טו

וזכרת כי עבד היית. וְהֶעֱנַקְתִּי וְשָׁנִיתִי לְךָ מִבְּזוֹת מִצְרִים וּבִזּוֹת הַיָּם, אַף אַתָּה הַעֲנֵק וּשְׁנֵה לוֹ (ספרי):

פסוק יז

עבד עולם. יָכוֹל כְּמַשְׁמָעוֹ, תַּ"ל "וְשַׁבְתֶּם אִישׁ אֶל אֲחֻזָּתוֹ וְאִישׁ אֶל מִשְׁפַּחְתּוֹ תָּשֻׁבוּ" (ויקרא כ"ה), הָא לָמַדְתָּ שֶׁאֵין זֶה אֶלָּא עוֹלָמוֹ שֶׁל יוֹבֵל (מכילתא שמות כ"א):

ואף לאמתך תעשה כן. הַעֲנֵק לָהּ; יָכוֹל אַף לִרְצִיעָה הִשְׁוָה הַכָּתוּב אוֹתָהּ, תַּ"ל (שמות כ"א) "וְאִם אָמוֹר יֹאמַר הָעֶבֶד" – עֶבֶד נִרְצָע וְאֵין אָמָה נִרְצַעַת (ספרי):

פסוק יח

כי משנה שכר שכיר. מִכָּאן אָמְרוּ עֶבֶד עִבְרִי עוֹבֵד בֵּין בַּיּוֹם וּבֵין בַּלַּיְלָה, וְזֶהוּ כִּפְלַיִם שֶׁבַּעֲבוֹדַת שְׂכִירֵי יוֹם. וּמַהוּ עֲבוֹדָתוֹ בַּלַּיְלָה? רַבּוֹ מוֹסֵר לוֹ שִׁפְחָה כְּנַעֲנִית וְהַוְּלָדוֹת לְאָדוֹן (ספרי):

פסוק יט

כל הבכור, תקדיש. וּבְמָקוֹם אַחֵר (ויקרא כ"ז) הוּא אוֹמֵר "לֹא יַקְדִּישׁ אִישׁ אֹתוֹ", הָא כֵּיצַד? אֵינוֹ מַקְדִּישׁוֹ לְקָרְבָּן אַחֵר; וְכָאן לְמֵד שֶׁמִּצְוָה לוֹמַר הֲרֵי אַתָּה קָדוֹשׁ לִבְכוֹרָה. דָּ"אַ — אִי אֶפְשָׁר לוֹמַר "תַּקְדִּישׁ", שֶׁכְּבָר נֶאֱמַר "לֹא יַקְדִּישׁ", וְאִי אֶפְשָׁר לוֹמַר "לֹא יַקְדִּישׁ",

שֶׁהֲרֵי כְּבָר נֶאֱמַר "תַּקְדִּישׁ", הָא כֵּיצַד? מַקְדִּישׁוֹ אַתָּה הֶקְדֵּשׁ עִלּוּי וְנוֹתֵן לַהֶקְדֵּשׁ כְּפִי טוֹבַת הֲנָאָה שֶׁבּוֹ (ערכין כ"ט):

לא תעבד בבכור שורך ולא תגז וגו'. אַף הַחִלּוּף לָמְדוּ רַבּוֹתֵינוּ שֶׁאָסוּר, אֶלָּא שֶׁדִּבֵּר הַכָּתוּב בַּהְוֶוֹה (בכורות כ"ה):

פסוק כ

לפני ה' אלהיך תאכלנו. לַכֹּהֵן הוּא אוֹמֵר, שֶׁכְּבָר מָצִינוּ שֶׁהוּא מְמַתְּנוֹת כְּהֲנָה אֶחָד תֹּם וְאֶחָד בַּעַל מוּם, שֶׁנֶּאֱמַר (במדבר י"ח) וּבְשָׂרָם יִהְיֶה לְךָ וְגוֹ' (בכ' כ"ח):

שנה בשנה. מִכָּאן שֶׁאֵין מַשְׁהִין אוֹתוֹ יוֹתֵר עַל שְׁנָתוֹ; יָכוֹל יְהֵא פָּסוּל מִשֶּׁעָבְרָה שְׁנָתוֹ, כְּבָר הֻקַּשׁ לְמַעֲשֵׂר, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים י"ד) וְאָכַלְתָּ לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ מַעְשַׂר דְּגָנְךָ תִּירֹשְׁךָ וְיִצְהָרֶךָ וּבְכֹרֹת בְּקָרְךָ וְצֹאנֶךָ, מַה מַּעֲשֵׂר שֵׁנִי אֵינוֹ נִפְסָל מִשָּׁנָה לַחֲבֶרְתָּהּ אַף בְּכוֹר אֵינוֹ נִפְסָל, אֶלָּא שֶׁמִּצְוָה תּוֹךְ שְׁנָתוֹ (בכ' כ"ז):

שנה בשנה. אִם שְׁחָטוֹ בְּסוֹף שְׁנָתוֹ אוֹכְלוֹ אוֹתוֹ הַיּוֹם וְיוֹם אֶחָד מִשָּׁנָה אַחֶרֶת, לְמֵד שֶׁנֶּאֱכָל לִשְׁנֵי יָמִים וְלַיְלָה אֶחָד (שם):

פסוק כא

מום. כְּלָל:

פסח או עור. פְּרָט:

כל מום רע. חָזַר וְכָלַל — מַה הַפְּרָט מְפֹרָשׁ מוּם הַגָּלוּי וְאֵינוֹ חוֹזֵר, אַף כָּל מוּם שֶׁבַּגָּלוּי וְאֵינוֹ חוֹזֵר (שם ל"ז):

פסוק כג

רק את דמו לא תאכל. שֶׁלֹּא תֹּאמַר הוֹאִיל וְכֻלּוֹ הֶתֵּר הַבָּא מִכְּלַל אִסּוּר הוּא, שֶׁהֲרֵי קָדוֹשׁ וְנִשְׁחָט בַּחוּץ בְּלֹא פִּדְיוֹן וְנֶאֱכָל, יָכוֹל יְהֵא אַף הַדָּם מֻתָּר, תַּלְמוּד לוֹמַר **רק את דמו לא תאכל**:

פרק טז

פסוק א

שמור את חדש האביב. מִקֹּדֶם בּוֹאוֹ שְׁמֹר שֶׁיְּהֵא רָאוּי לְאָבִיב – לְהַקְרִיב בּוֹ אֶת מִנְחַת הָעֹמֶר, וְאִם לְאוֹ עַבֵּר אֶת הַשָּׁנָה (עי' סנהדרין י"א):

ממצרים לילה. וַהֲלֹא בַּיּוֹם יָצְאוּ שֶׁנֶּאֱמַר (במדבר ל"ג) מִמָּחֳרַת הַפֶּסַח יָצְאוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְגוֹ'? אֶלָּא לְפִי שֶׁבַּלַּיְלָה נָתַן לָהֶם פַּרְעֹה רְשׁוּת לָצֵאת, שֶׁנֶּאֱמַר (שמות י"ב) וַיִּקְרָא לְמֹשֶׁה וּלְאַהֲרֹן לַיְלָה וְגוֹ' (בראשית ט'):

פסוק ב

וזבחת פסח לה' אלהיך צאן. שֶׁנֶּאֱמַר (שמות י"ב) מִן הַכְּבָשִׂים וּמִן הָעִזִּים תִּקָּחוּ:
ובקר. תְּזַבַּח לַחֲגִיגָה, שֶׁאִם נִמְנוּ עַל הַפֶּסַח חֲבוּרָה מְרֻבָּה, מְבִיאִים עִמּוֹ חֲגִיגָה כְּדֵי שֶׁיְּהֵא נֶאֱכָל עַל הַשֹּׂבַע (פסחים ס"ט); וְעוֹד לָמְדוּ רַבּוֹתֵינוּ דְּבָרִים הַרְבֵּה מִפָּסוּק זֶה:

פסוק ג

לחם עני. לֶחֶם שֶׁמַּזְכִּיר אֶת הָעֹנִי שֶׁנִּתְעַנּוּ בְּמִצְרַיִם (ספרי):
כי בחפזון יצאת. וְלֹא הִסְפִּיק בָּצֵק לְהַחֲמִיץ וְזֶה יִהְיֶה לְךָ לְזִכָּרוֹן; וְחִפָּזוֹן לֹא שֶׁלְּךָ הָיָה אֶלָּא שֶׁל מִצְרִים, שֶׁכֵּן הוּא אוֹמֵר "וַתֶּחֱזַק מִצְרַיִם עַל הָעָם וְגוֹ'" (ספרי):
למען תזכר. עַל יְדֵי אֲכִילַת הַפֶּסַח וְהַמַּצָּה **את יום צאתך**:

פסוק ד

ולא ילין מן הבשר אשר תזבח בערב ביום הראשון לבקר. אַזְהָרָה לַמּוֹתִיר בְּפֶסַח דּוֹרוֹת, לְפִי שֶׁלֹּא נֶאֱמַר אֶלָּא בְּפֶסַח מִצְרַיִם; וְיוֹם רִאשׁוֹן הָאָמוּר כָּאן הוּא י"ד בְּנִיסָן, כְּמָה דְּאַתְּ אָמַר "אַךְ בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן תַּשְׁבִּיתוּ שְׂאוֹר מִבָּתֵּיכֶם" (שמות י"ב); וּלְפִי שֶׁנִּסְתַּלֵּק הַכָּתוּב מֵעֲנְיָנוֹ שֶׁל פֶּסַח וְהִתְחִיל לְדַבֵּר בְּחֻקּוֹת שִׁבְעַת יָמִים, כְּגוֹן שִׁבְעַת יָמִים תֹּאכַל עָלָיו מַצּוֹת, וְלֹא יֵרָאֶה לְךָ שְׂאוֹר בְּכָל גְּבֻלֶךָ, הֻצְרַךְ לְפָרֵשׁ בְּאֵיזוֹ זְבִיחָה הוּא מַזְהִיר, שֶׁאִם כָּתַב וְלֹא יָלִין מִן הַבָּשָׂר אֲשֶׁר תִּזְבַּח בָּעֶרֶב לַבֹּקֶר הָיִיתִי אוֹמֵר שְׁלָמִים הַנִּשְׁחָטִים כָּל שִׁבְעָה כֵּלָּן בְּבַל תּוֹתִירוּ וְאֵינָן נֶאֱכָלִין אֶלָּא לְיוֹם וָלַיְלָה, לְכָךְ כָּתַב **בערב ביום הראשון**. דָּבָר אַחֵר בַּחֲגִיגַת י"ד הַכָּתוּב מְדַבֵּר, וְלִמַּד עָלֶיהָ שֶׁנֶּאֱכֶלֶת לִשְׁנֵי יָמִים, וְהָרִאשׁוֹן הָאָמוּר כָּאן בְּיוֹם טוֹב הָרִאשׁוֹן הַכָּתוּב מְדַבֵּר, וְכֵן מַשְׁמָעוּת הַמִּקְרָא – בְּשַׂר חֲגִיגָה אֲשֶׁר תִּזְבַּח בָּעֶרֶב לֹא יָלִין בְּי"ט הָרִאשׁוֹן עַד בֹּקֶר שֶׁל שֵׁנִי, אֲבָל נֶאֱכֶלֶת הִיא בְּאַרְבָּעָה עָשָׂר וּבַחֲמִשָּׁה עָשָׂר, וְכָךְ הִיא שְׁנוּיָה בְּמַסֶּכֶת פְּסָחִים (דף ע"א):

פסוק ו

בערב כבוא השמש מועד צאתך ממצרים. הֲרֵי שְׁלֹשָׁה זְמַנִּים חֲלוּקִים, בָּעֶרֶב מִשֵּׁשׁ שָׁעוֹת וּלְמַעְלָה זְבָחֵהוּ, וּכְבֹא הַשֶּׁמֶשׁ תֹּאכְלֵהוּ, וּמוֹעֵד צֵאתְךָ אַתָּה שׂוֹרְפֵהוּ, כְּלוֹמַר נַעֲשָׂה נוֹתָר וְיֵצֵא לְבֵית הַשְּׂרֵפָה (ספרי; ברכות ט'):

פסוק ז

ובשלת. זֶהוּ צְלִי אֵשׁ, שֶׁאַף הוּא קְרוּי בִּשּׁוּל:
ופנית בבקר. לְבָקְרוֹ שֶׁל שֵׁנִי, מְלַמֵּד שֶׁטָּעוּן לִינָה לֵיל שֶׁל מוֹצָאֵי י"ט (ספרי; פסחים צ"ה; חגיגה י"ז):

פסוק ח

ששת ימים תאכל מצות. וּבְמָקוֹם אַחֵר (שמות י"ב) הוּא אוֹמֵר "שִׁבְעַת יָמִים"? שִׁבְעָה מִן הַיְשָׁן וְשִׁשָּׁה מִן הֶחָדָשׁ (ספרי; מנחות ס"ו); דְּ"אַ — לִמֵּד עַל אֲכִילַת מַצָּה בַּשְּׁבִיעִי שֶׁאֵינָהּ חוֹבָה, וּמִכָּאן אַתָּה לָמֵד לְשִׁשָּׁת יָמִים, שֶׁהֲרֵי שְׁבִיעִי בִּכְלָל הָיָה וְיָצָא מִן הַכְּלָל לְלַמֵּד שֶׁאֵין אֲכִילַת מַצָּה בּוֹ חוֹבָה אֶלָּא רְשׁוּת, וְלֹא לְלַמֵּד עַל עַצְמוֹ יָצָא, אֶלָּא לְלַמֵּד עַל הַכְּלָל כֻּלּוֹ יָצָא, מַה שְּׁבִיעִי רְשׁוּת אַף כֻּלָּם רְשׁוּת, חוּץ מִלֵּילָה הָרִאשׁוֹן שֶׁהַכָּתוּב קְבָעוֹ חוֹבָה, שֶׁנֶּאֱמַר (שמות י"ב) "בָּעֶרֶב תֹּאכְלוּ מַצֹּת" (מכילתא; פסחים ק"כ):

עצרת לה' אלהיך. עֲצֹר עַצְמְךָ מִן הַמְּלָאכָה; דְּ"אַ — כְּנוּפְיָא שֶׁל מַאֲכָל וּמִשְׁתֶּה, לְשׁוֹן "נַעְצְרָה נָּא אוֹתָךְ" (שופטים י"ג):

פסוק ט

מהחל חרמש בקמה. מִשֶּׁנִּקְצַר הָעֹמֶר שֶׁהוּא רֵאשִׁית הַקָּצִיר (עי' ספרי; מנחות ע"א):

פסוק י

מסת נדבת ידך. דֵּי נִדְבַת יָדְךָ, הַכֹּל לְפִי הַבְּרָכָה הַבֵּא שַׁלְמֵי שִׂמְחָה וְקַדֵּשׁ קְרוּאִים לֶאֱכֹל:

פסוק יא

לוי גר יתום ואלמנה. אַרְבָּעָה שֶׁלִּי כְּנֶגֶד אַרְבָּעָה שֶׁלְּךָ – **בנך ובתך ועבדך ואמתך**, אִם אַתָּה מְשַׂמֵּחַ אֶת שֶׁלִּי אֲנִי מְשַׂמֵּחַ אֶת שֶׁלְּךָ:

פסוק יב

וזכרת כי עבד היית וגו'. עַל מְנָת כֵּן פְּדִיתִיךָ, שֶׁתִּשְׁמֹר וְתַעֲשֶׂה אֶת הַחֻקִּים הָאֵלֶּה:

פסוק יג

באספך. בְּזְמַן הָאֲסִיפָה שֶׁאַתָּה מַכְנִיס לַבַּיִת פֵּרוֹת הַקַּיִץ; דְּ"אַ — **באספך מגרנך ומיקבך**, לִמֵּד שֶׁמְּסַכְּכִין אֶת הַסֻּכָּה בִּפְסֹלֶת גֹּרֶן וְיֶקֶב (ראש השנה י"ג; סוכה י"ב):

פסוק טו

והיית אך שמח. לְפִי פְּשׁוּטוֹ אֵין זֶה לְשׁוֹן צִוּוּי אֶלָּא לְשׁוֹן הַבְטָחָה, וּלְפִי תַּלְמוּדוֹ לָמְדוּ מִכָּאן לְרַבּוֹת לֵילֵי יוֹם טוֹב הָאַחֲרוֹן לְשִׂמְחָה (שם מ"ח):

פסוק טז

ולא יראה את פני ה' ריקם. אֶלָּא הָבֵא עוֹלוֹת רְאִיָּה וְשַׁלְמֵי חֲגִיגָה:

פסוק יז

איש כמתנת ידו. מִי שֶׁיֵּשׁ לוֹ אוֹכְלִין הַרְבֵּה וּנְכָסִים מְרֻבִּין יָבִיא עוֹלוֹת מְרֻבּוֹת וּשְׁלָמִים מְרֻבִּים (ספרי; חגיגה ח'):

פסוק יח

שפטים ושטרים. שׁוֹפְטִים – דַּיָּנִים הַפּוֹסְקִים אֶת הַדִּין, וְשׁוֹטְרִים – הָרוֹדִין אֶת הָעָם אַחַר מִצְוָתָם (שֶׁמַּכִּין וְכוֹפְתִין) בְּמַקֵּל וּבְרְצוּעָה עַד שֶׁיְּקַבֵּל עָלָיו אֶת דִּין הַשּׁוֹפֵט:

בכל שעריך. בְּכָל עִיר וָעִיר:

לשבטיך. מוּסָב עַל **תתן לך** – שׁוֹפְטִים וְשׁוֹטְרִים תִּתֶּן לְךָ לִשְׁבָטֶיךָ בְּכָל שְׁעָרֶיךָ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לְךָ:

לשבטיך. מְלַמֵּד שֶׁמּוֹשִׁיבִין דַּיָּנִין לְכָל שֵׁבֶט וְשֵׁבֶט וּבְכָל עִיר וָעִיר (ספרי; סנהדרין ט"ז):

ושפטו את העם וגו'. מַנַּה דַּיָּנִין מֻמְחִים וְצַדִּיקִים לִשְׁפֹּט צֶדֶק (ע' ספרי):

פסוק יט

לא תטה משפט. כְּמַשְׁמָעוֹ:

לא תכיר פנים. אַף בִּשְׁעַת הַטְעָנוֹת; אַזְהָרָה לַדַּיָּן שֶׁלֹּא יְהֵא רַךְ לָזֶה וְקָשֶׁה לָזֶה, אֶחָד עוֹמֵד וְאֶחָד יוֹשֵׁב, לְפִי שֶׁכְּשֶׁרוֹאֶה זֶה שֶׁהַדַּיָּן מְכַבֵּד אֶת חֲבֵרוֹ מִסְתַּתֵּם טַעֲנוֹתָיו:

ולא תקח שחד. אֲפִלּוּ לִשְׁפֹּט צֶדֶק (ספרי):

כי השחד יעור. מְשֻׁקָּבָל שׁוֹחַד מִמֶּנּוּ אִי אֶפְשָׁר שֶׁלֹּא יַטֶּה אֶת לִבּוֹ אֶצְלוֹ לַהֲפֹךְ בִּזְכוּתוֹ:

דברי צדיקים. דְּבָרִים הַמְצֻדָּקִים – מִשְׁפְּטֵי אֱמֶת:

פסוק כ

צדק צדק תרדף. הַלְּךְ אַחַר בֵּית דִּין יָפֶה (ספרי; סנהדרין ל"ב):

למען תחיה וירשת. כְּדַאי הוּא מְנוּי הַדַּיָּנִין הַכְּשֵׁרִים לְהַחֲיוֹת אֶת יִשְׂרָאֵל וּלְהוֹשִׁיבָן עַל אַדְמָתָן (ספרי):

פסוק כא

לא תטע לך אשרה. לְחַיְּבוֹ עָלֶיהָ מִשְׁעַת נְטִיעָתָהּ, וְאֲפִלּוּ לֹא עֲבָדָהּ עוֹבֵר בְּלֹא תַּעֲשֶׂה עַל נְטִיעָתָהּ (שם):

לא תטע לך אשרה כל עץ אצל מזבח ה' אלהיך. אַזְהָרָה לְנוֹטֵעַ אִילָן וּלְבוֹנָה בַּיִת בְּהַר הַבַּיִת:

פסוק כב

ולא תקים לך מצבה. מַצֶּבֶת אֶבֶן אַחַת לְהַקְרִיב עָלֶיהָ אֲפִלּוּ לַשָּׁמַיִם:

אשר שנא. מְזֻבַּח אֲבָנִים וּמִזְבַּח אֲדָמָה צִוָּה לַעֲשׂוֹת, וְאֶת זוֹ שָׂנֵא, כִּי חֹק הָיְתָה לַכְּנַעֲנִיִּים, וְאַע"פִּ שֶׁהָיְתָה אֲהוּבָה לוֹ בִּימֵי הָאָבוֹת, עַכְשָׁיו שְׂנֵאָהּ מֵאַחַר שֶׁעָשְׂאוּהָ אֵלּוּ חֹק לַעֲבוֹדָה זָרָה (ע' שם):

פרק יז

פסוק א

לא תזבח ... כל דבר רע. אַזְהָרָה לַמְפַגֵּל בַּקָּדָשִׁים עַ"יְ דִּבּוּר רָע. וְעוֹד נִדְרְשׁוּ בּוֹ שְׁאָר דְּרָשׁוֹת בְּשָׁחִיטַת קָדָשִׁים (זבחים ל"ו):

פסוק ב

לעבר בריתו. אֲשֶׁר כָּרַת אִתְּכֶם שֶׁלֹּא לַעֲבֹד עֲבוֹדָה זָרָה:

פסוק ג

אשר לא צויתי. לְעָבְדָם (מגילה ט'):

פסוק ד

נכון. מְכֻוָּן הֶעֵדוּת:

פסוק ה

והוצאת את האיש ההוא אל שעריך וגו'. הַמְתַרְגֵּם אֶל שְׁעָרֶיךָ "לְתֻרַע בֵּית דִּינָךְ" טוֹעֶה, שֶׁכֵּן שָׁנִינוּ "אֶל שְׁעָרֶיךָ" — זֶה שַׁעַר שֶׁעָבַד בּוֹ, אוֹ אֵינוֹ אֶלָּא שַׁעַר שֶׁנִּדּוֹן בּוֹ? נֶאֱמַר "שְׁעָרֶיךָ" לְמַטָּה וְנֶאֱמַר "שְׁעָרֶיךָ" לְמַעְלָה, מַה שְׁעָרֶיךָ הָאָמוּר לְמַעְלָה שַׁעַר שֶׁעָבַד בּוֹ, אַף שְׁעָרֶיךָ הָאָמוּר לְמַטָּה שַׁעַר שֶׁעָבַד בּוֹ, וְתַרְגּוּמוֹ "לְקָרָוְיִךְ":

פסוק ו

שנים עדים או שלשה. אִם מִתְקַיֶּמֶת עֵדוּת בִּשְׁנַיִם לָמָּה פֵּרֵט לְךָ בִּשְׁלוֹשָׁה? לְהַקִּישׁ שְׁלוֹשָׁה לִשְׁנַיִם, מַה שְׁנַיִם עֵדוּת אַחַת אַף שְׁלוֹשָׁה עֵדוּת אַחַת, וְאֵין נַעֲשִׂין זוֹמְמִין עַד שֶׁיְּזֹמּוּ כֻּלָּם (מכות ה'):

פסוק ח

כי יפלא. כָּל הַפְּלָאָה לְשׁוֹן הַבְדָּלָה וּפְרִישָׁה, שֶׁהַדָּבָר נִבְדָּל וּמְכֻסֶּה מִמְּךָ:

בין דם לדם. בֵּין דָּם טָמֵא לְדָם טָהוֹר (נדה י"ט):

בין דין לדין. בֵּין דִּין זַכַּאי לְדִין חַיָּב:

בין נגע לנגע. בֵּין נֶגַע טָמֵא לְנֶגַע טָהוֹר:

דברי ריבת. שֶׁיִּהְיוּ חַכְמֵי הָעִיר חוֹלְקִים בַּדָּבָר, זֶה מְטַמֵּא וְזֶה מְטַהֵר, זֶה מְחַיֵּב וְזֶה מְזַכֶּה:

וקמת ועלית. מְלַמֵּד שֶׁבֵּית הַמִּקְדָּשׁ גָּבוֹהַּ מִכָּל הַמְּקוֹמוֹת (ספרי; סנהדרין פ"ז):

פסוק ט

הכהנים הלוים. הַכֹּהֲנִים שֶׁיָּצְאוּ מִשֵּׁבֶט לֵוִי:

ואל השפט אשר יהיה בימים ההם. וַאֲפִלּוּ אֵינוֹ כְּשֶׁאָר שׁוֹפְטִים שֶׁהָיוּ לְפָנָיו, אַתָּה צָרִיךְ לִשְׁמֹעַ לוֹ – אֵין לְךָ אֶלָּא שׁוֹפֵט שֶׁבְּיָמֶיךָ (ראש השנה כ"ה):

פסוק יא

ימין ושמאל. אֲפִלּוּ אוֹמֵר לְךָ עַל יָמִין שֶׁהוּא שְׂמֹאל וְעַל שְׂמֹאל שֶׁהוּא יָמִין, וְכָל שֶׁכֵּן שֶׁאוֹמֵר לְךָ עַל יָמִין יָמִין וְעַל שְׂמֹאל שְׂמֹאל (ספרי):

פסוק יג

וכל העם ישמעו. מִכָּאן שֶׁמַּמְתִּינִין לוֹ עַד הָרֶגֶל וּמְמִיתִין אוֹתוֹ בָּרֶגֶל (סנהדרין פ"ט):

פסוק טז

לא ירבה לו סוסים. אֶלָּא כְּדֵי מֶרְכַּבְתּוֹ, שֶׁלֹּא **ישיב את העם מצרימה**, שֶׁהַסּוּסִים בָּאִים מִשָּׁם, כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר בִּשְׁלֹמֹה (מלכים א י') וַתַּעֲלֶה וַתֵּצֵא מֶרְכָּבָה מִמִּצְרַיִם בְּשֵׁשׁ מֵאוֹת כֶּסֶף וְסוּס בַּחֲמִשִּׁים וּמֵאָה (סנהדרין כ"א):

פסוק יז

ולא ירבה לו נשים. אֶלָּא י"ח, שֶׁמָּצִינוּ שֶׁהָיוּ לוֹ לְדָוִד שֵׁשׁ נָשִׁים, וְנֶאֱמַר לוֹ (שמואל ב י"ב:ח') "וְאִם מְעָט וְאוֹסִפָה לְךָ כָּהֵנָּה וְכָהֵנָּה":

וכסף וזהב לא ירבה לו מאד. אֶלָּא כְּדֵי לִתֵּן לְאַכְסַנְיָא (ספרי; סנהדרין כ"א):

פסוק יח

והיה כשבתו. אִם עָשָׂה כֵּן כְּדַאי הוּא שֶׁתִּתְקַיֵּם מַלְכוּתוֹ (ספרי):

את משנה התורה. שְׁתֵּי סִפְרֵי תוֹרָה, אַחַת שֶׁהִיא מֻנַּחַת בְּבֵית גְּנָזָיו, וְאַחַת שֶׁנִּכְנֶסֶת וְיוֹצֵאת עִמּוֹ (סנהדרין כ"א); וְאֶנְקְלוֹס תִּרְגֵּם "פַּתְשֶׁגֶן", פָּתַר משנה לְשׁוֹן שִׁנּוּן וְדִבּוּר:

פסוק יט

דברי התורה. כְּמַשְׁמָעוֹ:

פסוק כ

ולבלתי סור מן המצוה. אֲפִלּוּ מִצְוָה קַלָּה שֶׁל נָבִיא:

למען יאריך ימים. מִכְּלַל הֵן אַתָּה שׁוֹמֵעַ לְאוֹ; וְכֵן מָצִינוּ בְּשָׁאוּל שֶׁאָמַר לוֹ שְׁמוּאֵל (שמואל א י') "שִׁבְעַת יָמִים תּוֹחֵל עַד בּוֹאִי אֵלֶיךָ", לְהַעֲלוֹת עוֹלוֹת, וּכְתִיב (שם י"ג) "וַיּוֹחֶל שִׁבְעַת יָמִים", וְלֹא שָׁמַר הַבְּטָחָתוֹ לִשְׁמֹר כָּל הַיּוֹם, וְלֹא הִסְפִּיק לְהַעֲלוֹת הָעוֹלָה עַד שֶׁבָּא שְׁמוּאֵל וְאָמַר לוֹ "נִסְכָּלְתָּ לֹא שָׁמַרְתָּ וְגוֹ' וְעַתָּה מַמְלַכְתְּךָ לֹא תָקוּם", הָא לָמַדְתָּ שֶׁבִּשְׁבִיל מִצְוָה קַלָּה שֶׁל נָבִיא נֶעֱנַשׁ:

הוא ובניו. מַגִּיד שֶׁאִם בָּנוֹ הָגוּן לְמַלְכוּת הוּא קוֹדֵם לְכָל אָדָם (הוריות י"א):

פרק יח

פסוק א

כל שבט לוי. בֵּין תְּמִימִין בֵּין בַּעֲלֵי מוּמִין (ספרי):

חלק. בַּבְּזָזָה:

ונחלה. בָּאָרֶץ (שם):

אשי ה'. קָדְשֵׁי הַמִּקְדָּשׁ:

ונחלתו. אֵלּוּ קָדְשֵׁי הַגְּבוּל - תְּרוּמוֹת וּמַעַשְׂרוֹת, אֲבָל נַחֲלָה גְּמוּרָה **לא יהיה לו בקרב אחיו**; וּבְסִפְרֵי דְּרָשׁוּ - **ונחלה לא יהיה לו** — זוֹ נַחֲלַת שְׂאָר, **בקרב אחיו** — זוֹ נַחֲלַת חֲמִשָּׁה. וְאֵינִי יוֹדֵעַ מַה הִיא, וְנִרְאֶה לִי שֶׁאֶרֶץ כְּנַעַן שֶׁמֵּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן וְאֵילָךְ נִקְרֵאת אֶרֶץ חֲמִשָּׁה עַמְּמִין, וְשֶׁל סִיחוֹן וְעוֹג שְׁנֵי עַמְּמִין, אֱמוֹרִי וּכְנַעֲנִי, וְנַחֲלַת שְׂאָר לְרִבּוֹת קֵינִי וּקְנִזִּי וְקַדְמוֹנִי, וְכֵן דּוֹרֵשׁ בְּפָרָשַׁת מַתָּנוֹת שֶׁנֶּאֱמְרוּ לְאַהֲרֹן (במדבר י"ח) "עַל כֵּן לֹא הָיָה לְלֵוִי וְגוֹ'" לְהַזְהִיר עַל קֵינִי וּקְנִזִּי וְקַדְמוֹנִי. שׁוּב נִמְצָא בְּדִבְרֵי רַבִּי קְלוֹנִימוּס הָכֵי גָּרְסִינָן בְּסִפְרֵי: **ונחלה לא יהיה לו**. אֵלּוּ נַחֲלַת חֲמִשָּׁה, **בקרב אחיו** אֵלּוּ נַחֲלַת שִׁבְעָה, נַחֲלַת חֲמִשָּׁה שִׁבְטִים וְנַחֲלַת שִׁבְעָה שִׁבְטִים; וּמִתּוֹךְ שֶׁמִּשָּׁה וִיהוֹשֻׁעַ לֹא חִלְקוּ נַחֲלָה אֶלָּא לַחֲמִשָּׁה שִׁבְטִים בִּלְבָד, שֶׁכֵּן מֹשֶׁה הִנְחִיל לִרְאוּבֵן וְגָד וַחֲצִי שֵׁבֶט מְנַשֶּׁה, וִיהוֹשֻׁעַ הִנְחִיל לִיהוּדָה וְאֶפְרַיִם וְלַחֲצִי שֵׁבֶט מְנַשֶּׁה, וְשִׁבְעָה הָאֲחֵרִים נָטְלוּ מֵאֵלֵּיהֶן אַחֲרֵי מוֹת יְהוֹשֻׁעַ, מִתּוֹךְ כָּךְ הִזְכִּיר חֲמִשָּׁה לְבַד וְשִׁבְעָה לְבַד:

פסוק ב

כאשר דבר לו. "בְּאַרְצָם לֹא תִנָּחֵל, אֲנִי חֶלְקְךָ" (במדבר י"ח):

פסוק ג

מאת העם. וְלֹא מֵאֵת הַכֹּהֲנִים (ספרי; חולין קל"ב):

אם שור אם שה. פֶּרֶט לְחַיָּה:

הזרע. מִן הַפֶּרֶק שֶׁל אַרְכֻּבָּה עַד כַּף שֶׁל יַד שֶׁקּוֹרִין אשפלד"ון (חולין קל"ד):

הלחיים. עִם הַלְּשׁוֹן. דּוֹרְשֵׁי רְשׁוּמוֹת הָיוּ אוֹמְרִים זְרוֹעַ תַּחַת יַד, שֶׁנֶּאֱמַר (במדבר כ"ה) "וַיִּקַּח רֹמַח בְּיָדוֹ", לְחָיַיִם תַּחַת תְּפִלָּה, שֶׁנֶּאֱמַר (תהילים ק"י) "וַיַּעֲמֹד פִּינְחָס וַיְפַלֵּל", וְהַקֵּבָה תַּחַת "הָאִשָּׁה אֶל קֻבָּתָהּ" (במדבר כ"ה):

פסוק ד

ראשית דגנך. זוֹ תְּרוּמָה, וְלֹא פֵּרֵשׁ בָּהּ שִׁעוּר, אֲבָל רַבּוֹתֵינוּ נָתְנוּ בָהּ שִׁעוּר - עַיִן יָפָה אֶחָד מֵאַרְבָּעִים, עַיִן רָעָה אֶחָד מִשִּׁשִּׁים, בֵּינוֹנִית אֶחָד מֵחֲמִשִּׁים, וְסָמְכוּ עַל הַמִּקְרָא שֶׁלֹּא לִפְחֹת מֵאֶחָד מִשִּׁשִּׁים שֶׁנֶּאֱמַר (יחזקאל מ"ה) שִׁשִּׁית הָאֵיפָה מֵחֹמֶר הַחִטִּים, שִׁשִּׁית הָאֵיפָה

חֲצִי סְאָה, כְּשֶׁאַתָּה נוֹתֵן חֲצִי סְאָה לְכֹר הֲרֵי אֶחָד מִשִּׁשִּׁים, שֶׁהַכֹּר שִׁלּוֹשִׁים סְאִין (תלמוד ירושלמי תרומות פ"ד):

וראשית גז צאנך. כְּשֶׁאַתָּה גּוֹזֵז צֹאנְךָ בְּכָל שָׁנָה תֵּן מִמֶּנָּה רֵאשִׁית לַכֹּהֵן, וְלֹא פֵּרֵשׁ בָּהּ שִׁעוּר, וְרַבּוֹתֵינוּ נָתְנוּ בָהּ שִׁעוּר אֶחָד מִשִּׁשִּׁים, וְכַמָּה צֹאן חַיָּבוֹת בְּרֵאשִׁית הַגֵּז? חָמֵשׁ רְחֵלוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר (שמואל א כ"ה) וְחָמֵשׁ צֹאן עֲשׂוּיוֹת. רַבִּי עֲקִיבָא אוֹמֵר רֵאשִׁית גֵּז – שְׁתַּיִם, צֹאנְךָ – אַרְבָּעָה, תִּתֶּן לוֹ – הֲרֵי חֲמִשָּׁה (עי' ספרי וחולין קל"ה):

פסוק ה

לעמד לשרת. מִכָּאן שֶׁאֵין שֵׁרוּת אֶלָּא מֵעוֹמֵד (ספרי; סוטה ל"ח):

פסוק ו

וכי יבא הלוי. יָכוֹל בְּבֶן לֵוִי וַדַּאי הַכָּתוּב מְדַבֵּר, תַּלְמוּד לוֹמַר **ושרת**, יָצְאוּ לְוִיִּם שֶׁאֵין רְאוּיִין לְשֵׁרוּת (ספרי):

ובא בכל אות נפשו, ושרת. לִמֵּד עַל הַכֹּהֵן שֶׁבָּא וּמַקְרִיב קָרְבְּנוֹת נִדְבָתוֹ אוֹ חוֹבָתוֹ וַאֲפִלּוּ בְּמִשְׁמָר שֶׁאֵינוֹ שֶׁלּוֹ (בבא קמא ק"ט); דְּ"א — עוֹד לִמֵּד עַל הַכֹּהֲנִים הַבָּאִים לֶרֶגֶל שֶׁמַּקְרִיבִין (בַּמִּשְׁמָר) וְעוֹבְדִין בַּקָּרְבָּנוֹת הַבָּאוֹת מֵחֲמַת הָרֶגֶל כְּגוֹן מוּסְפֵי הָרֶגֶל וְאַף עַל פִּי שֶׁאֵין הַמִּשְׁמָר שֶׁלָּהֶם (ספרי; סוכה נ"ה):

פסוק ח

חלק כחלק יאכלו. מְלַמֵּד שֶׁחוֹלְקִין בָּעוֹרוֹת וּבִבְשַׂר שְׁעִירֵי חַטָּאוֹת, יָכוֹל אַף בִּדְבָרִים הַבָּאִים שֶׁלֹּא מֵחֲמַת הָרֶגֶל, כְּגוֹן תְּמִידִין וּמוּסְפֵי שַׁבָּת וְנְדָרִים וּנְדָבוֹת, תַּ"ל **לבד ממכריו על האבות** חוּץ מִמַּה שֶׁמָּכְרוּ הָאָבוֹת בִּימֵי דָּוִד וּשְׁמוּאֵל שֶׁנִּקְבְּעוּ הַמִּשְׁמָרוֹת וּמָכְרוּ זֶה לָזֶה, טֹל אַתָּה שַׁבַּתְּךָ וַאֲנִי אֶטֹּל שַׁבַּתִּי (שם):

פסוק ט

לא תלמד לעשות. אֲבָל אַתָּה לָמֵד לְהָבִין וּלְהוֹרוֹת, כְּלוֹמַר לְהָבִין מַעֲשֵׂיהֶם כַּמָּה הֵם מְקֻלְקָלִים, וּלְהוֹרוֹת לְבָנֶיךָ לֹא תַעֲשֶׂה כָּךְ וְכָךְ, שֶׁזֶּה הוּא חֹק הַגּוֹיִם (ספרי; סנהדרין ס"ח):

פסוק י

מעביר בנו ובתו באש. הִיא עֲבוֹדַת הַמֹּלֶךְ, עוֹשֶׂה מְדוּרוֹת אֵשׁ מִכָּאן וּמִכָּאן וּמַעֲבִירוֹ בֵּין שְׁתֵּיהֶם (עי' סנהדרין ס"ד):

קסם קסמים. אֵי זֶהוּ קוֹסֵם? הָאוֹחֵז אֶת מַקְלוֹ וְאוֹמֵר אִם אֵלַךְ אִם לֹא אֵלַךְ, וְכֵן הוּא אוֹמֵר (הושע ד') עַמִּי בְּעֵצוֹ יִשְׁאָל וּמַקְלוֹ יַגִּיד לוֹ (ספרי):

מעונן. רַבִּי עֲקִיבָא אוֹמֵר אֵלּוּ נוֹתְנֵי עוֹנוֹת – שֶׁאוֹמְרִים עוֹנָה פְּלוֹנִית יָפָה לְהַתְחִיל, וַחֲכָמִים אוֹמְרִים אֵלּוּ אוֹחֲזֵי הָעֵינַיִם:

מנחש. פִּתּוֹ נָפְלָה מִפִּיו, צְבִי הִפְסִיקוֹ בַּדֶּרֶךְ, מַקָּלוֹ נָפַל מִיָּדוֹ (ספרי; סנהדרין ס"ה):

פסוק יא

וחבר חבר. שֶׁמְּצָרֵף נְחָשִׁים אוֹ עַקְרַבִּים אוֹ שְׁאָר חַיּוֹת לְמָקוֹם אֶחָד:

ושאל אוב. זֶה מְכַשֵּׁפוּת שֶׁשְּׁמוֹ פִּיתוֹם וּמְדַבֵּר מִשְּׁחִיוֹ וּמַעֲלֶה אֶת הַמֵּת בְּבֵית הַשֶּׁחִי שֶׁלּוֹ:

וידעני. מַכְנִיס עֶצֶם חַיָּה שֶׁשְּׁמָהּ יַדּוּעַ לְתוֹךְ פִּיו וּמְדַבֵּר הָעֶצֶם עַל יְדֵי מְכַשֵּׁפוּת (שם):

ודרש אל המתים. כְּגוֹן הַמַּעֲלֶה בְּזִכְרוּתוֹ וְהַנִּשְׁאָל בְּגֻלְגֹּלֶת (שם):

פסוק יב

כל עשה אלה. עֹשֵׂה כָּל אֵלֶּה לֹא נֶאֱמַר, אֶלָּא כָּל עֹשֵׂה אֵלֶּה, אֲפִלּוּ אַחַת מֵהֶן (ספרי):

פסוק יג

תמים תהיה עם ה' אלהיך. הִתְהַלֵּךְ עִמּוֹ בְּתָמִימוּת, וּתְצַפֶּה לוֹ, וְלֹא תַחֲקֹר אַחַר הָעֲתִידוֹת, אֶלָּא כָּל מַה שֶּׁיָּבֹא עָלֶיךָ קַבֵּל בְּתָמִימוּת וְאָז תִּהְיֶה עִמּוֹ וּלְחֶלְקוֹ:

פסוק יד

לא כן נתן לך ה' אלהיך. לִשְׁמֹעַ אֶל מְעוֹנְנִים וְאֶל קוֹסְמִים, שֶׁהֲרֵי הִשְׂרָה שְׁכִינָה עַל הַנְּבִיאִים וְאוּרִים וְתֻמִּים:

פסוק טו

מקרבך מאחיך כמני. כְּמוֹ שֶׁאֲנִי מִקִּרְבְּךָ מֵאַחֶיךָ, **יקים לך** תַּחְתַּי, וְכֵן מְנַבִּיא לְנָבִיא:

פסוק כ

אשר לא צויתיו לדבר. אֲבָל צִוִּיתִיו לַחֲבֵרוֹ:

ואשר ידבר בשם אלהים אחרים. אֲפִלּוּ כִּוֵּן אֶת הַהֲלָכָה לְאֶסּוֹר אֶת הָאָסוּר וּלְהַתִּיר אֶת הַמֻּתָּר (סנהדרין פ"ט):

ומת. בְּחֶנֶק. ג' מִיתָתָן בִּידֵי אָדָם – הַמִּתְנַבֵּא מַה שֶּׁלֹּא שָׁמַע, וּמַה שֶּׁלֹּא נֶאֱמַר לוֹ וְנֶאֱמַר לַחֲבֵרוֹ, וְהַמִּתְנַבֵּא בְּשֵׁם עַ"ז. אֲבָל הַכּוֹבֵשׁ אֶת נְבוּאָתוֹ וְהָעוֹבֵר עַל דִּבְרֵי נְבִיא וְהָעוֹבֵר עַל דִּבְרֵי עַצְמוֹ – מִיתָתָן בִּידֵי שָׁמַיִם, שֶׁנֶּאֱמַר (פסוק י"ט) אָנֹכִי אֶדְרֹשׁ מֵעִמּוֹ (סנהדרין פ"ט):

פסוק כא

וכי תאמר בלבבך. עֲתִידִין אַתֶּם לוֹמַר כְּשֶׁיָּבֹא חֲנַנְיָה בֶּן עַזּוּר וּמִתְנַבֵּא "הִנֵּה כְלֵי בֵית ה' מוּשָׁבִים מִבַּבֶלָה עַתָּה מְהֵרָה" (ירמיהו כ"ז), וְיִרְמְיָהוּ עוֹמֵד וְצוֹוֵחַ "אֶל הָעַמָּדִים וְעַל הַיָּם וְעַל יֶתֶר הַכֵּלִים" שֶׁלֹּא גָלוּ עִם יְכָנְיָה, "בָּבֶלָה יוּבָאוּ" עִם גְּלוּת צִדְקִיָּהוּ (שם):

פסוק כב

אשר ידבר הנביא. וְיֹאמַר דָּבָר זֶה עָתִיד לָבֹא עֲלֵיכֶם וְתִרְאוּ שֶׁלֹּא יָבֹא, **הוא הדבר אשר לא דברו ה'** וַהֲרֹג אוֹתוֹ. וְאִם תֹּאמַר זוֹ בְּמִתְנַבֵּא עַל הָעֲתִידוֹת, הֲרֵי שֶׁבָּא וְאָמַר עֲשׂוּ כָךְ וְכָךְ

וּמִפִּי הַקָּבָ"ה אֲנִי אוֹמֵר? כְּבָר נִצְטַוּוּ שֶׁאִם בָּא לְהַדִּיחֲךָ מֵאַחַת מִכָּל הַמִּצְוֹוֹת לֹא תִשְׁמַע לוֹ (דברים י"ג) אֶלָּא אִם כֵּן מֻמְחֶה הוּא לְךָ שֶׁהוּא צַדִּיק גָּמוּר, כְּגוֹן אֵלִיָּהוּ בְּהַר הַכַּרְמֶל שֶׁהִקְרִיב בְּבָמָה בִּשְׁעַת אִסּוּר הַבָּמוֹת, כְּדֵי לְגַדֵּר אֶת יִשְׂרָאֵל, הַכֹּל לְפִי צֹרֶךְ שָׁעָה וּסְיָג הַפְּרָצָה, לְכָךְ נֶאֱמַר (פסוק ט"ו) אֵלָיו תִּשְׁמָעוּן (סנהדרין פ"ט):

לא תגור ממנו. לֹא תְמַנַּע עַצְמְךָ מִלְּלַמֵּד עָלָיו חוֹבָה (ספרי), וְלֹא תִירָא לֵעָנֵשׁ עָלָיו:

פרק יט

פסוק ג

תכין לך הדרך. "מְקַלְּטָ", "מְקַלְּטָ" הָיָה כָתוּב עַל פָּרָשַׁת דְּרָכִים (מכות י'):

ושלשת את גבול ארצך. שֶׁיְּהֵא מִתְחִלַּת הַגְּבוּל עַד הָעִיר הָרִאשׁוֹנָה שֶׁל עָרֵי מְקָלְּטָ כְּשִׁעוּר מַהֲלַךְ שְׁיֵּשׁ מִמֶּנָּה עַד הַשְּׁנִיָּה וְכֵן מִשְּׁנִיָּה לַשְּׁלִישִׁית וְכֵן מִן הַשְּׁלִישִׁית עַד הַגְּבוּל הַשֵּׁנִי שֶׁל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל (שם ט'):

פסוק ה

ונדחה ידו. כְּשֶׁבָּא לְהַפִּיל הַגַּרְזֶן עַל הָעֵץ, וְתַרְגּוּמוֹ "וְתִתְמְרֵיג יְדֵיהּ", לְשׁוֹן וְנִשְׁמְטָה יָדוֹ לְהַפִּיל מַכַּת הַגַּרְזֶן עַל הָעֵץ, "כִּי שָׁמְטוּ הַבָּקָר" (שמואל ב ו') תִּרְגֵּם יוֹנָתָן "אֲרֵי מַרְגּוּהִי תּוֹרַיָּא":

ונשל הברזל מן העץ. יֵשׁ מֵרַבּוֹתֵינוּ אוֹמְרִים נִשְׁמַט הַבַּרְזֶל מִקִּתּוֹ, וְיֵשׁ מֵהֶם אוֹמְרִים שֶׁיִּשַּׁל הַבַּרְזֶל חֲתִיכָה מִן הָעֵץ הַמִּתְבַּקֵּעַ וְהִיא נִתָּזָה וְהָרְגָה (מכות ז'):

פסוק ו

פן ירדף גאל הדם. לְכָךְ אֲנִי אוֹמֵר לְהָכִין לְךָ דֶּרֶךְ וְעָרֵי מִקְלָט רַבּוֹת:

פסוק ח

ואם ירחיב ... **כאשר נשבע**. לְתֵת לְךָ אֶרֶץ קֵינִי וּקְנִזִּי וְקַדְמוֹנִי:

פסוק ט

ויספת לך עוד שלש. הֲרֵי תֵּשַׁע, שָׁלוֹשׁ שֶׁבְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן וְשָׁלוֹשׁ שֶׁבְּאֶרֶץ כְּנַעַן וְשָׁלוֹשׁ לֶעָתִיד לָבֹא (ספרי):

פסוק יא

וכי יהיה איש שנא לרעהו. עַל יְדֵי שִׂנְאָתוֹ הוּא בָא לִידֵי **וארב לו**, מִכָּאן אָמְרוּ עָבַר אָדָם עַל מִצְוָה קַלָּה, סוֹפוֹ לַעֲבֹר עַל מִצְוָה חֲמוּרָה, לְפִי שֶׁעָבַר עַל לֹא תַשְׂנָא (ויקרא י"ט), סוֹפוֹ לָבֹא לִידֵי שְׁפִיכוּת דָּמִים, לְכָךְ נֶאֱמַר "וְכִי יִהְיֶה אִישׁ שֹׂנֵא לְרֵעֵהוּ וְגוֹ'", שֶׁהָיָה לוֹ לִכְתֹּב וְכִי יָקוּם אִישׁ וְאָרַב לְרֵעֵהוּ וְהִכָּהוּ נָפֶשׁ (ספרי):

פסוק יג

לא תחוס עינך. שֶׁלֹּא תֹּאמַר הָרִאשׁוֹן כְּבָר נֶהֱרַג, לָמָּה אָנוּ הוֹרְגִים אֶת זֶה וְנִמְצְאוּ שְׁנֵי יִשְׂרְאֵלִים הֲרוּגִים? (שם):

פסוק יד

לא תסיג גבול. לְשׁוֹן "נָסֹגוּ אָחוֹר" (ישעיהו מ"ב), שֶׁמַּחֲזִיר סִימָן חֲלָקַת הַקַּרְקַע לְאָחוֹר לְתוֹךְ שְׂדֵה חֲבֵרוֹ לְמַעַן הַרְחִיב אֶת שֶׁלּוֹ; וַהֲלֹא כְּבָר נֶאֱמַר "לֹא תַגְזֹל" (ויקרא י"ט), מַה תַּלְמוּד לוֹמַר לֹא תַסִּיג? לְמֵד עַל הָעוֹקֵר תְּחוּם חֲבֵרוֹ שֶׁעוֹבֵר בִּשְׁנֵי לָאוִין. יָכוֹל אַף בְּחוּץ לָאָרֶץ? תַּ"ל **בנחלתך אשר תנחל וגו'**, בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל עוֹבֵר בִּשְׁנֵי לָאוִין, וּבְחוּצָה לָאָרֶץ אֵינוֹ עוֹבֵר אֶלָּא מִשּׁוּם לֹא תַגְזֹל (ספרי):

פסוק טו

עד אחד. זֶה בָּנָה אָב – כָּל עֵד שֶׁבַּתּוֹרָה שְׁנַיִם אֶלָּא אִם כֵּן פֵּרֵט לְךָ בּוֹ אֶחָד (סנהדרין ל'):
לכל עון ולכל חטאת. לִהְיוֹת חֲבֵרוֹ נֶעֱנָשׁ עַל עֵדוּתוֹ, לֹא עִנֵּשׁ גּוּף וְלֹא עִנֵּשׁ מָמוֹן, אֲבָל קָם הוּא לִשְׁבוּעָה; אָמַר לַחֲבֵרוֹ תֵּן לִי מָנֶה שֶׁהִלְוִיתִיךָ, אָמַר לוֹ אֵין לְךָ בְּיָדִי כְּלוּם וְעַד אֶחָד מְעִידוֹ שֶׁיֵּשׁ לוֹ, חַיָּב לְשַׁבֵּעַ לוֹ (שבועות מ'):
על פי שני עדים. וְלֹא שֶׁיִּכְתְּבוּ עֵדוּתָם בְּאִגֶּרֶת וְיִשְׁלְחוּ לְבֵית דִּין, וְלֹא שֶׁיַּעֲמֹד תֵּרְגְּמָן בֵּין הָעֵדִים וּבֵין הַדַּיָּנִים (ספרי):

פסוק טז

לענות בו סרה. דָּבָר שֶׁאֵינוֹ, שֶׁהוּסַר הָעֵד הַזֶּה מִכָּל הָעֵדוּת הַזֹּאת. כֵּיצַד? שֶׁאָמְרוּ לָהֶם וַהֲלֹא עִמָּנוּ הֱיִיתֶם אוֹתוֹ הַיּוֹם בְּמָקוֹם פְּלוֹנִי (מכות ה'):

פסוק יז

ועמדו שני האנשים. בְּעֵדִים הַכָּתוּב מְדַבֵּר וְלִמֵּד שֶׁאֵין עֵדוּת בְּנָשִׁים, וְלִמֵּד שֶׁצְּרִיכִין לְהַעִיד עֵדוּתָן מֵעוֹמֵד (שבועות ל'):
אשר להם הריב. אֵלּוּ בַּעֲלֵי הַדִּין:
לפני ה'. יְהֶיֶה דּוֹמֶה לָהֶם כְּאִלּוּ עוֹמְדִין לִפְנֵי הַמָּקוֹם, שֶׁנֶּאֱמַר (תהילים פ"ב) בְּקֶרֶב אֱלֹהִים יִשְׁפֹּט (סנהדרין ו'):
אשר יהיו בימים ההם. יִפְתַּח בְּדוֹרוֹ כִּשְׁמוּאֵל בְּדוֹרוֹ, צָרִיךְ אַתָּה לְנַהֵג בּוֹ כָּבוֹד:

פסוק יח

ודרשו השפטים היטב. עַל פִּי הַמְזִמִּין אוֹתָם, שֶׁבּוֹדְקִים וְחוֹקְרִים אֶת הַבָּאִים לַהֲזִימָם בִּדְרִישָׁה וַחֲקִירָה:
והנה עד שקר העד. כָּל מָקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר עֵד — בִּשְׁנַיִם הַכָּתוּב מְדַבֵּר:

פסוק יט

כאשר זמם. וְלֹא כַּאֲשֶׁר עָשָׂה, מִכָּאן אָמְרוּ הָרְגוּ אֵין נֶהֱרָגִין (מכות ה'):

לעשות לאחיו. מַה תַּלְמוּד לוֹמַר **לאחיו**? לְמַד עַל זוֹמְמֵי בַת כֹּהֵן נְשׂוּאָה שֶׁאֵינָן בִּשְׂרֵפָה אֶלָּא כְּמִיתַת הַבּוֹעֵל שֶׁהִיא בְּחֶנֶק, שֶׁנֶּאֱמַר (ויקרא כ"א) "הִיא בָאֵשׁ תִּשָּׂרֵף" – הִיא וְלֹא בוֹעֲלָהּ, לְכָךְ נֶאֱמַר כָּאן **לאחיו**, כַּאֲשֶׁר זָמַם לַעֲשׂוֹת לְאָחִיו, וְלֹא כַּאֲשֶׁר זָמַם לַעֲשׂוֹת לְאָחוֹתוֹ, אֲבָל בְּכָל שְׁאָר מִיתוֹת הַשְׁוָה הַכָּתוּב אִשָּׁה לְאִישׁ וְזוֹמְמֵי אִשָּׁה נֶהֱרָגִין כְּזוֹמְמֵי אִישׁ, כְּגוֹן שֶׁהֵעִידוּהָ שֶׁהָרְגָה אֶת הַנֶּפֶשׁ, שֶׁחִלְּלָה אֶת הַשַּׁבָּת, נֶהֱרָגִין בְּמִיתָתָהּ, שֶׁלֹּא מֵעֵט כָּאן אֶחוֹתוֹ אֶלָּא בְּמָקוֹם שֶׁיֵּשׁ לְקַיֵּם בָּהֶן הֶזֵּמָה כְּמִיתַת הַבּוֹעֵל (ספרי; סנהדרין צ'):

פסוק כ

ישמעו ויראו. מִכָּאן שֶׁצְּרִיכִין הַכְרָזָה – אִישׁ פְּלוֹנִי וּפְלוֹנִי נֶהֱרָגִין עַל שֶׁהוּזְמוּ בְּבֵית דִּין (סנהדרין פ"ט):

פסוק כא

עין בעין. מָמוֹן, וְכֵן שֵׁן בְּשֵׁן וְגוֹ' (ספרי; בבא קמא פ"ד):

פרק כ

פסוק א

כי תצא למלחמה. סָמַךְ הַכָּתוּב יְצִיאַת מִלְחָמָה לְכָאן, לוֹמַר לְךָ שֶׁאֵין מְחַסֵּר אֵבֶר יוֹצֵא לַמִּלְחָמָה (עי' ספרי); דָּבָר אַחֵר, לוֹמַר לְךָ אִם עָשִׂיתָ מִשְׁפַּט צֶדֶק, אַתָּה מֻבְטָח שֶׁאִם תֵּצֵא לַמִּלְחָמָה אַתָּה נוֹצֵחַ, וְכֵן דָּוִד הוּא אוֹמֵר (תהילים קי"ט) עָשִׂיתִי מִשְׁפָּט וָצֶדֶק בַּל תַּנִּיחֵנִי לְעוֹשְׁקָי (תנחומא):

על איבך. יִהְיוּ בְּעֵינֶיךָ כְּאוֹיְבִים, אַל תְּרַחֵם עֲלֵיהֶם כִּי לֹא יְרַחֲמוּ עָלֶיךָ:

סוס ורכב. בְּעֵינַי כֻּלָּם כְּסוּס אֶחָד, וְכֵן הוּא אוֹמֵר (שופטים ו') וְהִכִּיתָ אֶת מִדְיָן כְּאִישׁ אֶחָד, וְכֵן הוּא אוֹמֵר (שמות ט"ו) כִּי בָא סוּס פַּרְעֹה (עי' ספרי):

עם רב ממך. בְּעֵינֶיךָ הוּא רַב, אֲבָל בְּעֵינַי אֵינוֹ רַב (שם):

פסוק ב

כקרבכם אל המלחמה. סָמוּךְ לְצֵאתְכֶם מִן הַסְּפָר – מִגְּבוּל אַרְצְכֶם:

ונגש הכהן. הַמָּשׁוּחַ לְכָךְ, וְהוּא הַנִּקְרָא "מְשׁוּחַ מִלְחָמָה":

ודבר אל העם. בִּלְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ (סוטה מ"ב):

פסוק ג

שמע ישראל. אֲפִלּוּ אֵין בָּכֶם זְכוּת אֶלָּא קְרִיאַת שְׁמַע בִּלְבַד, כְּדַאי אַתֶּם שֶׁיּוֹשִׁיעַ אֶתְכֶם:

על איביכם. אֵין אֵלּוּ אֲחֵיכֶם, שֶׁאִם תִּפָּלוּ בְּיָדָם אֵינָם מְרַחֲמִים עֲלֵיכֶם, אֵין זוֹ כְּמִלְחֶמֶת יְהוּדָה עִם יִשְׂרָאֵל שֶׁנֶּאֱמַר (דברי הימים ב' כ"ח ט"ו) "וַיָּקֻמוּ הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר נִקְבוּ בְּשֵׁמוֹת וַיַּחֲזִיקוּ בַּשִּׁבְיָה וְכָל מַעֲרֻמֵּיהֶם הִלְבִּישׁוּ מִן הַשָּׁלָל וַיַּלְבִּישׁוּם וַיַּנְעִילוּם וַיַּאֲכִילוּם וַיַּשְׁקוּם וַיְסֻכּוּם וַיְנַהֲלוּם בַּחֲמֹרִים לְכָל כּוֹשֵׁל וַיְבִיאוּם יְרֵחוֹ עִיר הַתְּמָרִים אֶצֶל אֲחֵיהֶם וַיָּשׁוּבוּ שֹׁמְרוֹן", אֶלָּא עַל אוֹיְבֵיכֶם אַתֶּם הוֹלְכִים, לְפִיכָךְ הִתְחַזְּקוּ לַמִּלְחָמָה (ספרי; סוטה מ"ב):

אל ירך לבבכם אל תיראו ואל תחפזו ואל תערצו. אַרְבַּע אַזְהָרוֹת כְּנֶגֶד אַרְבָּעָה דְבָרִים שֶׁמַּלְכֵי הָאֱמוֹת עוֹשִׂים, מְגִיפִין בִּתְרִיסֵיהֶם כְּדֵי לְהַקִּישָׁן זֶה לָזֶה כְּדֵי לְהַשְׁמִיעַ קוֹל שֶׁיַּחְפְּזוּ אֵלּוּ שֶׁכְּנֶגְדָּן וְיָנוּסוּ, וְרוֹמְסִים בְּסוּסֵיהֶם וּמַצְהִילִין אוֹתָם לְהַשְׁמִיעַ קוֹל שַׁעֲטַת פָּרְסוֹת סוּסֵיהֶם, וְצוֹוְחִין בְּקוֹלָם, וְתוֹקְעִין בַּשּׁוֹפָרוֹת וּמְיַנֵּי מַשְׁמִיעֵי קוֹל:

אל ירך לבבכם. מְצַהֲלַת סוּסִים:

אל תיראו. מֵהֲגָפַת הַתְּרִיסִין:

ואל תחפזו. מִקּוֹל הַקְּרָנוֹת:

ואל תערצו. מִקּוֹל הַצְוָחָה (שם):

פסוק ד

כי ה' אלהיכם וגו'. הֵם בָּאִים בְּנִצְחוֹנוֹ שֶׁל בָּשָׂר וָדָם וְאַתֶּם בָּאִים בְּנִצְחוֹנוֹ שֶׁל מָקוֹם. פְּלִשְׁתִּים בָּאוּ בְנִצְחוֹנוֹ שֶׁל גָּלְיָת, מֶה הָיָה סוֹפוֹ? נָפַל וְנָפְלוּ עִמּוֹ:

ההלך עמכם. זֶה מַחֲנֵה הָאָרוֹן (סוטה מ"ב):

פסוק ה

ולא חנכו. וְלֹא דָּר בּוֹ, חִנּוּךְ לְשׁוֹן הַתְחָלָה:

ואיש אחר יחנכנו. וְדָבָר שֶׁל עָגְמַת נָפֶשׁ הוּא זֶה:

פסוק ו

ולא חללו. לֹא פְּדָאוֹ בַּשָּׁנָה הָרְבִיעִית, שֶׁהַפֵּרוֹת טְעוּנִין לְאָכְלָן בִּירוּשָׁלַיִם אוֹ לְחַלְּלָן בְּדָמִים וְלֶאֱכֹל הַדָּמִים בִּירוּשָׁלַיִם:

פסוק ז

פן ימות במלחמה. יָשׁוּב פֶּן יָמוּת, שֶׁאִם לֹא יִשְׁמַע לְדִבְרֵי הַכֹּהֵן כְּדַאי הוּא שֶׁיָּמוּת (ספרי):

פסוק ח

ויספו השטרים. לָמָּה נֶאֱמַר כָּאן **ויספו**? מוֹסִיפִין זֶה עַל דִּבְרֵי הַכֹּהֵן, שֶׁהַכֹּהֵן מְדַבֵּר וּמַשְׁמִיעַ מִן **שמע ישראל** עַד **להושיע אתכם**, וּמִי הָאִישׁ וְשֵׁנִי וּשְׁלִישִׁי כֹּהֵן מְדַבֵּר וְשׁוֹטֵר מַשְׁמִיעַ, וְזֶה שׁוֹטֵר מְדַבֵּר וְשׁוֹטֵר מַשְׁמִיעַ (סוטה מ"ג):

הירא ורך הלבב. רַבִּי עֲקִיבָא אוֹמֵר כְּמַשְׁמָעוֹ, שֶׁאֵינוֹ יָכוֹל לַעֲמֹד בְּקִשְׁרֵי הַמִּלְחָמָה וְלִרְאוֹת חֶרֶב שְׁלוּפָה; רַבִּי יוֹסֵי הַגְּלִילִי אוֹמֵר הַיְרֵא מֵעֲבֵרוֹת שֶׁבְּיָדוֹ, וּלְכָךְ תָּלְתָה לוֹ תוֹרָה לַחֲזוֹר עַל בַּיִת וְכֶרֶם וְאִשָּׁה, לְכַסּוֹת עַל הַחוֹזְרִים בִּשְׁבִיל עֲבֵרוֹת שֶׁבְּיָדָם שֶׁלֹּא יָבִינוּ שֶׁהֵם בַּעֲלֵי עֲבֵרָה, וְהָרוֹאֶהוּ חוֹזֵר אוֹמֵר שֶׁמָּא בָּנָה בַיִת אוֹ נָטַע כֶּרֶם אוֹ אֵרַשׂ אִשָּׁה (סוטה מ"ד):

פסוק ט

שרי צבאות. שֶׁמַּעֲמִידִין זְקֵפִין מִלִּפְנֵיהֶם וּמֵאֲחֲרֵיהֶם וְכַשִּׁילִין שֶׁל בַּרְזֶל בִּידֵיהֶם וְכָל מִי שֶׁרוֹצֶה לַחֲזוֹר הָרְשׁוּת בְּיָדוֹ לְקַפֵּחַ אֶת שׁוֹקָיו; זְקֵפִין – בְּנֵי אָדָם עוֹמְדִין בְּקָצֵה הַמַּעֲרָכָה לְזָקֵף אֶת הַנּוֹפְלִים וּלְחַזְּקָם בִּדְבָרִים, שׁוּבוּ אֶל הַמִּלְחָמָה וְלֹא תָנוּסוּ, שֶׁתְּחִלַּת נְפִילָה נִיסָּה (ספרי; סוטה מ"ד):

פסוק י

כי תקרב אל עיר. בְּמִלְחֶמֶת הָרְשׁוּת הַכָּתוּב מְדַבֵּר, כְּמוֹ שֶׁמְּפֹרָשׁ בָּעִנְיָן "כֵּן תַּעֲשֶׂה לְכָל הֶעָרִים הָרְחֹקֹת וְגוֹ'" (ספרי):

פסוק יא

כל העם הנמצא בה. אֲפִלּוּ אַתָּה מוֹצֵא בָהּ מִשִּׁבְעָה אֻמּוֹת שֶׁנִּצְטַוִּיתָ לְהַחֲרִימָם, אַתָּה רַשַּׁאי לְקַיְּמָם (שם):

למס ועבדוך. עַד שֶׁיְּקַבְּלוּ עֲלֵיהֶם מִסִּים וְשִׁעְבּוּד (שם):

פסוק יב

ואם לא תשלים עמך ועשתה עמך מלחמה. הַכָּתוּב מְבַשֶּׂרְךָ שֶׁאִם לֹא תַשְׁלִים עִמְּךָ סוֹפָהּ לְהִלָּחֵם בְּךָ אִם תַּנִּיחֶנָּה וְתֵלֵךְ (שם):

וצרת עליה. אַף לְהַרְעִיבָהּ וּלְהַצְמִיאָהּ וְלַהֲמִיתָהּ מִיתַת תַּחֲלוּאִים (שם):

פסוק יג

ונתנה ה' אלהיך בידך. אִם עָשִׂיתָ כָּל הָאָמוּר בָּעִנְיָן, סוֹף שֶׁה' נוֹתְנָהּ בְּיָדֶךָ (שם):

פסוק יד

והטף. אַף טַף שֶׁל זְכָרִים, וּמָה אֲנִי מְקַיֵּם "וְהִכִּיתָ אֶת כָּל זְכוּרָהּ"? בַּגְּדוֹלִים (שם):

פסוק יז

כאשר צוך. לְרַבּוֹת אֶת הַגִּרְגָּשִׁי (שם):

פסוק יח

למען אשר לא ילמדו. הָא אִם עָשׂוּ תְּשׁוּבָה וּמִתְגַּיְּרִין אַתָּה רַשַּׁאי לְקַבְּלָם (שם):

פסוק יט

ימים. שְׁנַיִם:

רבים. שְׁלוֹשָׁה, מִכָּאן אָמְרוּ אֵין צָרִין עַל עֲיָרוֹת שֶׁל גּוֹיִם פָּחוֹת מִשְּׁלוֹשָׁה יָמִים קֹדֶם לַשַּׁבָּת, וְלִמֵּד שֶׁפּוֹתֵחַ בְּשָׁלוֹם שְׁנַיִם אוֹ שְׁלוֹשָׁה יָמִים, וְכֵן הוּא אוֹמֵר (שמואל ב א') וַיֵּשֶׁב דָּוִד בְּצִקְלַג יָמִים שְׁנָיִם (ספרי); וּבְמִלְחֶמֶת הָרְשׁוּת הַכָּתוּב מְדַבֵּר:

כי האדם עץ השדה. הֲרֵי כִּי מְשַׁמֵּשׁ בִּלְשׁוֹן דִּלְמָא, שֶׁמָּא הָאָדָם עֵץ הַשָּׂדֶה לְהַכָּנֵס בְּתוֹךְ הַמָּצוֹר מִפָּנֶיךָ לְהִתְיַסֵּר בְּיִסּוּרֵי רָעָב וְצָמָא כְּאַנְשֵׁי הָעִיר? לָמָּה תַּשְׁחִיתֶנּוּ?:

פסוק כ

עד רדתה. לְשׁוֹן רִדּוּי, שֶׁתְּהֵא כְּפוּפָה לְךָ:

פרק כא

פסוק ב

ויצאו זקניך. מְיֻחָדִים שֶׁבִּזְקֵנֶיךָ, אֵלּוּ סַנְהֶדְרֵי גְּדוֹלָה (סוטה מ"ד):

ומדדו. מִמָּקוֹם שֶׁהֶחָלָל שׁוֹכֵב:

אל הערים אשר סביבת החלל. לְכָל צַד וְצַד לֵידַע אֵי זוֹ קְרוֹבָה:

פסוק ד

אל נחל איתן. קָשֶׁה, שֶׁלֹּא נֶעֱבַד:

וערפו. קוֹצֵץ עָרְפָּהּ בְּקוֹפִיץ; אָמַר הַקָּבָ"ה תָּבֹא עֶגְלָה בַת שְׁנָתָהּ שֶׁלֹּא עָשְׂתָה פֵּרוֹת וְתֵעָרֵף בְּמָקוֹם שֶׁאֵינוֹ עוֹשֶׂה פֵּרוֹת, לְכַפֵּר עַל הֲרִיגָתוֹ שֶׁל זֶה שֶׁלֹּא הִנִּיחוּהוּ לַעֲשׂוֹת פֵּרוֹת (סוטה מ"ו):

פסוק ז

ידינו לא שפכה. וְכִי עָלְתָה עַל לֵב שֶׁזְּקֵנֵי בֵית דִּין שׁוֹפְכֵי דָמִים הֵם? אֶלָּא לֹא רְאִינוּהוּ וּפְטַרְנוּהוּ בְּלֹא מְזוֹנוֹת וּבְלֹא לְוָיָה (סוטה מ"ה). הַכֹּהֲנִים אוֹמְרִים **כפר לעמך ישראל**:

פסוק ח

ונכפר להם הדם. הַכָּתוּב מְבַשְּׂרָם, שֶׁמִּשֶּׁעָשׂוּ כֵן יְכֻפַּר לָהֶם הֶעָוֹן (שם):

פסוק ט

ואתה תבער. מַגִּיד שֶׁאִם נִמְצָא הַהוֹרֵג אַחַר שֶׁנִּתְעָרְפָה הָעֶגְלָה הֲרֵי זֶה יֵהָרֵג וְהוּא **הישר בעיני ה'** (סוטה מ"ז; כתובות ל"ז):

פסוק י

כי תצא למלחמה. בְּמִלְחֶמֶת הָרְשׁוּת הַכָּתוּב מְדַבֵּר, שֶׁבְּמִלְחֶמֶת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל אֵין לוֹמַר וְשָׁבִיתָ שִׁבְיוֹ, שֶׁהֲרֵי כְּבָר נֶאֱמַר (דברים כ') לֹא תְחַיֶּה כָּל נְשָׁמָה:

ושבית שביו. לְרַבּוֹת כְּנַעֲנִים שֶׁבְּתוֹכָהּ וְאַעַ"פִּ שֶׁהֵם מִשִּׁבְעָה אֻמּוֹת (ספרי; סוטה ל"ה):

פסוק יא

אשת. אֲפִלּוּ אֵשֶׁת אִישׁ:

ולקחת לך לאשה. לֹא דִּבְּרָה תּוֹרָה אֶלָּא כְּנֶגֶד יֵצֶר הָרַע, שֶׁאִם אֵין הַקָּבָ"ה מַתִּירָהּ יִשָּׂאֶנָּה בְּאִסּוּר, אֲבָל אִם נְשָׂאָהּ סוֹפוֹ לִהְיוֹת שׂוֹנְאָהּ, שֶׁנֶּאֱמַר אַחֲרָיו "כִּי תִהְיֶיךָ לְאִישׁ וְגוֹ'", וְסוֹפוֹ לְהוֹלִיד מִמֶּנָּה בֵּן סוֹרֵר וּמוֹרֶה, לְכָךְ נִסְמְכוּ פָּרָשִׁיּוֹת הַלָּלוּ (תנחומא):

פסוק יב

ועשתה את צפרניה. תְּגַנְדְּלֵם כְּדֵי שֶׁתִּתְנַוֵּל (ספרי; יבמות מ"ח):

פסוק יג

והסירה את שמלת שביה. לְפִי שֶׁהֵם נָאִים, שֶׁהַגּוֹיִם בְּנוֹתֵיהֶם מִתְקַשְּׁטוֹת בַּמִּלְחָמָה בִּשְׁבִיל לְהַזְנוֹת אֲחֵרִים עִמָּהֶם (ספרי):

וישבה בביתך. בַּבַּיִת שֶׁמִּשְׁתַּמֵּשׁ בּוֹ, נִכְנָס וְנִתְקָל בָּהּ, יוֹצֵא וְנִתְקָל בָּהּ, רוֹאֶה בִּבְכְיָתָהּ, רוֹאֶה בְּנִוּולָהּ, כְּדֵי שֶׁתִּתְגַּנֶּה עָלָיו (ספרי):

ובכתה את אביה. כָּל כָּךְ לָמָּה? כְּדֵי שֶׁתְּהֵא בַּת יִשְׂרָאֵל שִׂמְחָה וְזוֹ עֲצֵבָה, בַּת יִשְׂרָאֵל מִתְקַשֶּׁטֶת וְזוֹ מִתְנַוֶּלֶת (שם):

פסוק יד

והיה אם לא חפצת בה. הַכָּתוּב מְבַשֶּׂרְךָ שֶׁסּוֹפְךָ לִשְׂנֹאתָהּ (שם):

לא תתעמר בה. לֹא תִּשְׁתַּמֵּשׁ בָּהּ, בִּלְשׁוֹן פַּרְסִי קוֹרִין לְעַבְדוּת וְשִׁמּוּשׁ "עִימְרָאָה", מִיסּוֹדוֹ שֶׁל רַ' מֹשֶׁה הַדַּרְשָׁן לְמַדְתִּי כֵּן:

פסוק יז

פי שנים. כְּנֶגֶד שְׁנֵי אַחִים:

בכל אשר ימצא לו. מִכָּאן שֶׁאֵין הַבְּכוֹר נוֹטֵל פִּי שְׁנַיִם בָּרְאוּי לָבֹא לְאַחַר מִיתַת הָאָב כְּבַמֶּחְזָק (ספרי; בכורות נ"א):

פסוק יח

סורר. סָר מִן הַדֶּרֶךְ:

ומורה. מְסָרֵב בְּדִבְרֵי אָבִיו, לְשׁוֹן מַמְרִים (דברים ט'):

ויסרו אתו. מַתְרִין בּוֹ בִּפְנֵי שְׁלוֹשָׁה וּמַלְקִין אוֹתוֹ (ספרי; סנהדרין ע"א); בֵּן סוֹרֵר וּמוֹרֶה אֵינוֹ חַיָּב עַד שֶׁיִּגְנֹב וְיֹאכַל תַּרְטִימַר בָּשָׂר וְיִשְׁתֶּה חֲצִי לֹג יַיִן, שֶׁנֶּאֱמַר "זוֹלֵל וְסֹבֵא", וְנֶאֱמַר (משלי כ"ג) "אַל תְּהִי בְּסֹבְאֵי יַיִן בְּזוֹלְלֵי בָשָׂר לָמוֹ"; וּבֵן סוֹרֵר וּמוֹרֶה נֶהֱרָג עַל שֵׁם סוֹפוֹ, הִגִּיעָה תּוֹרָה לְסוֹף דַּעְתּוֹ, סוֹף שֶׁמְּכַלֶּה מָמוֹן אָבִיו וּמְבַקֵּשׁ לְמוּדוֹ וְאֵינוֹ מוֹצֵא, וְעוֹמֵד

בְּפָרָשַׁת דְּרָכִים וּמְלַסְטֵם אֶת הַבְּרִיּוֹת, אָמְרָה תּוֹרָה יָמוּת זַכַּאי וְאַל יָמוּת חַיָּב (ספרי; סנהדרין ע"א):

פסוק כא

וכל ישראל ישמעו ויראו. מִכָּאן שֶׁצָּרִיךְ הַכְרָזָה בְּבֵית דִּין; "פְּלוֹנִי נִסְקַל עַל שֶׁהָיָה בֶּן סוֹרֵר וּמוֹרֶה":

פסוק כב

וכי יהיה באיש חטא משפט מות. סְמִיכוּת הַפָּרָשִׁיּוֹת מַגִּיד שֶׁאִם חָסִים עָלָיו אֲבִיו וְאִמּוֹ, סוֹף שֶׁיֵּצֵא לְתַרְבּוּת רָעָה וְיַעֲבֹר עֲבֵרוֹת וְיִתְחַיֵּב מִיתָה בְּבֵית דִּין (עי' תנחומא):

ותלית אתו על עץ. רַבּוֹתֵינוּ אָמְרוּ, כָּל הַנִּסְקָלִין נִתְלִין, שֶׁנֶּאֱמַר "כִּי קִלְלַת אֱלֹהִים תָּלוּי", וְהַמְבָרֵךְ ה' בְּסָקִילָה (סנהדרין מ"ה):

פסוק כג

כי קללת אלהים תלוי. זִלְזוּלוֹ שֶׁל מֶלֶךְ הוּא, שֶׁאָדָם עָשׂוּי בְּדִמּוּת דְּיוֹקָנוֹ, וְיִשְׂרָאֵל הֵם בָּנָיו; מָשָׁל לִשְׁנֵי אַחִים תְּאוֹמִים שֶׁהָיוּ דּוֹמִים זֶה לָזֶה, אֶחָד נַעֲשָׂה מֶלֶךְ וְאֶחָד נִתְפַּס לְלִסְטִיּוּת וְנִתְלָה, כָּל הָרוֹאֶה אוֹתוֹ אוֹמֵר הַמֶּלֶךְ תָּלוּי. כָּל קְלָלָה שֶׁבַּמִּקְרָא לְשׁוֹן הָקֵל וְזִלְזוּל, כְּמוֹ (מלכים א ב') "וְהוּא קִלְלַנִי קְלָלָה נִמְרֶצֶת":

פרק כב

פסוק א

והתעלמת. כּוֹבֵשׁ עַיִן כְּאִלּוּ אֵינוֹ רוֹאֶהוּ:

לא תראה ... והתעלמת. לֹא תִרְאֶה אוֹתוֹ שֶׁתִּתְעַלֵּם מִמֶּנּוּ, זֶהוּ פְּשׁוּטוֹ. וְרַבּוֹתֵינוּ אָמְרוּ פְּעָמִים שֶׁאַתָּה מִתְעַלֵּם וְכוּ' (ספרי; בבא מציעא ל'):

פסוק ב

עד דרש אחיך. וְכִי תַעֲלֶה עַל דַּעְתְּךָ שֶׁיִּתְנֵהוּ לוֹ קֹדֶם שֶׁיִּדְרְשֵׁהוּ? אֶלָּא דָּרְשֵׁהוּ שֶׁלֹּא יְהֵא רַמַּאי (בבא מציעא כ"ז; עי' ספרי):

והשבתו לו. שֶׁתְּהֵא בּוֹ הֲשָׁבָה, שֶׁלֹּא יֹאכַל בְּבֵיתְךָ כְּדֵי דָּמָיו וְתִתְבָּעֵם מִמֶּנּוּ. מִכָּאן אָמְרוּ, כָּל דָּבָר שֶׁעוֹשֶׂה וְאוֹכֵל יַעֲשֶׂה וְיֹאכַל וְשֶׁאֵינוֹ עוֹשֶׂה וְאוֹכֵל יִמָּכֵר (בבא מציעא כ"ח):

פסוק ג

לא תוכל להתעלם. לְכַבֵּשׁ עֵינְךָ כְּאִלּוּ אֵינְךָ רוֹאֶה אוֹתוֹ:

פסוק ד

הקם תקים. זוֹ טְעִינָה – לְהַטְעִין מַשּׂאוֹי שֶׁנָּפַל מֵעָלָיו:

עמו. עִם בְּעָלָיו, אֲבָל אִם הָלַךְ וְיָשַׁב לוֹ וְאָמַר לוֹ הוֹאִיל וְעָלֶיךָ מִצְוָה אִם רָצִיתָ לִטָּעֵן טָעֵן, פָּטוּר (שם ל"ב):

פסוק ה

לא יהיה כלי גבר על אשה. שֶׁתְּהֵא דּוֹמָה לְאִישׁ, כְּדֵי שֶׁתֵּלֵךְ בֵּין הָאֲנָשִׁים, שֶׁאֵין זוֹ אֶלָּא לְשֵׁם נָאוֹף (עי' ספרי):

ולא ילבש גבר שמלת אשה. לֵילֵךְ לֵישֵׁב בֵּין הַנָּשִׁים. דְּ"אַ — שֶׁלֹּא יַשִּׁיר שִׂעַר הָעֶרְוָה וְשִׂעָר שֶׁל בֵּית הַשָּׁחִי (נזיר נ"ט):

כי תועבת. לֹא אָסְרָה תוֹרָה אֶלָּא לְבוּשׁ הַמֵּבִיא לִידֵי תוֹעֵבָה (עי' ספרי):

פסוק ו

כי יקרא. פָּרָט לִמְזֻמָּן (חולין קל"ט):

לא תקח האם. בְּעוֹדָהּ עַל בָּנֶיהָ:

פסוק ז

למען ייטב לך וגו'. אִם מִצְוָה קַלָּה שֶׁאֵין בָּהּ חֶסְרוֹן כִּיס אָמְרָה תוֹרָה "לְמַעַן יִיטַב לָךְ וְהַאֲרַכְתָּ יָמִים", קַל וָחֹמֶר לְמַתַּן שְׂכָרָן שֶׁל מִצְוֹות חֲמוּרוֹת (שם קמ"ב):

פסוק ח

כי תבנה בית חדש. אִם קִיַּמְתָּ מִצְוַת שִׁלּוּחַ הַקֵּן, סוֹפְךָ לִבְנוֹת בַּיִת חָדָשׁ, וּתְקַיֵּם מִצְוַת מַעֲקֶה, שֶׁמִּצְוָה גּוֹרֶרֶת מִצְוָה, וְתַגִּיעַ לְכֶרֶם וְשָׂדֶה וְלִבְגָדִים נָאִים, לְכָךְ נִסְמְכוּ פָּרָשִׁיּוֹת הַלָּלוּ (תנחומא):

מעקה. גָּדֵר סָבִיב לַגַּג, וְאֶנְקְלוֹס תִּרְגֵּם "תְּיָקָא", כְּגוֹן תִּיק שֶׁמְּשַׁמֵּר מַה שֶּׁבְּתוֹכוֹ:

כי יפל הנפל. רָאוּי זֶה לִפֹּל, וְאַעַ"פִּ כֵן לֹא תִתְגַּלְגֵּל מִיתָתוֹ עַל יָדָךְ, שֶׁמְּגַלְגְּלִין זְכוּת עַל יְדֵי זַכַּאי וְחוֹבָה עַל יְדֵי חַיָּב (ספרי):

פסוק ט

כלאים. חִטָּה וּשְׂעוֹרָה וְחַרְצָן בְּמַפֹּלֶת יָד (ברכות כ"ב):

פן תקדש. כְּתַרְגּוּמוֹ "תִּסְתָּאַב", כָּל דָּבָר הַנִּתְעָב עַל הָאָדָם, בֵּין לְשֶׁבַח כְּגוֹן הֶקְדֵּשׁ, בֵּין לְגָנַאי כְּגוֹן אִסּוּר, נוֹפֵל בּוֹ לְשׁוֹן קִדּוּשׁ, כְּמוֹ "אַל תְּגַּשׁ בִּי כִּי קִדַּשְׁתִּיךְ" (ישעיהו ס"ה):

המלאה. זֶה מִלּוּי וְתוֹסֶפֶת שֶׁהַזֶּרַע מוֹסִיף:

פסוק י

לא תחרש בשור ובחמור. הוּא הַדִּין לְכָל שְׁנֵי מִינִים שֶׁבָּעוֹלָם (בבא קמא נ"ד), הוּא הַדִּין לְהַנְהִיגָם יַחַד קְשׁוּרִים זוּגִים בְּהוֹלָכַת שׁוּם מַשָּׂא (כלאים פ"ח מ"ב):

פסוק יא
שעטנז. לְשׁוֹן עֵרוּב. וְרַבּוֹתֵינוּ פֵּרְשׁוּ — שׁוּעַ טָווּי וְנוּז (ספרי):

פסוק יב
גדלים תעשה לך. אַף מִן הַכִּלְאַיִם, לְכָךְ סְמָכָן הַכָּתוּב (יבמות ד'):

פסוק יג
ובא אליה ושנאה. סוֹפוֹ,

פסוק יד
ושם לה עלילת דברים – עֲבֵרָה גּוֹרֶרֶת עֲבֵרָה, עֲבַר עַל לֹא תִשְׂנָא, סוֹפוֹ לָבֹא לִידֵי לְשׁוֹן הָרָע (עי' ספרי):

את האשה הזאת. מִכָּאן שֶׁאֵין אוֹמֵר דָּבָר אֶלָּא בִּפְנֵי בַעַל דִּין (שם):

פסוק טו
אבי הנערה ואמה. מִי שֶׁגִּדְּלוּ גִּדּוּלִים הָרָעִים יִתְבַּזּוּ עָלֶיהָ (עי' שם):

פסוק טז
ואמר אבי הנערה. מְלַמֵּד שֶׁאֵין רְשׁוּת לְאִשָּׁה לְדַבֵּר בִּפְנֵי הָאִישׁ (שם):

פסוק יז
ופרשו השמלה. הֲרֵי זֶה מָשָׁל, מְחֻוָּרִין הַדְּבָרִים כַּשִּׂמְלָה (שם; כתובות שם):

פסוק יח
ויסרו אתו. מַלְקוּת (שם):

פסוק כ
ואם אמת היה הדבר. בְּעֵדִים וְהַתְרָאָה, שֶׁזִּנְּתָה לְאַחַר אֵרוּסִין (כתובות מ"ד):

פסוק כא
אל פתח בית אביה. רְאוּ גְּדוּלִים שֶׁגִּדַּלְתֶּם (שם מ"ה):

אנשי עירה. בְּמַעֲמַד כָּל אַנְשֵׁי עִירָהּ (ספרי):

לזנות בית אביה. כְּמוֹ בְּבֵית אָבִיהָ:

פסוק כב
ומתו גם שניהם. לְהוֹצִיא מַעֲשֵׂה חִדּוּדִים שֶׁאֵין הָאִשָּׁה נֶהֱנֵית מֵהֶם (ספרי; סנהדרין ס"ו):

גם. לְרַבּוֹת הַבָּאִים אַחֲרֵיהֶם (ספרי); דָּבָר אַחֵר, **גם שניהם** לְרַבּוֹת אֶת הַוָּלָד, שֶׁאִם הָיְתָה מְעֻבֶּרֶת אֵין מַמְתִּינִין לָהּ עַד שֶׁתֵּלֵד (ערכין ז'):

פסוק כג

ומצאה איש בעיר. לְפִיכָךְ שָׁכַב עִמָּהּ – פִּרְצָה קוֹרְאָה לַגַּנָּב, הָא אִלּוּ יָשְׁבָה בְּבֵיתָהּ, לֹא אֵרַע לָהּ (ספרי):

פסוק כו

כי כאשר יקום וגו'. לְפִי פְּשׁוּטוֹ זֶהוּ מַשְׁמָעוֹ: כִּי אֲנוּסָה הִיא וּבְחָזְקָה עָמַד עָלֶיהָ, כְּאָדָם הָעוֹמֵד עַל חֲבֵרוֹ לְהָרְגוֹ. וְרַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּ בוֹ הֲרֵי זֶה בָּא לְלַמֵּד וְנִמְצָא לָמֵד וְכוּ' (סנהדרין ע"ג):

פרק כג

פסוק א

לא יקח. אַיִן לוֹ בָּהּ לִקּוּחִין וְאֵין קִדּוּשִׁין תּוֹפְסִין בָּהּ (עי' קידושין ס"ז):

ולא יגלה כנף אביו. שׁוֹמֶרֶת יָבָם שֶׁל אָבִיו הָרְאוּיָה לְאָבִיו, וַהֲרֵי כְּבָר הֻזְהַר עָלֶיהָ מִשּׁוּם עֶרְוַת אֲחִי אָבִיךְ (ויקרא י"ח) אֶלָּא לַעֲבֹר עַל זוֹ בִּשְׁנֵי לָאוִין, וְלִסְמֹךְ לָהּ לֹא יָבֹא מַמְזֵר, לְלַמֵּד שֶׁאֵין מַמְזֵר אֶלָּא מֵחַיָּבֵי כְּרֵתוֹת, וְקַל וָחֹמֶר מֵחַיָּבֵי מִיתוֹת בֵּית דִּין, שֶׁאֵין בָּעֲרָיוֹת מִיתַת בֵּית דִּין שֶׁאֵין בָּהּ כָּרֵת (יבמות מ"ט):

פסוק ב

פצוע דכה. שֶׁנִּפְצָעוּ אוֹ שֶׁנִּדְכְּאוּ בֵּיצִים שֶׁלּוֹ:

וכרות שפכה. שֶׁנִּכְרַת הַגִּיד וְשׁוּב אֵינוֹ יוֹרֶה קִלּוּחַ זֶרַע אֶלָּא שׁוֹפֵךְ וְשׁוֹתֵת וְאֵינוֹ מוֹלִיד (ספרי; יבמות ע'):

פסוק ג

לא יבא ממזר בקהל ה'. לֹא יִשָּׂא יִשְׂרְאֵלִית:

פסוק ד

לא יבא עמוני. לֹא יִשָּׂא יִשְׂרְאֵלִית:

פסוק ה

על דבר. עַל הָעֵצָה שֶׁיִּעֲצוּ אֶתְכֶם לְהַחֲטִיאָכֶם:

בדרך. כְּשֶׁהֱיִיתֶם בְּטֵרוּף (ספרי):

פסוק ז

לא תדרש שלמם. מִכְּלָל שֶׁנֶּאֱמַר עִמְּךָ יֵשֵׁב בְּקִרְבְּךָ יָכוֹל אַף זֶה כֵּן, תַּ"ל **לא תדרש שלמם** (עי' ספרי):

פסוק ח

לא תתעב אדמי. לְגַמְרֵי, וְאַע"פִּ שֶׁרָאוּי לְךָ לְתַעֲבוֹ שֶׁיָּצָא בַּחֶרֶב לִקְרָאתֶךָ:

לא תתעב מצרי. מִכֹּל וָכֹל, אַף עַל פִּי שֶׁזָּרְקוּ זְכוּרֵיכֶם לַיְאוֹר. מַה טַּעַם? שֶׁהָיוּ לָכֶם אַכְסַנְיָא בְּשָׁעַת הַדְּחָק. לְפִיכָךְ —

פסוק ט

בנים אשר יולדו להם דור שלישי וגו'. וּשְׁאָר אֻמּוֹת מֻתָּרִים מִיָּד, הָא לָמַדְתָּ שֶׁהַמַּחֲטִיא לְאָדָם קָשֶׁה לוֹ מִן הַהוֹרְגוֹ, שֶׁהַהוֹרְגוֹ הוֹרְגוֹ בָּעוֹלָם הַזֶּה וְהַמַּחֲטִיאוֹ מוֹצִיאוֹ מִן הָעוֹלָם הַזֶּה וּמִן הָעוֹלָם הַבָּא, לְפִיכָךְ אֱדוֹם שֶׁקִּדְּמָם בַּחֶרֶב לֹא נִתְעַב, וְכֵן מִצְרַיִם שֶׁטִּבְּעוּם, וְאֵלּוּ שֶׁהֶחֱטִיאוּם נִתְעָבוּ (ספרי):

פסוק י

כי תצא וגו' ... ונשמרת. שֶׁהַשָּׂטָן מְקַטְרֵג בִּשְׁעַת הַסַּכָּנָה (תלמוד ירושלמי שבת ב'):

פסוק יא

מקרה לילה. דִּבֶּר הַכָּתוּב בַּהוֹוֶה (ספרי):

ויצא אל מחוץ למחנה. זוֹ מִצְוַת עֲשֵׂה:

לא יבא אל תוך המחנה. זוֹ מִצְוַת לֹא תַּעֲשֶׂה (שם), וְאָסוּר לִכָּנֵס לְמַחֲנֵה לְוִיָּה, וְכָל שֶׁכֵּן לְמַחֲנֵה שְׁכִינָה (עי' פסחים ס"ח):

פסוק יב

והיה לפנות ערב. סָמוּךְ לְהֶעֱרֶב שִׁמְשׁוֹ יִטְבֹּל, שֶׁאֵינוֹ טָהוֹר בְּלֹא הֶעֱרֶב הַשֶּׁמֶשׁ (עי' ספרי):

פסוק יג

ויד תהיה לך. כְּתַרְגּוּמוֹ, כְּמוֹ אִישׁ עַל יָדוֹ (במדבר ב'):

מחוץ למחנה. חוּץ לֶעָנָן:

פסוק יד

על אזנך. לְבַד מִשְּׁאָר כְּלֵי תַּשְׁמִישְׁךָ:

אזנך. כְּמוֹ כְּלִי זַיִן:

פסוק טו

ולא יראה בך. הַקָּבָּ"ה **ערות דבר**:

פסוק טז

לא תסגיר עבד. כְּתַרְגּוּמוֹ; דְּ"אַ — אֲפִלּוּ עֶבֶד כְּנַעֲנִי שֶׁל יִשְׂרָאֵל שֶׁבָּרַח מֵחוּצָה לָאָרֶץ לְאָרֶץ יִשְׂרָאֵל (גיטין מ"ה):

פסוק יח

לא תהיה קדשה. מְפֻקֶּרֶת מְקֻדֶּשֶׁת וּמְזֻמֶּנֶת לִזְנוּת:

ולא יהיה קדש. מְזֻמָּן לְמִשְׁכָּב זְכוּר; וְאֶנְקְלוֹס תִּרְגֵּם "לֹא תְהֵא אִתְּתָא מְבָּנָת יִשְׂרָאֵל לְגֻבַר עֲבֵד", שֶׁאַף זוֹ מֻפְקֶרֶת לִבְעִילַת זְנוּת הִיא, מַאַחַר שֶׁאֵין קִדּוּשִׁין תּוֹפְסִין לוֹ בָּהּ, שֶׁהֲרֵי הֻקְּשׁוּ לַחָמוֹר, שֶׁנֶּאֱמַר "שְׁבוּ לָכֶם פֹּה עִם הַחֲמוֹר" – עִם הַדּוֹמֶה לַחֲמוֹר, וְלֹא יִסַּב גַּבְרָא מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל אִתְּתָא אָמָה, שֶׁאַף הוּא נַעֲשֶׂה קָדֵשׁ עַל יָדָהּ, שֶׁכָּל בְּעִילוֹתָיו בְּעִילוֹת זְנוּת, שֶׁאֵין קִדּוּשִׁין תּוֹפְסִין לוֹ בָּהּ (עי' קידושין ס"ח):

פסוק יט

אתנן זונה. נָתַן לָהּ טָלֶה בְּאֶתְנַנָּהּ פָּסוּל לְהַקְרָבָה:

ומחיר כלב. הֶחֱלִיף שֶׂה בְּכֶלֶב (ספרי; תמורה כ"ט):

גם שניהם. לְרַבּוֹת שְׁנוּיֵיהֶם, כְּגוֹן חִטִּים וַעֲשָׂאן סֹלֶת (שם ל'):

פסוק כ

לא תשיך. אַזְהָרָה לְלֹוֶה שֶׁלֹּא יִתֵּן רִבִּית לַמַּלְוֶה (עי' ספרי) (וְאַחַר כָּךְ אַזְהָרָה לַמַּלְוֶה אֶת כַּסְפְּךָ לֹא תִתֵּן לוֹ בְּנֶשֶׁךְ):

פסוק כא

לנכרי תשיך. וְלֹא לְאָחִיךָ, לְאוֹ הַבָּא מִכְּלַל עֲשֵׂה, עֲשֵׂה, לַעֲבֹר עָלָיו בִּשְׁנֵי לָאוִין וַעֲשֵׂה:

פסוק כב

לא תאחר לשלמו. שְׁלוֹשָׁה רְגָלִים, וּלְמָדוּהוּ רַבּוֹתֵינוּ מִן הַמִּקְרָא (ראש השנה ד'):

פסוק כד

מוצא שפתיך תשמר. לִתֵּן עֲשֵׂה עַל לֹא תַעֲשֶׂה (שם ו'):

פסוק כה

כי תבא בכרם רעך. בְּפוֹעֵל הַכָּתוּב מְדַבֵּר:

כנפשך. כַּמָּה שֶׁתִּרְצֶה:

שבעך. וְלֹא אֲכִילָה גַּסָּה (בבא מציעא פ"ז):

ואל כליך לא תתן. מִכָּאן שֶׁלֹּא דִּבְּרָה תּוֹרָה אֶלָּא בִּשְׁעַת הַבְּצִיר, בִּזְמַן שֶׁאַתָּה נוֹתֵן לְכֶלְיוֹ שֶׁל בַּעַל הַבַּיִת (ספרי; בבא מציעא פ"ט), אֲבָל אִם בָּא לַעֲדֹר וּלְקַשְׁקֵשׁ אֵינוֹ אוֹכֵל (שם פ"ז):

פסוק כו

כי תבא בקמת רעך. אַף זוֹ בְּפוֹעֵל הַכָּתוּב מְדַבֵּר:

פרק כד

פסוק א

כי מצא בה ערות דבר. מִצְוָה עָלָיו לְגָרְשָׁהּ, שֶׁלֹּא תִמְצָא חֵן בְּעֵינָיו (גיט' צ'):

פסוק ב

לאיש אחר. אֵין זֶה בֶּן זוּגוֹ שֶׁל רִאשׁוֹן, הוּא הוֹצִיא רְשָׁעָה מִתּוֹךְ בֵּיתוֹ וְזֶה הִכְנִיסָהּ (שם):

פסוק ג

ושנאה האיש האחרון. הַכָּתוּב מְבַשְּׂרוֹ שֶׁסּוֹפוֹ לִשְׂנֹאתָהּ, וְאִם לְאוֹ קוֹבְרָתוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר **או כי ימות** (ספרי):

פסוק ד

אחרי אשר הטמאה. לְרַבּוֹת סוֹטָה שֶׁנִּסְתְּרָה (ספרי; יבמות י"א):

פסוק ה

אשה חדשה. שֶׁהִיא חֲדָשָׁה לוֹ וַאֲפִלּוּ אַלְמָנָה, פָּרָט לְמַחֲזִיר גְּרוּשָׁתוֹ (ספרי; סוטה מ"ד):

ולא יעבור עליו. דְּבַר הַצָּבָא:

לכל דבר שֶׁהוּא צֹרֶךְ הַצָּבָא, לֹא לְסַפֵּק מַיִם וּמָזוֹן וְלֹא לְתַקֵּן הַדְּרָכִים, אֲבָל הַחוֹזְרִים מֵעוֹרְכֵי הַמִּלְחָמָה עַל פִּי כֹּהֵן, כְּגוֹן בָּנָה בַיִת וְלֹא חֲנָכוֹ אוֹ אֵרַשׂ אִשָּׁה וְלֹא לְקָחָהּ, מַסְפִּיקִין מַיִם וּמָזוֹן וּמְתַקְּנִין אֶת הַדְּרָכִים (שם):

יהיה לביתו. אַף בִּשְׁבִיל בֵּיתוֹ, אִם בָּנָה בַיִת וַחֲנָכוֹ וְאִם נָטַע כֶּרֶם וְחִלְּלוֹ אֵינוֹ זָז מִבֵּיתוֹ בִּשְׁבִיל צָרְכֵי הַמִּלְחָמָה:

יהיה. לְרַבּוֹת אֶת כַּרְמוֹ:

לביתו. זֶה בֵּיתוֹ:

ושמח. יְשַׂמֵּחַ אֶת אִשְׁתּוֹ, וְתַרְגּוּמוֹ "וְיַחְדֵּי יָת אִתְּתֵהּ", וְהַמְתַרְגֵּם וְיֶחְדֵּי עִם אִתְּתֵהּ טוֹעֶה הוּא, שֶׁאֵין זֶה תַּרְגּוּם שֶׁל וְשִׂמַּח אֶלָּא שֶׁל וְשָׂמַח:

פסוק ו

לא יחבל. אִם בָּא לְמַשְׁכְּנוֹ עַל חוֹבוֹ בְּבֵית דִּין, לֹא יְמַשְׁכְּנֶנּוּ בִּדְבָרִים שֶׁעוֹשִׂים בָּהֶן אֹכֶל נֶפֶשׁ (ב"מ קי"ג):

רחים. הִיא הַתַּחְתּוֹנָה:

ורכב. הִיא הָעֶלְיוֹנָה:

פסוק ז

כי ימצא. בְּעֵדִים וְהַתְרָאָה, וְכֵן כָּל "יִמָּצֵא" שֶׁבַּתּוֹרָה:

והתעמר בו. אֵינוֹ חַיָּב עַד שֶׁיִּשְׁתַּמֵּשׁ בּוֹ:

פסוק ח

השמר בנגע הצרעת. שֶׁלֹּא תִתְלֹשׁ סִימָנֵי טֻמְאָה וְלֹא תְקַלֵּץ אֶת הַבַּהֶרֶת (מכות כ"ב):

ככל אשר יורו אתכם. אִם לְהַסְגִּיר אִם לְהַחֲלִיט אִם לְטַהֵר:

פסוק ט

זכור את אשר עשה ה' אלהיך למרים. אִם בָּאתָ לְהַזְהֵר שֶׁלֹּא תִלְקֶה בְּצָרַעַת אַל תְּסַפֵּר לָשׁוֹן הָרַע, זְכֹר הֶעָשׂוּי לְמִרְיָם שֶׁדִּבְּרָה בְאָחִיהָ וְלָקְתָה בִּנְגָעִים (עי' ספרי):

פסוק י

כי תשה ברעך. תָּחֹב בַּחֲבֵרְךָ:

משאת מאומה. חוֹב שֶׁל כְּלוּם:

פסוק יב

לא תשכב בעבטו. לֹא תִשְׁכַּב וַעֲבוֹטוֹ אֶצְלְךָ (ספרי; בבא מציעא קי"ד):

פסוק יג

כבוא השמש. אִם כְּסוּת לַיְלָה הוּא, וְאִם כְּסוּת יוֹם — הַחֲזִירֵהוּ בַּבֹּקֶר, וּכְבָר כָּתוּב בְּוַאֵלֶּה הַמִּשְׁפָּטִים (כ"ב) "עַד בֹּא הַשֶּׁמֶשׁ תְּשִׁיבֶנּוּ לוֹ" — כָּל הַיּוֹם תְּשִׁיבֶנּוּ לוֹ, וּכְבֹא הַשֶּׁמֶשׁ תְּקַחֶנּוּ:

וברכך. וְאִם אֵינוֹ מְבָרֶכְךָ, מִכָּל מָקוֹם **ולך תהיה צדקה** (ספרי):

פסוק יד

לא תעשק שכיר. וַהֲלֹא כְּבָר כָּתוּב? אֶלָּא לַעֲבֹר עַל הָאֲבִיּוֹן בִּשְׁנֵי לָאוִין, "לֹא תַעֲשֹׁק שָׂכִיר עָנִי וְאֶבְיוֹן, וְעַל הֶעָשִׁיר כְּבָר הֻזְהַר (ויקרא י"ט) "לֹא תַעֲשֹׁק אֶת רֵעֶךָ" (ב"מ ס"א):

אביון. הַתָּאֵב לְכָל דָּבָר:

מגרך. זֶה גֵּר צֶדֶק:

בשעריך. זֶה גֵּר תּוֹשָׁב הָאוֹכֵל נְבֵלוֹת:

אשר בארצך. לְרַבּוֹת שְׂכַר בְּהֵמָה וְכֵלִים (בבא מציעא קי"א):

פסוק טו

ואליו הוא נשא את נפשו. אֶל הַשָּׂכָר הַזֶּה הוּא נוֹשֵׂא אֶת נַפְשׁוֹ לָמוּת, עֲלֵה בַכֶּבֶשׁ וְנִתְלֵה בְּאֵילָן (ספרי; ב"מ קי"ב):

והיה בך חטא. מִכָּל מָקוֹם, אֶלָּא שֶׁמְּמַהֲרִין לִפְרֹעַ עַל יְדֵי הַקּוֹרֵא (ספרי):

פסוק טז

לא יומתו אבות על בנים. בְּעֲדוּת בָּנִים, וְאִם תֹּאמַר בַּעֲוֹן בָּנִים, כְּבָר נֶאֱמַר **איש בחטאו יומתו** (ספרי; סנהדרין כ"ז):

איש בחטאו יומתו. אֲבָל מִי שֶׁאֵינוֹ אִישׁ מֵת בַּעֲוֹן אָבִיו, וְהַקְּטַנִּים מֵתִים בַּעֲוֹן אֲבוֹתָם בִּידֵי שָׁמַיִם (ספרי):

פסוק יז

לא תטה משפט גר יתום. וְעַל הֶעָשִׁיר כְּבָר הֻזְהַר (דברים ט"ז) "לֹא תַטֶּה מִשְׁפָּט", וְשָׁנָה בֶּעָנִי לַעֲבֹר עָלָיו בִּשְׁנֵי לָאוִין, לְפִי שֶׁנִּקַּל לְהַטּוֹת מִשְׁפַּט עָנִי יוֹתֵר מִשֶּׁל עָשִׁיר, לְכָךְ הִזְהִיר וְשָׁנָה עָלָיו (ספרי):

ולא תחבל. שֶׁלֹּא בְשָׁעַת הַלְוָאָה:

פסוק יח

וזכרת. עַל מְנָת כֵּן פְּדִיתִיךָ, לִשְׁמֹר חֻקּוֹתַי אֲפִלּוּ יֵשׁ חֶסְרוֹן כִּיס בַּדָּבָר:

פסוק יט

ושכחת עמר. וְלֹא גָּדִישׁ, מִכָּאן אָמְרוּ, עֹמֶר שֶׁיֵּשׁ בּוֹ סָאתַיִם וּשְׁכָחוֹ אֵינוֹ שִׁכְחָה (פאה ו' מ"ב):

בשדה. לְרַבּוֹת שִׁכְחַת קֻמָּה שֶׁשָּׁכַח מִקְצָתָהּ מִלִּקְצֹר:

לא תשוב לקחתו. מִכָּאן אָמְרוּ, שֶׁלְּאַחֲרָיו שִׁכְחָה, שֶׁלְּפָנָיו אֵינוֹ שִׁכְחָה, שֶׁאֵינוֹ בְּבַל תָּשׁוּב (פאה מ"ד; בבא מציעא י"א):

למען יברכך. וְאַע"פ שֶׁבָּאת לְיָדוֹ שֶׁלֹּא בְמִתְכַּוֵּן, קַ"וָ לְעוֹשֶׂה בְמִתְכַּוֵּן. אֶמֹר מֵעַתָּה נָפְלָה סֶלַע מִיָּדוֹ וּמְצָאָהּ עָנִי וְנִתְפַּרְנֵס בָּהּ — הֲרֵי הוּא מִתְבָּרֵךְ עָלֶיהָ (ספרי):

פסוק כ

לא תפאר. לֹא תִטֹּל תִּפְאַרְתּוֹ מִמֶּנּוּ (חולין קל"א), מִכָּאן שֶׁמַּנִּיחִין פֵּאָה לָאִילָן:

אחריך. זוֹ שִׁכְחָה:

פסוק כא

לא תעולל. אִם מָצָאתָ בוֹ עוֹלֵלוֹת, לֹא תְקַחֲנָה. וְאֵי זוֹ הִיא עוֹלֵלוֹת? כָּל שֶׁאֵין לָהּ לֹא כָּתֵף וְלֹא נָטֵף. יֵשׁ לָהּ אֶחָד מֵהֶם — הֲרֵי הִיא לְבַעַל הַבַּיִת (ספרא); וְרָאִיתִי בְתַלְמוּד יְרוּשַׁלְמִי אֵי זוֹ הִיא כָּתֵף? פְּסִיגִין זֶה עַל גַּב זֶה, נָטֵף — אֵלּוּ הַתְּלוּיוֹת בַּשְּׁדֵרָה וְיוֹרְדוֹת:

פרק כה

פסוק א

כי יהיה ריב. סוֹפָם לִהְיוֹת נִגָּשִׁים אֶל הַמִּשְׁפָּט. אֲמֹר מֵעַתָּה אֵין שָׁלוֹם יוֹצֵא מִתּוֹךְ מְרִיבָה, מִי גָּרַם לְלוֹט לִפְרֹשׁ מִן הַצַּדִּיק? הֱוֵי אוֹמֵר זוֹ מְרִיבָה:

והרשיעו את הרשע. יָכוֹל כָּל הַמִּתְחַיְּבִין בַּדִּין לוֹקִין, תַּלְמוּד לוֹמַר — **והיה אם בן הכות הרשע**. פְּעָמִים לוֹקֶה וּפְעָמִים אֵינוֹ לוֹקֶה. וּמִי הוּא הַלּוֹקֶה? לְמֹד מִן הָעִנְיָן, "לֹא תַחְסֹם שׁוֹר בְּדִישׁוֹ" — לָאו שֶׁלֹּא נִתַּק לַעֲשֵׂה (עי' ספרי; מכות י"ג):

פסוק ב

והפילו השפט. מְלַמֵּד שֶׁאֵין מַלְקִין אוֹתוֹ לֹא עוֹמֵד וְלֹא יוֹשֵׁב אֶלָּא מֻטֶּה (מכות כ"ב):

לפניו כדי רשעתו. וּלְאַחֲרָיו כְּדֵי שְׁתַּיִם, מִכָּאן אָמְרוּ מַלְקִין אוֹתוֹ שְׁתֵּי יָדוֹת מִלְּאַחֲרָיו וּשְׁלִישׁ מִלְּפָנָיו (ספרי; מכות כ"ב):

במספר. וְאֵינוֹ נָקוּד בַּמַּסְפָּר, לְמֵד שֶׁהִיא דְבוּקָה, לוֹמַר בְּמִסְפַּר אַרְבָּעִים וְלֹא אַרְבָּעִים שְׁלֵמִים, אֶלָּא מִנְיַן שֶׁהוּא סוֹכֵם וּמַשְׁלִים לְאַרְבָּעִים וְהֵם אַרְבָּעִים חָסֵר אַחַת (שם):

פסוק ג

לא יסיף. מִכָּאן אַזְהָרָה לַמַּכֶּה אֶת חֲבֵרוֹ (עי' כתובות ל"ג):

ונקלה אחיך. כָּל הַיּוֹם קוֹרְאוֹ רָשָׁע, וּמִשֶּׁלָּקָה קָרָאוֹ אָחִיךָ:

פסוק ד

לא תחסם שור. דִּבֵּר הַכָּתוּב בַּהוֹוֶה, וְהוּא הַדִּין לְכָל בְּהֵמָה חַיָּה וְעוֹף הָעוֹשִׂים בְּמָלְאכָה שֶׁהִיא בְּדָבָר מַאֲכָל; אִם כֵּן לָמָּה נֶאֱמַר שׁוֹר? לְהוֹצִיא אֶת הָאָדָם (ספרי; בבא מציעא פ"ח):

בדישו. יָכוֹל יַחְסְמֶנּוּ מִבַּחוּץ? תַּלְמוּד לוֹמַר "לֹא תַחְסֹם שׁוֹר" — מִכָּל מָקוֹם; וְלָמָּה נֶאֱמַר דִּישׁ? לוֹמַר לְךָ מַה דִּישׁ מְיֻחָד דָּבָר שֶׁלֹּא נִגְמְרָה מְלַאכְתּוֹ וְגִדּוּלוֹ מִן הָאָרֶץ, אַף כָּל כַּיּוֹצֵא בוֹ, יָצָא הַחוֹלֵב וְהַמְגַבֵּן וְהַמְחַבֵּץ שֶׁאֵין גִּדּוּלוֹ מִן הָאָרֶץ, יָצָא הַלֻּשׁ וְהַמְקַטֵּף שֶׁנִּגְמְרָה מְלַאכְתּוֹ לְחַלָּה, יָצָא הַבּוֹדֵל בִּתְמָרִים וּבְגַרְוִנְרוֹת שֶׁנִּגְמְרָה מְלַאכְתָּן לַמַּעֲשֵׂר (ספרי; ב"מ פ"ט):

פסוק ה

כי ישבו אחים יחדו. שֶׁהָיְתָה לָהֶם יְשִׁיבָה אַחַת בָּעוֹלָם, פָּרַט לְאֵשֶׁת אָחִיו שֶׁלֹּא הָיְתָה בָּעוֹלָמוֹ (ספרי; יבמות י"ז):

יחדו. הַמְיֻחָדִים בַּנַּחֲלָה, פָּרַט לְאָחִיו מִן הָאֵם (שם):

ובן אין לו. עַיֵּן עָלָיו, בֵּן אוֹ בַת אוֹ בֶן הַבֵּן אוֹ בַת הַבֵּן אוֹ בֶן הַבַּת אוֹ בַת הַבַּת (עי' יבמות כ"ב):

פסוק ו
והיה הבכור. גְּדוֹל הָאַחִים הוּא מְיַבֵּם אוֹתָהּ (ספרי; יבמות כ"ד):
אשר תלד. פְּרָט לְאֵילוֹנִית שֶׁאֵינָהּ יוֹלֶדֶת:
יקום על שם אחיו. זֶה שֶׁיְּבֵם אֶת אִשְׁתּוֹ יִטֹּל נַחֲלַת הַמֵּת בְּנִכְסֵי אָבִיו:
ולא ימחה שמו. פְּרָט לְאֵשֶׁת סָרִיס שֶׁשְּׁמוֹ מָחוּי (יבמות כ"ד):

פסוק ז
השערה. כְּתַרְגּוּמוֹ — לְתָרַע בֵּית דִּינָא:

פסוק ח
ועמד. בַּעֲמִידָה (ספרי):
ואמר. בִּלְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ, וְאַף הִיא דְּבָרֶיהָ בִּלְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ (יבמות ק"ו; ספרי):

פסוק ט
וירקה בפניו. עַל גַּבֵּי קַרְקַע (שם):
אשר לא יבנה. מִכָּאן לְמִי שֶׁחָלַץ שֶׁלֹּא יַחֲזוֹר וְיַיבֵּם, דְּלָא כְתִיב "אֲשֶׁר לֹא בָנָה", אֶלָּא "אֲשֶׁר לֹא יִבְנֶה", כֵּיוָן שֶׁלֹּא בָנָה — שׁוּב לֹא יִבְנֶה (יבמות י'; עי' ספרי):

פסוק י
ונקרא שמו וגו'. מִצְוָה עַל כָּל הָעוֹמְדִים שָׁם לוֹמַר "חֲלוּץ הַנַּעַל" (ספרי; יבמות ק"ו):

פסוק יא
כי ינצו אנשים. סוֹפוֹ לָבֹא לִידֵי מַכּוֹת, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר **מיד מכהו**, אֵין שָׁלוֹם יוֹצֵא מִתּוֹךְ יְדֵי מַצּוּת (ספרי):

פסוק יב
וקצתה את כפה. מָמוֹן דְּמֵי בָּשְׁתּוֹ, הַכֹּל לְפִי הַמְבַיֵּשׁ וְהַמִּתְבַּיֵּשׁ; אוֹ אֵינוֹ אֶלָּא יָדָהּ מַמָּשׁ? נֶאֱמַר כָּאן "לֹא תָחוֹס", וְנֶאֱמַר לְהַלָּן בְּעֵדִים זוֹמְמִים (דברים י"ט) "לֹא תָחוֹס", מַה לְּהַלָּן מָמוֹן אַף כָּאן מָמוֹן (ספרי; עי' בבא קמא כ"ח):

פסוק יג
אבן ואבן. מִשְׁקָלוֹת:
גדולה וקטנה. גְּדוֹלָה שֶׁמַּכְחֶשֶׁת אֶת הַקְּטַנָּה, שֶׁלֹּא יְהֵי נוֹטֵל בַּגְּדוֹלָה וּמַחֲזִיר בַּקְּטַנָּה (ספרי):

פסוק יד
לא יהיה לך. אִם עָשִׂיתָ כֵּן, לֹא יִהְיֶה לְךָ כְּלוּם (עי' שם):

פסוק טו
אבן שלמה וצדק יהיה לך. אִם עָשִׂיתָ כֵּן, יִהְיֶה לְךָ הַרְבֵּה:

פסוק יז
זכור את אשר עשה לך. אִם שִׁקַּרְתָּ בְּמִדּוֹת וּבְמִשְׁקָלוֹת הֱוֵי דוֹאֵג מִגֵּרוּי הָאוֹיֵב, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי י"א) "מֹאזְנֵי מִרְמָה תּוֹעֲבַת ה'", וּכְתִיב בַּתְרֵיהּ "בָּא זָדוֹן וַיָּבֹא קָלוֹן" (תנחומא):

פסוק יח
אשר קרך בדרך. לְשׁוֹן מִקָּרֶה; דָּבָר אַחֵר — לְשׁוֹן קֶרִי וְטֻמְאָה שֶׁהָיָה מְטַמְּאָן בְּמִשְׁכַּב זָכוּר; דָּ"אַ — לְשׁוֹן קֹר וְחֹם, צִנָּנְךָ וְהִפְשִׁירְךָ מֵרְתִיחָתְךָ, שֶׁהָיוּ כָּל הָאֻמּוֹת יְרֵאִים לְהִלָּחֵם בָּכֶם וּבָא זֶה וְהִתְחִיל וְהֶרְאָה מָקוֹם לַאֲחֵרִים; מָשָׁל לְאַמְבָּטִי רוֹתַחַת שֶׁאֵין כָּל בְּרִיָּה יְכוֹלָה לֵירֵד בְּתוֹכָהּ, בָּא בֶן בְּלִיַּעַל אֶחָד קָפַץ וְיָרַד לְתוֹכָהּ, אַע"פִּ שֶׁנִּכְוָה הֵקֵרָהּ אוֹתָהּ בִּפְנֵי אֲחֵרִים (תנחומא):
ויזנב בך. מַכַּת זָנָב, חוֹתֵךְ מִילוֹת וְזוֹרֵק כְּלַפֵּי מַעְלָה (תנחומא):
כל הנחשלים אחריך. חַסְרֵי כֹּחַ מֻחֲמַת חֻטְאָם, שֶׁהָיָה הֶעָנָן פּוֹלְטָן (תנחומא):
ואתה עיף ויגע. עֵיֵף בַּצָּמָא, דִּכְתִיב "וַיִּצְמָא שָׁם הָעָם לַמָּיִם" (שמות י"ז) וּכְתִיב אַחֲרָיו "וַיָּבֹא עֲמָלֵק":
ויגע. בַּדֶּרֶךְ:
ולא ירא. עֲמָלֵק **אלהים** מִלְּהָרַע לְךָ:

פסוק יט
תמחה את זכר עמלק. מֵאִישׁ עַד אִשָּׁה מֵעוֹלֵל וְעַד יוֹנֵק מִשּׁוֹר וְעַד שֶׂה (שמואל א ט"ו), שֶׁלֹּא יְהֵא שֵׁם עֲמָלֵק נִזְכָּר אֲפִלּוּ עַל הַבְּהֵמָה, לוֹמַר בְּהֵמָה זוֹ מִשֶּׁל עֲמָלֵק הָיְתָה (פסיק' זוטר'):

פרק כו

פסוק א
והיה כי תבוא ... **וירשתה וישבת בה**. מַגִּיד שֶׁלֹּא נִתְחַיְּבוּ בְּבִכּוּרִים עַד שֶׁכָּבְשׁוּ אֶת הָאָרֶץ וְחִלְּקוּהָ (עי' קידושין ל"ז ע"ב):

פסוק ב
מראשית. וְלֹא כָל רֵאשִׁית, שֶׁאֵין כָּל הַפֵּרוֹת חַיָּבִים בְּבִכּוּרִים אֶלָּא שִׁבְעַת הַמִּינִין בִּלְבָד, נֶאֱמַר כָּאן "אֶרֶץ" וְנֶאֱמַר לְהַלָּן (דברים ח') "אֶרֶץ חִטָּה וּשְׂעֹרָה וְגוֹ'", מַה לְּהַלָּן מִשִּׁבְעַת

הַמִּינִים שֶׁנִּשְׁתַּבְּחָה בָהֶן אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, אַף כָּאן שֶׁבַח אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל שֶׁהֵן שִׁבְעַת מִינִין (ספרי; מנחות פ"ד):

זית שמן. זַיִת אֱגוֹרִי, שֶׁשַּׁמְנוֹ אָגוּר בְּתוֹכוֹ (ספרי; ברכות ל"ט):

ודבש. הוּא דְּבַשׁ תְּמָרִים (ספרי):

מראשית. אָדָם יוֹרֵד לְתוֹךְ שָׂדֵהוּ וְרוֹאֶה תְּאֵנָה שֶׁבִּכְּרָה, כּוֹרֵךְ עָלֶיהָ גֹּמִי לְסִימָן וְאוֹמֵר "הֲרֵי זוֹ בְּכוּרִים" (ספרי; בכורים ג'):

פסוק ג

אשר יהיה בימים ההם. אֵין לְךָ אֶלָּא כֹּהֵן שֶׁבְּיָמֶיךָ כְּמוֹ שֶׁהוּא (ראש השנה כ"ה):

ואמרת אליו. שֶׁאֵינְךָ כְּפוּי טוֹבָה:

הגדתי היום. פַּעַם אַחַת בַּשָּׁנָה וְלֹא שְׁתֵּי פְּעָמִים (ספרי):

פסוק ד

ולקח הכהן הטנא מידך. לְהָנִיחַ אוֹתוֹ, כֹּהֵן מַנִּיחַ יָדוֹ תַּחַת יַד הַבָּעָלִים וּמֵנִיף (סוכה מ"ז):

פסוק ה

וענית. לְשׁוֹן הֶרְמַת קוֹל (סוטה ל"ב):

ארמי אבד אבי. מַזְכִּיר חַסְדֵי הַמָּקוֹם, אֲרַמִּי אֹבֵד אָבִי — לָבָן בִּקֵּשׁ לַעֲקֹר אֶת הַכֹּל כְּשֶׁרָדַף אַחַר יַעֲקֹב, וּבִשְׁבִיל שֶׁחָשַׁב לַעֲשׂוֹת חָשַׁב לוֹ הַמָּקוֹם כְּאִלּוּ עָשָׂה, שֶׁאֻמּוֹת הָעוֹלָם חוֹשֵׁב לָהֶם הַקָּבָ"ה מַחֲשָׁבָה כְּמַעֲשֶׂה (עי' ספרי):

וירד מצרימה. וְעוֹד אֲחֵרִים בָּאוּ עָלֵינוּ לְכַלּוֹתֵנוּ, שֶׁאַחֲרֵי זֹאת יָרַד יַעֲקֹב לְמִצְרַיִם:

במתי מעט. בִּשְׁבְעִים נֶפֶשׁ (ספרי):

פסוק ט

אל המקום הזה. זֶה בֵּית הַמִּקְדָּשׁ:

ויתן לנו את הארץ. כְּמַשְׁמָעוֹ:

פסוק י

והנחתו. מַגִּיד שֶׁנּוֹטְלוֹ אַחַר הַנָּפַת הַכֹּהֵן וְאוֹחֲזוֹ בְּיָדוֹ כְּשֶׁהוּא קוֹרֵא וְחוֹזֵר וּמֵנִיף (ספרי; סוכה מ"ז):

פסוק יא

ושמחת בכל הטוב. מִכָּאן אָמְרוּ אֵין קוֹרִין מִקְרָא בִּכּוּרִים אֶלָּא בִּזְמַן שִׂמְחָה, מֵעֲצֶרֶת וְעַד הֶחָג, שֶׁאָדָם מְלַקֵּט תְּבוּאָתוֹ וּפֵרוֹתָיו וְיֵינוֹ וְשַׁמְנוֹ, אֲבָל מֵהֶחָג וָאֵילָךְ מֵבִיא וְאֵינוֹ קוֹרֵא (פסחים ל"ו):

אתה והלוי. אַף הַלֵּוִי חַיָּב בְּבִכּוּרִים אִם נָטְעוּ בְּתוֹךְ עָרֵיהֶם:

והגר אשר בקרבך. מֵבִיא וְאֵינוֹ קוֹרֵא, שֶׁאֵינוֹ יָכוֹל לוֹמַר לַאֲבוֹתֵינוּ (תלמוד ירושלמי מ"ש פ"ה ה"ה):

פסוק יב

כי תכלה לעשר את כל מעשר תבואתך בשנה השלישת. כְּשֶׁתִּגְמֹר לְהַפְרִישׁ מַעַשְׂרוֹת שֶׁל שְׁנָה הַשְּׁלִישִׁית; קָבַע זְמַן הַבְּעוּר וְהַוִּדּוּי בְּעֶרֶב הַפֶּסַח שֶׁל שָׁנָה הָרְבִיעִית, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים י"ד) "מִקְצֵה שָׁלֹשׁ שָׁנִים תּוֹצִיא וְגוֹ'", נֶאֱמַר כָּאן "מִקֵּץ", וְנֶאֱמַר לְהַלָּן "מִקֵּץ שֶׁבַע שָׁנִים" לְעִנְיַן הַקָּהֵל (דברים ל"א) מַה לְּהַלָּן רֶגֶל אַף כָּאן רֶגֶל, אִי מַה לְּהַלָּן חַג הַסֻּכּוֹת אַף כָּאן חַג הַסֻּכּוֹת, תַּלְמוּד לוֹמַר **כי תכלה לעשר** מַעַשְׂרוֹת שֶׁל שָׁנָה הַשְּׁלִישִׁית, רֶגֶל שֶׁהַמַּעַשְׂרוֹת כָּלִין בּוֹ וְזֶהוּ פֶּסַח, שֶׁהָרְבֵּה אִילָנוֹת יֵשׁ שֶׁנִּלְקָטִין אַחַר הַסֻּכּוֹת; נִמְצְאוּ מַעְשְׂרוֹת שֶׁל שְׁלִישִׁית כָּלִין בְּפֶסַח שֶׁל רְבִיעִית, וְכָל מִי שֶׁשְּׁהָה מַעַשְׂרוֹתָיו הִצְרִיכוֹ הַכָּתוּב לְבַעֲרוֹ מִן הַבַּיִת (שם ה"ו):

שנת המעשר. שָׁנָה שֶׁאֵין נוֹהֵג בָּהּ אֶלָּא מַעֲשֵׂר אֶחָד מִשְּׁנֵי מַעַשְׂרוֹת שֶׁנָּהֲגוּ בִּשְׁתֵּי שָׁנִים שֶׁלְּפָנֶיהָ, שֶׁשָּׁנָה רִאשׁוֹנָה שֶׁל שְׁמִטָּה נוֹהֵג בָּהּ מַעֲשֵׂר רִאשׁוֹן, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (במדבר י"ח) "כִּי תְּקַחוּ מֵאֵת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַמַּעֲשֵׂר", וּמַעֲשֵׂר שֵׁנִי, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים י"ד) "וְאָכַלְתָּ לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ ... מַעְשַׂר דְּגָנְךָ תִּירֹשְׁךָ וְיִצְהָרֶךָ", הֲרֵי שְׁנֵי מַעַשְׂרוֹת, וּבָא וְלִמֶּדְךָ כָּאן בַּשָּׁנָה הַשְּׁלִישִׁית שֶׁאֵין נוֹהֵג מֵאוֹתָן שְׁנֵי מַעַשְׂרוֹת אֶלָּא הָאֶחָד, וְאֵי זֶה? זֶה מַעֲשֵׂר רִאשׁוֹן, וְתַחַת מַעֲשֵׂר שֵׁנִי יִתֵּן מַעֲשַׂר עָנִי, שֶׁנֶּאֱמַר כָּאן **ונתתה ללוי** אֶת אֲשֶׁר לוֹ — הֲרֵי מַעֲשֵׂר רִאשׁוֹן, **לגר ליתום ולאלמנה** — זֶה מַעֲשַׂר עָנִי (עי' ספרי):

ואכלו בשעריך ושבעו. תֵּן לָהֶם כְּדֵי שָׂבְעָן, מִכָּאן אָמְרוּ אֵין פּוֹחֲתִין לָעָנִי בַּגֹּרֶן פָּחוֹת מֵחֲצִי קַב חִטִּים וְכוּ' (ספרי; תלמוד ירושלמי פאה פ"ח ה"ה):

פסוק יג

ואמרת לפני ה' אלהיך. הִתְוַדֵּה שֶׁנִּתַּתָּ מַעַשְׂרוֹתֶיךָ:

בערתי הקדש מן הבית. זֶה מַעֲשֵׂר שֵׁנִי וְנֶטַע רְבָעִי (ספרי; מע"ש ה"י) וְלִמֶּדְךָ שֶׁאִם שִׁהָה מַעַשְׂרוֹתָיו שֶׁל שְׁתֵּי שָׁנִים וְלֹא הֶעֱלָם לִירוּשָׁלַיִם שֶׁצָּרִיךְ לְהַעֲלוֹתָם עַכְשָׁו:

וגם נתתיו ללוי. מַעֲשֵׂר רִאשׁוֹן: **וגם**. לְרַבּוֹת תְּרוּמָה וּבְכוּרִים:

ולגר ליתום ולאלמנה. זֶה מַעֲשַׂר עָנִי (שם):

ככל מצותך. נָתַתִּים כְּסִדְרָם, לֹא הִקְדַּמְתִּי תְרוּמָה לְבִכּוּרִים וְלֹא מַעֲשֵׂר לִתְרוּמָה וְלֹא שֵׁנִי לָרִאשׁוֹן, שֶׁהַתְּרוּמָה קְרוּיָה רֵאשִׁית, שֶׁהִיא רִאשׁוֹנָה מִשֶּׁנַּעֲשָׂה דָּגָן, וּכְתִיב (שמות כ"ב) "מְלֵאָתְךָ וְדִמְעֲךָ לֹא תְאַחֵר" — לֹא תְשַׁנֶּה אֶת הַסֵּדֶר (ספרי):

לא עברתי ממצותיך. לֹא הִפְרַשְׁתִּי מִמִּין עַל שֶׁאֵינוֹ מִינוֹ וּמִן הֶחָדָשׁ עַל הַיָּשָׁן (שם):

ולא שכחתי. מִלְּבָרֶכְךָ עַל הַפְּרִשַׁת מַעַשְׂרוֹת (ברכות מ'):

פסוק יד

לא אכלתי באוני ממנו. מִכָּאן שֶׁאָסוּר לְאוֹנֵן (עי' ביכורים פ"ב משנה ב'):

ולא בערתי ממנו בטמא. בֵּין שֶׁאֲנִי טָמֵא וְהוּא טָהוֹר, בֵּין שֶׁאֲנִי טָהוֹר וְהוּא טָמֵא (ספרי);

וְהֵיכָן הֻזְהַר עַל כָּךְ? "לֹא תוּכַל לֶאֱכֹל בִּשְׁעָרֶיךָ" (דברים י"ב) זוֹ אֲכִילַת טֻמְאָה, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר בְּפִסּוּלֵי הַמֻּקְדָּשִׁים (שם ט"ו) "בִּשְׁעָרֶיךָ תֹּאכְלֶנּוּ הַטָּמֵא וְהַטָּהוֹר וְגוֹ'", אֲבָל זֶה לֹא תוּכַל לֶאֱכֹל דֶּרֶךְ אֲכִילַת שְׁעָרֶיךָ הָאָמוּר בְּמָקוֹם אַחֵר (יבמות ע"ג):

ולא נתתי ממנו למת. לַעֲשׂוֹת לוֹ אָרוֹן וְתַכְרִיכִין:

שמעתי בקול ה' אלהי. הֲבִיאוֹתִיו לְבֵית הַבְּחִירָה:

עשיתי ככל אשר צויתני. שָׂמַחְתִּי וְשִׂמַּחְתִּי בּוֹ (ספרי; מעש"ש פ"ה י"ב):

פסוק טו

השקיפה ממעון קדשך. עָשִׂינוּ מַה שֶּׁגָּזַרְתָּ עָלֵינוּ, עֲשֵׂה אַתָּה מַה שֶּׁעָלֶיךָ לַעֲשׂוֹת (ספרי),

שֶׁאָמַרְתָּ (ויקרא כ"ו) "אִם בְּחֻקֹּתַי תֵּלֵכוּ ... וְנָתַתִּי גִּשְׁמֵיכֶם בְּעִתָּם":

אשר נתתה לנו כאשר נשבעת לאבותינו. לָתֵת לָנוּ וְקִיַּמְתָּ — **ארץ זבת חלב ודבש**:

פסוק טז

היום הזה ה' אלהיך מצוך. בְּכָל יוֹם יִהְיוּ בְעֵינֶיךָ חֲדָשִׁים כְּאִלּוּ בוֹ בַּיּוֹם נִצְטַוֵּיתָ עֲלֵיהֶם (תנחומא):

ושמרת ועשית אותם. בַּת קוֹל מְבָרַכְתּוֹ — הֲבֵאתָ בִכּוּרִים הַיּוֹם, תְּזֻכֶּה לְשָׁנָה הַבָּאָה (שם):

פסוק יז

האמרת ... האמירך. אֵין לָהֶם עֵד מוֹכִיחַ בַּמִּקְרָא, וְלֹי נִרְאֶה שֶׁהוּא לְשׁוֹן הַפְרָשָׁה וְהַבְדָּלָה — הִבְדַּלְתָּ לְךָ מֵאֱלֹהֵי הַנֵּכָר לִהְיוֹת לְךָ לֵאלֹהִים וְהוּא הִפְרִישְׁךָ אֵלָיו מֵעַמֵּי הָאָרֶץ לִהְיוֹת לוֹ לְעַם סְגֻלָּה, וּמָצָאתִי לָהֶם עֵד וְהוּא לְשׁוֹן תִּפְאֶרֶת כְּמוֹ (תהלים צ"ד) "יִתְאַמְּרוּ כָּל פֹּעֲלֵי אָוֶן":

פסוק יח

כאשר דבר לך. וְהָיִיתֶם לִי סְגֻלָּה:

פסוק יט

ולהיותך עם קדש ... כאשר דבר. וְהָיִיתֶם לִי קְדֹשִׁים (שמות כ', כ"ו):

פרק כז

פסוק א
שמר את כל המצוה. לְשׁוֹן הוֹוֶה, גרדנ"ט בְּלַעַז:

פסוק ב
והקמת לך. בַּיַּרְדֵּן, וְאַחַ"כ תּוֹצִיא מִשָּׁם אֲחֵרוֹת וְתִבְנֶה מֵהֶן מִזְבֵּחַ בְּהַר עֵיבָל; נִמְצֵאת אַתָּה אוֹמֵר שְׁלוֹשָׁה מִינֵי אֲבָנִים הָיוּ — שְׁתֵּים עֶשְׂרֵה בַּיַּרְדֵּן וּכְנֶגְדָּן בַּגִּלְגָּל וּכְנֶגְדָּן בְּהַר עֵיבָל, כִּדְאִיתָא בְמַסֶּכֶת סוֹטָה (דף ל"ה):

פסוק ח
באר היטב. בְּשִׁבְעִים לְשׁוֹן (שם ל"ב):

פסוק ט
הסכת. כְּתַרְגּוּמוֹ:
היום הזה נהיית לעם. בְּכָל יוֹם יִהְיוּ בְעֵינֶיךָ כְּאִלּוּ הַיּוֹם בָּאתָ עִמּוֹ בַּבְּרִית (ברכות ס"ג):

פסוק יב
לברך את העם. כִּדְאִיתָא בְמַסֶּכֶת סוֹטָה (דף ל"ב): שִׁשָּׁה שְׁבָטִים עָלוּ לְרֹאשׁ הַר גְּרִיזִים וְשִׁשָּׁה לְרֹאשׁ הַר עֵיבָל וְהַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּם וְהָאָרוֹן לְמַטָּה בָּאֶמְצַע, הִפְכוּ לְוִיִּם פְּנֵיהֶם כְּלַפֵּי הַר גְּרִיזִים וּפָתְחוּ בַּבְּרָכָה, "בָּרוּךְ הָאִישׁ אֲשֶׁר לֹא יַעֲשֶׂה פֶּסֶל וּמַסֵּכָה וְגוֹ'", וְאֵלּוּ וְאֵלּוּ עוֹנִין אָמֵן. חָזְרוּ וְהִפְכוּ פְּנֵיהֶם כְּלַפֵּי הַר עֵיבָל וּפָתְחוּ בַּקְּלָלָה וְאוֹמְרִים "אָרוּר הָאִישׁ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה פֶּסֶל וְגוֹ'", וְכֵן כֻּלָּם עַד "אָרוּר אֲשֶׁר לֹא יָקִים":

פסוק טז
מקלה אביו. מְזַלְזֵל, לְשׁוֹן "וְנִקְלָה אָחִיךָ" (דברים כ"ה):

פסוק יז
מסיג גבול. מַחֲזִירוֹ לַאֲחוֹרָיו וְגוֹנֵב אֶת הַקַּרְקַע, לְשׁוֹן "וְהֵסַג אָחוֹר" (ישעיהו נ"ט):

פסוק יח
משגה עור. הַסּוּמָא בַּדָּבָר וּמַשִּׁיאוֹ עֵצָה רָעָה:

פסוק כד
מכה רעהו בסתר. עַל לְשׁוֹן הָרָע הוּא אוֹמֵר; רָאִיתִי בִיסוֹדוֹ שֶׁל רַבִּי מֹשֶׁה הַדַּרְשָׁן — י"א אֲרוּרִים יֵשׁ כָּאן כְּנֶגֶד י"א שְׁבָטִים, וּכְנֶגֶד שִׁמְעוֹן לֹא כָתַב אָרוּר, לְפִי שֶׁלֹּא הָיָה בְלִבּוֹ לְבָרְכוֹ לִפְנֵי מוֹתוֹ כְּשֶׁבֵּרֵךְ שְׁאָר הַשְּׁבָטִים, לְכָךְ לֹא רָצָה לְקַלְּלוֹ:

פסוק כו
אשר לא יקים. כָּאן כָּלַל אֶת כָּל הַתּוֹרָה כֻּלָּהּ וְקִבְּלוּהָ עֲלֵיהֶם בְּאָלָה וּבִשְׁבוּעָה:

פרק כח

פסוק ד
שגר אלפיך. וַלְדוֹת בְּקָרְךָ, שֶׁהַבְּהֵמָה מְשַׁגֶּרֶת מִמֵּעֶיהָ:
ועשתרות צאנך. כְּתַרְגּוּמוֹ. וְרַבּוֹתֵינוּ אָמְרוּ לָמָּה נִקְרָא שְׁמָם עַשְׁתָּרוֹת? שֶׁמַּעֲשִׁירוֹת אֶת בַּעֲלֵיהֶן וּמַחֲזִיקוֹת אוֹתָם כְּעַשְׁתָּרוֹת הַלָּלוּ שֶׁהֵן סְלָעִים חֲזָקִים:

פסוק ה
ברוך טנאך. פֵּרוֹתֶיךָ; דְּ"א — טַנְאֶךָ דָּבָר לַח שֶׁאַתָּה מְסַנֵּן בְּסַלִּים:
ומשארתך. דָּבָר יָבֵשׁ שֶׁנִּשְׁאַר בַּכְּלִי וְאֵינוֹ זָב:

פסוק ו
ברוך אתה בבאך וברוך אתה בצאתך. שֶׁתְּהֵי יְצִיאָתְךָ מִן הָעוֹלָם בְּלֹא חֵטְא כְּבִיאָתְךָ לָעוֹלָם (ב"מ ק"ז):

פסוק ז
ובשבעה דרכים ינוסו לפניך. כֵּן דֶּרֶךְ הַנִּבְהָלִים לִבְרֹחַ, מִתְפַּזְּרִין לְכָל צַד:

פסוק כ
המארה. חִסָּרוֹן, כְּמוֹ "צָרַעַת מַמְאֶרֶת" (ויקרא י"ג):
המהומה. שִׁגּוּשׁ, קוֹל בֶּהָלוֹת:

פסוק כב
בשחפת. שֶׁבְּשָׂרוֹ נִשְׁחָף וְנָפוּחַ:
ובקדחת. לְשׁוֹן "כִּי אֵשׁ קָדְחָה בְאַפִּי" (דברים ל"ב), וְהוּא אֵשׁ שֶׁל חוֹלִים, מלו"וי בְּלַעַז, שֶׁהִיא חַמָּה מְאֹד:
ובדלקת. חַמָּה יוֹתֵר מִקַּדַּחַת, וּמִינֵי חֳלָאִים הֵם:
ובחרחר. חֹלִי הַמְחַמְּמוֹ תּוֹךְ הַגּוּף וְצָמֵא תָּמִיד לַמַּיִם, וּבְלַעַז אישטרד"ימנט, לְשׁוֹן "וְעַצְמִי חָרָה מִנִּי חֹרֶב" (איוב ל') "נָחַר מַפֶּחַ מֵאֵשׁ" (ירמיהו ו'):
ובחרב. יָבִיא עָלֶיךָ גְּיָסוֹת:
ובשדפון ובירקון. מַכַּת תְּבוּאָה שֶׁבַּשָּׁדוֹת:
שדפון. רוּחַ קָדִים, אשלי"דה בְּלַעַז:
ירקון. יֹבֶשׁ, וּפְנֵי הַתְּבוּאָה מַכְסִיפִין וְנֶהְפָּכִין לִיֶּרְקוֹן, קמ"א (נ"א — קרו"א) בְּלַעַז:

עד אבדך. תַּרְגּוּם "עַד דְּתֵיבָד", כְּלוֹמַר עַד אֲבֹד אוֹתְךָ — שֶׁתִּכְלֶה מֵאֵלֶיךָ:

פסוק כג

והיו שמיך אשר על ראשך נחשת. קְלָלוֹת הַלָּלוּ מֹשֶׁה מִפִּי עַצְמוֹ אָמָרָן, וְשֶׁבְּהַר סִינַי מִפִּי הַקָּבָ"ה אָמָרָן, כְּמַשְׁמָעָן, וְכֵן נֶאֱמַר (ויקרא כ"ו) "וְאִם לֹא תִשְׁמְעוּ לִי ... וְאִם תֵּלְכוּ עִמִּי קֶרִי", וְכָאן הוּא אוֹמֵר "בְּקוֹל ה' אֱלֹהֶיךָ ... יַדְבֵּק ה' בְּךָ ... יַכְּכָה ה'", הֵקֵל מֹשֶׁה בְּקִלְלוֹתָיו לְאָמְרָן בִּלְשׁוֹן יָחִיד. וְגַם כֵּן בְּקִלְלָה זוֹ הֵקֵל, שֶׁבְּרַאשׁוֹנוֹת הוּא אוֹמֵר "אֶת שְׁמֵיכֶם כַּבַּרְזֶל וְאֶת אַרְצְכֶם כַּנְּחֹשֶׁה" — שֶׁלֹּא יִהְיוּ הַשָּׁמַיִם מַזִּיעִין כְּדֶרֶךְ שֶׁאֵין הַבַּרְזֶל מַזִּיעַ וּמְתוֹךְ כָּךְ יִהְיֶה חֹרֶב בָּעוֹלָם וְהָאָרֶץ תִּהְיֶה מַזַּעַת כְּדֶרֶךְ שֶׁהַנְּחֹשֶׁת מַזִּיעַ וְהִיא מַרְקֶבֶת פֵּרוֹתֶיהָ, וְכָאן הוּא אוֹמֵר "שָׁמֶיךָ נְחֹשֶׁת וְאַרְצְךָ בַּרְזֶל" — שֶׁיִּהְיוּ שָׁמַיִם מַזִּיעִין, אַע"פִּ שֶׁלֹּא יֵרִיקוּ מָטָר, מִכָּל מָקוֹם לֹא יִהְיֶה חֹרֶב שֶׁל אֲבַדּוֹן בָּעוֹלָם, וְהָאָרֶץ לֹא תִהְיֶה מַזִּיעָה, כְּדֶרֶךְ שֶׁאֵין הַבַּרְזֶל מַזִּיעַ, וְאֵין הַפֵּרוֹת מַרְקִיבִין, וּמִכָּל מָקוֹם קְלָלָה הִיא, בֵּין שֶׁהִיא כַּנְּחֹשֶׁת בֵּין שֶׁהִיא כַּבַּרְזֶל לֹא תוֹצִיא פֵּרוֹת, וְכֵן הַשָּׁמַיִם לֹא יָרִיקוּ מָטָר (ספרא ויקרא כ"ו):

פסוק כד

מטר ארצך אבק ועפר. "זִיקָא דְּבָתַר מְטָרָא", מָטָר יוֹרֵד וְלֹא כָל צָרְכּוֹ, וְאֵין בּוֹ כְּדֵי לְהַרְבִּיץ אֶת הֶעָפָר, וְהָרוּחַ בָּאָה וּמַעֲלָה אֶת הָאָבָק וּמְכַסֶּה אֶת עֵשֶׂב הַזְּרָעִים שֶׁהֵם לַחִים מִן הַמַּיִם וְנִדְבָּק בָּהֶם, וְנַעֲשֶׂה טִיט וּמִתְיַבֵּשׁ וּמַרְקִיבִין (תענית ג'):

פסוק כה

לזעוה. לְאֵימָה וּלְזִיעַ, שֶׁיְּזוּעוּ כָּל שׁוֹמְעֵי מַכּוֹתֶיךָ מִמְּךָ וְיֹאמְרוּ "אוֹי לָנוּ שֶׁלֹּא יָבֹא עָלֵינוּ כְּדֶרֶךְ שֶׁבָּא עַל אֵלּוּ":

פסוק כז

בשחין מצרים. רַע הָיָה מְאֹד, לַח מִבִּפְנִים וְיָבֵשׁ מִבַּחוּץ, כִּדְאִיתָא בִּבְכוֹרוֹת (דף מ"א):

גרב. שְׁחִין לַח:

חרס. שְׁחִין יָבֵשׁ כַּחֶרֶס:

פסוק כח

ובתמהון לבב. אֹטֶם הַלֵּב, אשטור"דישון בְּלַעַז:

פסוק כט

עשוק. בְּכָל מַעֲשֶׂיךָ יִהְיֶה עִרְעוּר:

פסוק ל

ישגלנה. לְשׁוֹן שֵׁגַל, פִּלֶגֶשׁ, וְהַכָּתוּב כִּנָּהוּ לְשֶׁבַח **ישכבנה**, וְתִקּוּן סוֹפְרִים הוּא זֶה:

תחללנו. בַּשָּׁנָה הָרְבִיעִית לֶאֱכֹל פִּרְיוֹ (מגילה כ"ה):

פסוק לב
וכלות אליהם. מְצַפּוֹת אֲלֵיהֶם שֶׁיְּשׁוּבוּ וְאֵינָם שָׁבִים; כָּל תּוֹחֶלֶת שֶׁאֵינָהּ בָּאָה קְרוּיָה כִּלְיוֹן עֵינַיִם:

פסוק לז
לשמה. כְּמוֹ תִּמָּהוֹן, אש"ו אשטורדישו"ן, כָּל הָרוֹאֶה אוֹתְךָ יִשּׁוֹם עָלֶיךָ:
למשל. כְּשֶׁתָּבֹא מַכָּה רָעָה עַל אָדָם יֹאמְרוּ זוֹ דוֹמָה לְמַכַּת פְּלוֹנִי:
ולשנינה. לְשׁוֹן "וְשִׁנַּנְתָּם" (דברים ו'), יְדַבְּרוּ בְךָ, וְכֵן תַּרְגּוּמוֹ "וּלְשׁוֹעֵי", לְשׁוֹן סִפּוּר וְאִשְׁתָּעִי:

פסוק לח
יחסלנו. יְכַלֶּנּוּ, וְעַל שֵׁם כָּךְ נִקְרָא חָסִיל, שֶׁמְּכַלֶּה אֶת הַכֹּל:

פסוק מ
ישל. יַשִּׁיר פֵּרוֹתָיו, לְשׁוֹן וְנָשַׁל הַבַּרְזֶל (דברים י"ט):

פסוק מב
יירש הצלצל. יַעֲשֶׂנּוּ הָאַרְבֶּה רָשׁ מִן הַפְּרִי:
יירש. יַעֲנִי:
צלצל. מִין אַרְבֶּה. וְאִי אֶפְשָׁר לְפָרֵשׁ יְיֵרֵשׁ לְשׁוֹן יְרֵשָׁה, שֶׁאִם כֵּן הָיָה לוֹ לִכְתּוֹב "יִירַשׁ", וְלֹא לְשׁוֹן הוֹרָשָׁה וְגֵרוּשִׁין, שֶׁאִם כֵּן הָיָה לוֹ לִכְתּוֹב "יוֹרִישׁ":

פסוק מז
מרב כל. בְּעוֹד שֶׁהָיָה לְךָ כָּל טוּב:

פסוק מט
כאשר ידאה הנשר. פִּתְאֹם וְדָרְכּוֹ מַצְלַחַת וְיִקְלוֹ סוּסָיו:
לא תשמע לשנו. לֹא תַכִּיר לְשׁוֹנוֹ, וְכֵן "תִּשְׁמַע חֲלוֹם לְפַתֹּר אֹתוֹ" (בראשית מ"א), וְכֵן "כִּי שֹׁמֵעַ יוֹסֵף" (שם מ"ב), אינטינד"רי:

פסוק נב
עד רדת חמתיך. לְשׁוֹן רִדּוּי וְכִבּוּשׁ:

פסוק נג
ואכלת ... בשר בניך ... במצור. מֵחֲמַת שֶׁיִּהְיוּ צָרִים עַל הָעִיר וְיִהְיֶה שָׁם מָצוֹק, עֻקַּת רְעָבוֹן:

פסוק נד

הרך בך והענג. הוּא הָרַךְ הוּא הֶעָנֹג — לְשׁוֹן פִּנּוּק, וּמֵהִתְעַנֵּג וּמֵרֹךְ מוֹכִיחַ עֲלֵיהֶם שֶׁשְּׁנֵיהֶם אֶחָד; אַע"פִּ שֶׁהוּא מְפֻנָּק וְדַעְתּוֹ קָצָה בְּדָבָר מָאוֹס, יִתְּמַק לוֹ לְרַעֲבוֹנוֹ בְּשַׂר בָּנָיו וּבְנוֹתָיו, עַד כִּי **תרע עינו** בְּבָנָיו הַנּוֹתָרִים **מתת לאחד מהם מבשר בניו** אֲחֵיהֶם **אשר יאכל**. דְּ"אַ — **הרך בך**, הָרַחֲמָנִי וְרַךְ הַלֵּבָב מֵרֹב רַעֲבָנוּת יִתְאַכְזְרוּ וְלֹא יִתְּנוּ מִבְּשַׂר בְּנֵיהֶם הַשְּׁחוּטִים לִבְנֵיהֶם הַנּוֹתָרִים:

פסוק נו

תרע עינה באיש חיקה ובבנה ובבתה. הַגְּדוֹלִים:

פסוק נז

ובשליתה. בָּנֶיהָ הַקְּטַנִּים — בְּכָלָן תְּהֵא עֵינָהּ צָרָה כְּשֶׁתֹּאכַל אֶת הָאֶחָד מִלְּתֵּן לַאֲשֶׁר אֶצְלָהּ מִן הַבָּשָׂר:

פסוק נט

והפלא ה' את מכתך. מֻפְלָאוֹת וּמֻבְדָּלוֹת מִשְּׁאָר מַכּוֹת:

ונאמנות. לְיַסֶּרְךָ, לְקַיֵּם שְׁלִיחוּתָן:

פסוק ס

אשר יגרת מפניהם. מִפְּנֵי הַמַּכּוֹת. כְּשֶׁהָיוּ יִשְׂרָאֵל רוֹאִין מַכּוֹת מְשֻׁנּוֹת הַבָּאוֹת עַל מִצְרַיִם, הָיוּ יְרֵאִים מֵהֶם שֶׁלֹּא יָבֹאוּ גַּם עֲלֵיהֶם. תֵּדַע שֶׁכֵּן כָּתוּב "אִם שָׁמוֹעַ תִּשְׁמַע וְגוֹ' כָּל הַמַּחֲלָה אֲשֶׁר שַׂמְתִּי בְמִצְרַיִם לֹא אָשִׂים עָלֶיךָ" (שמות ט"ו) — אֵין מְיָרְאִין אֶת הָאָדָם אֶלָּא בְּדָבָר שֶׁהוּא יָגוֹר מִמֶּנּוּ:

פסוק סא

יעלם. לְשׁוֹן עֲלִיָּה:

פסוק סב

ונשארתם במתי מעט תחת וגו'. מֵעֲטִין חֵלֶף מְרֻבִּים:

פסוק סג

כן ישיש ה'. אֶת אוֹיְבֵיכֶם **עליכם להאביד וגו'**:

ונסחתם. לְשׁוֹן עֲקִירָה וְכֵן (משלי ט"ו) "בֵּית גֵּאִים יִסַּח ה'":

פסוק סד

ועבדתם שם אלהים אחרים. כְּתַרְגּוּמוֹ — לֹא עֲבוֹדַת אֱלֹהוּת מַמָּשׁ אֶלָּא מַעֲלִים מַס וְגֻלְגֹּלְיוֹת לְכוֹמְרֵי עָ"זָ:

פסוק סה

לא תרגיע. לֹא תָנוּחַ, כְּמוֹ "וְזֹאת הַמַּרְגֵּעָה" (ישעיהו כ"ח):

לב רגז. לֵב חָרֵד, כְּתַרְגּוּמוֹ "דָּחֵל", כְּמוֹ (ישעיהו י"ד) "שְׁאוֹל מִתַּחַת רָגְזָה לְךָ" (שמות ט"ו) "שָׁמְעוּ עַמִּים יִרְגָּזוּן", (שמואל ב כ"ב) "מוֹסְדוֹת הַשָּׁמַיִם יִרְגָּזוּ":

וכליון עינים. מְצַפָּה לִישׁוּעָה וְלֹא תָבֹא:

פסוק סו

חייך תלאים לך. עַל הַסָּפֵק, כָּל סָפֵק קָרוּי תָּלוּי, שֶׁמָּא אָמוּת הַיּוֹם בַּחֶרֶב הַבָּאָה עָלֵינוּ. וְרַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּ זֶה הַלּוֹקֵחַ תְּבוּאָה מִן הַשּׁוּק:

ולא תאמין בחייך. זֶה הַסּוֹמֵךְ עַל הַפַּלְטֵר (עי' מנחות ק"ג):

פסוק סז

בבקר תאמר מי יתן ערב. וְיִהְיֶה הָעֶרֶב שֶׁל אֶמֶשׁ:

ובערב תאמר מי יתן בקר. שֶׁל שַׁחֲרִית, שֶׁהַצָּרוֹת מִתְחַזְּקוֹת תָּמִיד וְכָל שָׁעָה מְרֻבָּה קִלְלָתָהּ מִשֶּׁלְפָנֶיהָ (עי' סוטה מ"ט):

פסוק סח

באניות. בִּסְפִינוֹת — בַּשְּׁבָיָה:

והתמכרתם שם לאיביך. אַתֶּם מְבַקְּשִׁים לִהְיוֹת נִמְכָּרִים לָהֶם לַעֲבָדִים וְלִשְׁפָחוֹת:

ואין קנה. כִּי יִגְזְרוּ עָלֶיךָ הֶרֶג וְכִלָּיוֹן:

והתמכרתם. בְּלַעַז איפוروונדרי"ץ וו"ש, וְלֹא יִתָּכֵן לְפָרֵשׁ "וְהִתְמַכַּרְתֶּם" בִּלְשׁוֹן וְנִמְכַּרְתֶּם עַל יְדֵי מוֹכְרִים אֲחֵרִים מִפְּנֵי שֶׁנֶּאֱמַר אַחֲרָיו "וְאֵין קוֹנֶה":

פסוק סט

לכרת את בני ישראל. שֶׁיְּקַבְּלוּ עֲלֵיהֶם אֶת הַתּוֹרָה בְּאָלָה וּבִשְׁבוּעָה:

מלבד הברית. קְלָלוֹת שֶׁבְּתוֹרַת כֹּהֲנִים שֶׁנֶּאֶמְרוּ בְסִינַי:

פרק כט

פסוק ג

ולא נתן ה' לכם לב לדעת. לְהַכִּיר אֶת חַסְדֵי הַקָּבָ"ה וְלִדְבֵּק בּוֹ:

עד היום הזה. שֶׁמַּעְתִּי שֶׁאוֹתוֹ הַיּוֹם שֶׁנִּתַּן מֹשֶׁה סֵפֶר הַתּוֹרָה לִבְנֵי לֵוִי, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (דברים ל"א) "וַיִּתְּנָהּ אֶל הַכֹּהֲנִים בְּנֵי לֵוִי", בָּאוּ כָל יִשְׂרָאֵל לִפְנֵי מֹשֶׁה וְאָמְרוּ לוֹ מֹשֶׁה רַבֵּנוּ, אַף אָנוּ עָמַדְנוּ בְּסִינַי וְקִבַּלְנוּ אֶת הַתּוֹרָה וְנִתְּנָה לָנוּ, וּמָה אַתָּה מַשְׁלִיט אֶת בְּנֵי שִׁבְטְךָ עָלֶיהָ

וְיֹאמְרוּ לָנוּ יוֹם מָחָר לֹא לָכֶם נִתְּנָה, לָנוּ נִתְּנָה, וְשָׁמַח מֹשֶׁה עַל הַדָּבָר, וְעַל זֹאת אָמַר לָהֶם "הַיּוֹם הַזֶּה נִהְיֵיתֶ לְעָם וְגוֹ'", הַיּוֹם הַזֶּה הֵבַנְתִּי שֶׁאַתֶּם דְּבֵקִים וַחֲפֵצִים בַּמָּקוֹם:

פסוק ו

ותבאו אל המקום הזה. עַתָּה אַתֶּם רוֹאִים עַצְמְכֶם בִּגְדֻלָּה וְכָבוֹד, אַל תְּבַעֲטוּ בַּמָּקוֹם וְאַל יָרוּם לְבַבְכֶם **ושמרתם את דברי הברית הזאת**; דְּ"אַ — **ולא נתן ה' לכם לב לדעת** שֶׁאֵין אָדָם עוֹמֵד עַל סוֹף דַּעְתּוֹ שֶׁל רַבּוֹ וְחָכְמַת מִשְׁנָתוֹ עַד אַרְבָּעִים שָׁנָה, וּלְפִיכָךְ לֹא הִקְפִּיד עֲלֵיכֶם הַמָּקוֹם עַד הַיּוֹם הַזֶּה, אֲבָל מִכָּאן וָאֵילָךְ יַקְפִּיד, וּלְפִיכָךְ **ושמרתם את דברי הברית הזאת** וְגוֹ' (עבודה זרה ה'):

פסוק ט

אתם נצבים. מְלַמֵּד שֶׁכִּנְּסָם מֹשֶׁה לִפְנֵי הַקָּבָ"ה בְּיוֹם מוֹתוֹ לְהַכְנִיסָם בַּבְּרִית:
ראשיכם שבטיכם. רָאשֵׁיכֶם לְשִׁבְטֵיכֶם:
זקניכם ושטריכם. הֶחָשׁוּב חָשׁוּב קוֹדֶם, וְאַחַר כָּךְ **כל איש ישראל**:

פסוק י

מחטב עציך. מְלַמֵּד שֶׁבָּאוּ כְנַעֲנִיִּים לְהִתְגַּיֵּר בִּימֵי מֹשֶׁה כְּדֶרֶךְ שֶׁבָּאוּ גִּבְעוֹנִים בִּימֵי יְהוֹשֻׁעַ, וְזֶהוּ הָאָמוּר בַּגִּבְעוֹנִים (יהושע ט') "וַיַּעֲשׂוּ גַּם הֵמָּה בְּעָרְמָה", וּנְתָנָם מֹשֶׁה חוֹטְבֵי עֵצִים וְשׁוֹאֲבֵי מַיִם (עי' תנחומא):

פסוק יא

לעברך. לִהְיוֹתְךָ עוֹבֵר בַּבְּרִית, וְלֹא יִתָּכֵן לְפָרְשׁוֹ כְּמוֹ לְהַעֲבִירְךָ, אֶלָּא כְּמוֹ לַעֲשׂוֹתְכֶם אוֹתָם:
לעברך בברית. דֶּרֶךְ הַעֲבָרָה כָּךְ: הָיוּ כוֹרְתֵי בְרִיתוֹת עוֹשִׂין מְחִצָּה מִכָּאן וּמְחִצָּה מִכָּאן וְעוֹבְרִים בֵּינְתַיִם, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר "הָעֵגֶל אֲשֶׁר כָּרְתוּ לִשְׁנַיִם וַיַּעַבְרוּ בֵּין בְּתָרָיו" (ירמיהו ל"ד):

פסוק יב

למען הקים אתך היום לו לעם. כָּל כָּךְ הוּא נִכְנָס לִטְרַחַ לְמַעַן קַיֵּם אוֹתְךָ לְפָנָיו לְעָם:
והוא יהיה לך לאלהים. לְפִי שֶׁדִּבֵּר לְךָ וְנִשְׁבַּע לַאֲבוֹתֶיךָ שֶׁלֹּא לְהַחֲלִיף אֶת זַרְעָם בְּאֻמָּה אַחֶרֶת, לְכָךְ הוּא אוֹסֵר אֶתְכֶם בַּשְּׁבוּעוֹת הַלָּלוּ שֶׁלֹּא תַקְנִיטוּהוּ, אַחַר שֶׁהוּא אֵינוֹ יָכוֹל לְהִבָּדֵל מִכֶּם. עַד כָּאן פֵּרַשְׁתִּי פְּשׁוּטָהּ שֶׁל פָּרָשָׁה. וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה: לָמָּה נִסְמְכָה פָּרָשַׁת אַתֶּם נִצָּבִים לַקְּלָלוֹת? לְפִי שֶׁשָּׁמְעוּ יִשְׂרָאֵל מֵאָה קְלָלוֹת חָסֵר שְׁתַּיִם חוּץ מִמ"ט שֶׁבְּתוֹרַת כֹּהֲנִים, הוֹרִיקוּ פְּנֵיהֶם וְאָמְרוּ מִי יוּכַל לַעֲמֹד בְּאֵלּוּ? הִתְחִיל מֹשֶׁה לְפַיְּסָם — **אתם נצבים היום**, הָרַבֵּה הִכְעַסְתֶּם לַמָּקוֹם וְלֹא עָשָׂה אִתְּכֶם כְּלִיָּה וַהֲרֵי אַתֶּם קַיָּמִים לְפָנָיו:
היום. כֵּיוֹם הַזֶּה שֶׁהוּא קַיָּם וְהוּא מַאֲפִיל וּמֵאִיר, כָּךְ הֵאִיר לָכֶם וְכָךְ עָתִיד לְהָאִיר לָכֶם, וְהַקְּלָלוֹת וְהַיִּסּוּרִין מְקַיְּמִין אֶתְכֶם וּמַצִּיבִין אֶתְכֶם לְפָנָיו; וְאַף הַפָּרָשָׁה שֶׁל מַעְלָה מִזּוֹ

פִּיּוּסִין הֵם, אַתֶּם רְאִיתֶם אֵת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה; דָּבָר אַחֵר — **אתם נצבים**, לְפִי שֶׁהָיוּ יִשְׂרָאֵל יוֹצְאִין מִפַּרְנָס לְפַרְנָס — מִמֹּשֶׁה לִיהוֹשֻׁעַ — לְפִיכָךְ עָשָׂה אוֹתָם מַצֵּבָה כְּדֵי לְזָרְזָם; וְכֵן עָשָׂה יְהוֹשֻׁעַ (יהושע כ"ד) וְכֵן שְׁמוּאֵל (שמואל א י"ב) "הִתְיַצְּבוּ וְאִשָּׁפְטָה אִתְּכֶם", כְּשֶׁיָּצְאוּ מִיָּדוֹ וְנִכְנְסוּ לְיָדוֹ שֶׁל שָׁאוּל (עי' תנחומא):

פסוק יד

ואת אשר איננו פה. וְאַף עִם דּוֹרוֹת הָעֲתִידִים לִהְיוֹת:

פסוק טו

כי אתם ידעתם וגו'. לְפִי שֶׁרְאִיתֶם הָאֵמוֹת, וְשֶׁמָּא הִשִּׂיא לֵב אֶחָד מִכֶּם אוֹתוֹ לָלֶכֶת אַחֲרֵיהֶם, **פן יש בכם וגו'**, לְפִיכָךְ אֲנִי צָרִיךְ לְהַשְׁבִּיעֲכֶם:

פסוק טז

ותראו את שקוציהם. עַל שֵׁם שֶׁהֵם מְאוּסִים כַּשִּׁקָּצִים:

גלוליהם. שֶׁמִּסְרְחִים וּמְאוּסִין כַּגֶּלֶל:

עץ ואבן. אוֹתָן שֶׁל עֵצִים וְשֶׁל אֲבָנִים רְאִיתֶם בַּגָּלוּי, לְפִי שֶׁאֵין הַגּוֹי יָרֵא שֶׁמָּא יִגְנְבוּ, אֲבָל שֶׁל כֶּסֶף וְזָהָב **עמהם**, בְּחַדְרֵי מִשְׁכִּיתָם הֵם, לְפִי שֶׁהֵם יְרֵאִים שֶׁמָּא יִגְנְבוּ (תנחומא):

פסוק יז

פן יש בכם. שֶׁמָּא **יש בכם**:

אשר לבבו פנה היום. מִלְּקַבֵּל עָלָיו הַבְּרִית:

שרש פרה ראש ולענה. שֹׁרֶשׁ מְגַדֵּל עֵשֶׂב מַר כַּגִּידִין שֶׁהֵם מָרִים, כְּלוֹמַר — מַפְרֶה וּמַרְבֶּה רֶשַׁע בְּקִרְבְּכֶם:

פסוק יח

והתברך בלבבו. לְשׁוֹן בְּרָכָה, יְחַשֵּׁב בְּלִבּוֹ בִּרְכַּת שָׁלוֹם לְעַצְמוֹ לֵאמֹר, לֹא יְבוֹאוּנִי קְלָלוֹת הַלָּלוּ, אַךְ **שלום יהיה לי**:

והתברך. בנדי"רא שו"יא בְּלַעַז, כְּמוֹ וְהִתְגַּלָּח, וְהִתְפַּלֵּל:

בשררות לבי אלך. בְּמַרְאִית לִבִּי, כְּמוֹ (במדבר כ"ד) "אֲשׁוּרֶנּוּ וְלֹא קָרוֹב", כְּלוֹמַר, מַה שֶּׁלִּבִּי רוֹאֶה לַעֲשׂוֹת:

למען ספות הרוה. לְפִי שֶׁאוֹסִיף לוֹ פֻּרְעָנוּת עַל מַה שֶּׁעָשָׂה עַד הֵנָּה בְּשׁוֹגֵג, וְהָיִיתִי מַעֲבִיר עֲלֵיהֶם, וְגוֹרֵם עַתָּה שֶׁאֲצָרְפֵם עִם הַמֵּזִיד וְאֶפְרַע מִמֶּנּוּ הַכֹּל, וְכֵן תִּרְגֵּם אֶנְקְלוֹס "בְּדִיל לְאוֹסָפָא לֵהּ חֶטְאֵי שָׁלוּתָא עַל זְדָנוּתָא" — שֶׁאוֹסִיף לוֹ אֲנִי הַשְׁגָּגוֹת עַל הַזְּדוֹנוֹת:

הרוה. שׁוֹגֵג, שֶׁהוּא עוֹשֶׂה כְּאָדָם שִׁכּוֹר שֶׁהוּא עוֹשֶׂה שֶׁלֹּא מִדַּעַת:

הצמאה. שֶׁהוּא עוֹשֶׂה מִדַּעַת וּבְתַאֲוָה:

פסוק יט

יעשן אף ה'. עַל יְדֵי כַּעַס הַגּוּף מִתְחַמֵּם וְהֶעָשָׁן יוֹצֵא מִן הָאַף, וְכֵן (שמואל ב כ"ב:ט') "עָלָה עָשָׁן בְּאַפּוֹ", וְאַף עַל פִּי שֶׁאֵין זוֹ לִפְנֵי הַמָּקוֹם, הַכָּתוּב מַשְׁמִיעַ אֶת הָאָזֶן כְּדֶרֶךְ שֶׁהִיא רְגִילָה וְיכוֹלָה לִשְׁמֹעַ כְּפִי דֶּרֶךְ הָאָרֶץ:

וקנאתו. לְשׁוֹן חֲמָה, אנפרטמי"נט, אֶחְיזַת לְבִישַׁת נְקָמָה וְאֵינוֹ מַעֲבִיר עַל הַמִּדָּה:

פסוק כ

הכתובה בספר התורה הזה. וּלְמַעְלָה הוּא אוֹמֵר "גַּם כָּל חֳלִי וְכָל מַכָּה ... בְּסֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֹּאת"? הַזֹּאת — לְשׁוֹן נְקֵבָה מוֹסָב אֶל הַתּוֹרָה, הַזֶּה — לְשׁוֹן זָכָר מוֹסָב אֶל הַסֵּפֶר, וְעַל יְדֵי פְּסוּק הַטְעָמִים הֵן נֶחֱלָקִין לִשְׁתֵּי לְשׁוֹנוֹת, בְּפָרָשַׁת הַקְּלָלוֹת הַטִּפְחָא נְתוּנָה תַּחַת בְּסֵפֶר, וְהַתּוֹרָה הַזֹּאת דְּבוּקִים זֶה לָזֶה, לְכָךְ אָמַר הַזֹּאת, וְכָאן הַטִּפְחָא נְתוּנָה תַּחַת הַתּוֹרָה, נִמְצָא סֵפֶר הַתּוֹרָה דְּבוּקִים זֶה לָזֶה, לְפִיכָךְ לְשׁוֹן זָכָר נוֹפֵל אַחֲרָיו, שֶׁהַלְּשׁוֹן נוֹפֵל עַל הַסֵּפֶר:

פסוק כה

לא ידעם. לֹא יָדְעוּ בָהֶם גְּבוּרַת אֱלֹהוּת:

ולא חלק להם. לֹא נְתָנָם לְחֶלְקָם; וְאֶנְקְלוֹס תִּרְגֵּם "וְלָא אוֹטִיבָא לְהוֹן", לֹא הֵטִיבוּ לָהֶם שׁוּם טוֹבָה; וְלְשׁוֹן לֹא חָלַק — אוֹתוֹ אֱלוֹהַּ שֶׁבָּחֲרוּ לָהֶם לֹא חָלַק לָהֶם שׁוּם נַחֲלָה וְשׁוּם חֵלֶק:

פסוק כז

ויתשם ה'. כְּתַרְגּוּמוֹ "וְטַלְטִלִינוּן", וְכֵן "הִנְנִי נֹתְשָׁם מֵעַל אַדְמָתָם" (ירמיהו י"ב):

פסוק כח

הנסתרת לה' אלהינו. וְאִם תֹּאמְרוּ מַה בְּיָדֵנוּ לַעֲשׂוֹת? אַתָּה מַעֲנִישׁ אֶת הָרַבִּים עַל הִרְהוּרֵי הַיָּחִיד, שֶׁנֶּאֱמַר "פֶּן יֵשׁ בָּכֶם אִישׁ וְגוֹ'", וְאַחַר כָּךְ "וְרָאוּ אֶת מַכּוֹת הָאָרֶץ הַהִוא", וַהֲלֹא אֵין אָדָם יוֹדֵעַ טְמוּנוֹתָיו שֶׁל חֲבֵרוֹ אֵין אֲנִי מַעֲנִישׁ אֶתְכֶם עַל הַנִּסְתָּרוֹת, שֶׁהֵן לַה' אֱלֹהֵינוּ, וְהוּא יִפָּרַע מֵאוֹתוֹ יָחִיד, אֲבָל "הַנִּגְלוֹת לָנוּ וּלְבָנֵינוּ" לְבַעַר הָרַע מִקִּרְבֵּנוּ, וְאִם לֹא נַעֲשֶׂה דִּין בָּהֶם יֵעָנְשׁוּ הָרַבִּים. נָקוּד עַל **לנו ולבנינו** לְדָרֹשׁ שֶׁאַף עַל הַנִּגְלוֹת לֹא עָנַשׁ אֶת הָרַבִּים עַד שֶׁעָבְרוּ אֶת הַיַּרְדֵּן, מִשֶּׁקִּבְּלוּ עֲלֵיהֶם אֶת הַשְּׁבוּעָה בְּהַר גְּרִזִים וּבְהַר עֵיבָל וְנַעֲשׂוּ עֲרֵבִים זֶה לָזֶה (סוטה ל"ז; עי' סנהדרין מ"ג):

פרק ל

פסוק ג
ושב ה' אלהיך את שבותך. הָיָה לוֹ לִכְתֹּב "וְהֵשִׁיב" אֶת שְׁבוּתְךָ, רַבּוֹתֵינוּ לָמְדוּ מִכָּאן כִּבְיָכוֹל שֶׁהַשְּׁכִינָה שְׁרוּיָה עִם יִשְׂרָאֵל בְּצָרַת גָּלוּתָם, וּכְשֶׁנִּגְאָלִין הִכְתִּיב גְּאֻלָּה לְעַצְמוֹ — שֶׁהוּא יָשׁוּב עִמָּהֶם. וְעוֹד יֵשׁ לוֹמַר שֶׁגָּדוֹל יוֹם קִבּוּץ גָּלֻיּוֹת וּבְקֹשִׁי, כְּאִלּוּ הוּא עַצְמוֹ צָרִיךְ לְהָיוֹת אוֹחֵז בְּיָדָיו מַמָּשׁ אִישׁ אִישׁ מִמְּקוֹמוֹ, כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו כ"ז) "וְאַתֶּם תְּלֻקְּטוּ לְאַחַד אֶחָד בְּנֵי יִשְׂרָאֵל", וְאַף בְּגָלֻיּוֹת שְׁאָר הָאֻמּוֹת מָצִינוּ כֵּן (ירמיהו מ"ח) "וְשַׁבְתִּי שְׁבוּת מוֹאָב":

פסוק יא
לא נפלאת הוא ממך. לֹא מְכֻסֶּה הִיא מִמְּךָ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (דברים י"ז) "כִּי יִפָּלֵא" — אֲרֵי יִתְכַּסֵּי, (איכה א') "וַתֵּרֶד פְּלָאִים" — וַתֵּרֶד בְּמַטְמוֹנִיּוֹת, מְכֻסֶּה, חֲבוּשָׁה בְּטָמוּן:

פסוק יב
לא בשמים הוא. שֶׁאִלּוּ הָיְתָה בַּשָּׁמַיִם, הָיִיתָ צָרִיךְ לַעֲלוֹת אַחֲרֶיהָ לְלָמְדָהּ:

פסוק יד
כי קרוב אליך. הַתּוֹרָה נִתְּנָה לָכֶם בִּכְתָב וּבְעַל פֶּה:

פסוק טו
את החיים ואת הטוב. זֶה תָּלוּי בָּזֶה — אִם תַּעֲשֶׂה טוֹב הֲרֵי לְךָ חַיִּים, וְאִם תַּעֲשֶׂה רַע הֲרֵי לְךָ הַמָּוֶת, וְהַכָּתוּב מְפָרֵשׁ וְהוֹלֵךְ הֵיאַךְ:

פסוק טז
אשר אנכי מצוך היום לאהבה. הֲרֵי הַטּוֹב, וּבוֹ תָּלוּי **וחיית ורבית**, הֲרֵי הַחַיִּים:

פסוק יז
ואם יפנה לבבך. הֲרֵי הָרָע:

פסוק יח
כי אבד תאבדון. הֲרֵי הַמָּוֶת:

פסוק יט
העדתי בכם היום את השמים ואת הארץ. שֶׁהֵם קַיָּמִים לְעוֹלָם, וְכַאֲשֶׁר תִּקְרֶה אֶתְכֶם הָרָעָה יִהְיוּ עֵדִים שֶׁאֲנִי הִתְרֵיתִי בָּכֶם בְּכָל זֹאת; דָּבָר אַחֵר — **העדתי בכם היום את השמים וגו'**, אָמַר לָהֶם הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְיִשְׂרָאֵל, הִסְתַּכְּלוּ בַּשָּׁמַיִם שֶׁבָּרָאתִי לְשַׁמֵּשׁ אֶתְכֶם, שֶׁמָּא שִׁנּוּ אֶת מַדָּתָם? שֶׁמָּא לֹא עָלָה גַּלְגַּל חַמָּה מִן הַמִּזְרָח וְהֵאִיר לְכָל הָעוֹלָם כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר

(קהלת א') "וְזָרַח הַשֶּׁמֶשׁ וּבָא הַשֶּׁמֶשׁ"? הִסְתַּכְּלוּ בָאָרֶץ שֶׁבָּרָאתִי לְשַׁמֵּשׁ אֶתְכֶם, שֶׁמָּא שִׁנְּתָה מִדָּתָהּ? שֶׁמָּא זַרְעֶתֶם אוֹתָהּ וְלֹא צָמְחָה אוֹ שֶׁמָּא זָרַעְתֶּם חִטִּים וְהֶעֱלְתָה שְׂעוֹרִים? וּמָה אֵלּוּ שֶׁנַּעֲשׂוּ לֹא לְשָׂכָר וְלֹא לְהֶפְסֵד, אִם זוֹכִין אֵין מְקַבְּלִין שָׂכָר וְאִם חוֹטְאִין אֵין מְקַבְּלִין פֻּרְעָנוּת, לֹא שִׁנּוּ אֶת מִדָּתָם, אַתֶּם שֶׁאִם זְכִיתֶם תְּקַבְּלוּ שָׂכָר וְאִם חֲטָאתֶם תְּקַבְּלוּ פֻּרְעָנוּת, עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה (ספרי דברים ל"ב):

ובחרת בחיים. אֲנִי מוֹרֶה לָכֶם שֶׁתִּבְחֲרוּ בְּחֵלֶק הַחַיִּים, כְּאָדָם הָאוֹמֵר לִבְנוֹ, בְּחַר לְךָ חֵלֶק יָפֶה בְנַחֲלָתִי, וּמַעֲמִידוֹ עַל חֵלֶק הַיָּפֶה וְאוֹמֵר לוֹ אֶת זֶה בָּרוֹר לְךָ, וְעַל זֶה נֶאֱמַר (תהילים ט"ז) "ה' מְנָת חֶלְקִי וְכוֹסִי אַתָּה תּוֹמִיךְ גּוֹרָלִי" — הִנַּחְתָּ יָדִי עַל גּוֹרָל הַטּוֹב לוֹמַר אֶת זֶה קַח לְךָ:

פרק לא

פסוק א

וילך משה. וגו':

פסוק ב

וילך משה וגו', אנכי היום. הַיּוֹם מָלְאוּ יָמַי וּשְׁנוֹתַי, בְּיוֹם זֶה נוֹלַדְתִּי וּבְיוֹם זֶה אָמוּת (סוטה י"ג):

לא אוכל עוד לצאת ולבוא. יָכוֹל שֶׁתִּשַּׁשׁ כֹּחוֹ, תַּלְמוּד לוֹמַר "לֹא כָהֲתָה עֵינוֹ וְלֹא נָס לֵחֹה", אֶלָּא מַהוּ **לא אוכל**? אֵינִי רַשַּׁאי, שֶׁנִּטְּלָה מִמֶּנִּי הָרְשׁוּת וְנִתְּנָה לִיהוֹשֻׁעַ. דְּ"א — **לצאת ולבוא**. בְּדִבְרֵי תוֹרָה, מְלַמֵּד שֶׁנִּסְתְּמוּ מִמֶּנּוּ מָסוֹרוֹת וּמַעְיְנוֹת הַחָכְמָה (סוטה י"ג):

וה' אמר אלי. זֶהוּ פֵּרוּשׁ **לא אוכל עוד לצאת ולבוא** — לְפִי שֶׁה' **אמר אלי**:

פסוק ו

לא ירפך. לֹא יִתֵּן לְךָ רִפְיוֹן לִהְיוֹת נֶעֱזָב מִמֶּנּוּ:

פסוק ז

כי אתה תבוא את העם הזה. "אֲרֵי אַתְּ תֵּעוֹל עִם עַמָּא הָדֵין": מֹשֶׁה אָמַר לוֹ לִיהוֹשֻׁעַ זְקֵנִים שֶׁבַּדּוֹר יִהְיוּ עִמְּךָ, הַכֹּל לְפִי דַּעְתָּן וַעֲצָתָן, אֲבָל הַקָּבָ"ה אָמַר לִיהוֹשֻׁעַ "כִּי אַתָּה תָּבִיא אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לָהֶם" — תָּבִיא עַל כָּרְחָם, הַכֹּל תָּלוּי בְּךָ, טֹל מַקֵּל וְהַךְ עַל קַרְקֶדָן, דַּבָּר אֶחָד לְדוֹר וְלֹא שְׁנֵי דַּבָּרִים לְדוֹר (סנהדרין ח'):

פסוק ט

ויכתב משה, ויתנה. כְּשֶׁנִּגְמְרָה כֻּלָּהּ נִתְּנָהּ לִבְנֵי שִׁבְטוֹ (עי' ספרי דברים ל"ד):

פסוק י
מקץ שבע שנים. בְּשָׁנָה רִאשׁוֹנָה שֶׁל שְׁמִטָּה — בַּשְּׁמִינִית, וְלָמָּה קוֹרֵא אוֹתָהּ **שנת השמטה**? שֶׁעֲדַיִן שְׁבִיעִית נוֹהֶגֶת בָּהּ, בַּקְּצִיר שֶׁל שְׁבִיעִית הַיּוֹצֵא לְמוֹצָאֵי שְׁבִיעִית:

פסוק יא
תקרא את התורה הזאת. הַמֶּלֶךְ הָיָה קוֹרֵא מִתְּחִלַּת "אֵלֶּה הַדְּבָרִים", כִּדְאִיתָא בְּמַסֶּכֶת סוֹטָה (דף מ"א) עַל בִּימָה שֶׁל עֵץ שֶׁהָיוּ עוֹשִׂין בָּעֲזָרָה:

פסוק יב
האנשים. לִלְמֹד:

והנשים. לִשְׁמֹעַ:

והטף. לָמָּה בָּא? לְתֵּת שָׂכָר לְמְבִיאֵיהֶם (חגיגה ג'):

פסוק יד
ואצונו. וַאֲזָרְזֵנוּ:

פסוק טז
נכר הארץ. גּוֹיֵי הָאָרֶץ:

פסוק יז
והסתרתי פני. כְּמוֹ שֶׁאֵינִי רוֹאֶה בְּצָרָתָם:

פסוק יט
את השירה הזאת. "הַאֲזִינוּ הַשָּׁמַיִם" עַד "וְכִפֶּר אַדְמָתוֹ עַמּוֹ":

פסוק כ
ונאצוני. וְהִכְעִיסוּנִי, וְכֵן כָּל נְאוּץ לְשׁוֹן כַּעַס:

פסוק כא
וענתה השירה הזאת לפניו לעד. שֶׁהִתְרֵיתִי בּוֹ בְּתוֹכָהּ עַל כָּל הַמּוֹצְאוֹת אוֹתוֹ:

כי לא תשכח מפי זרעו. הֲרֵי זוֹ הַבְטָחָה לְיִשְׂרָאֵל שֶׁאֵין תּוֹרָה מִשְׁתַּכַּחַת מִזַּרְעָם לְגַמְרֵי:

פסוק כג
ויצו את יהושע בן נון. מוּסָב לְמַעְלָה כְּלַפֵּי שְׁכִינָה, כְּמוֹ שֶׁמְּפֹרָשׁ "אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לָהֶם":

פסוק כו
לקח. כְּמוֹ זָכוֹר (שמות כ') שָׁמוֹר (דברים ה'), הָלוֹךְ (ירמיהו ב'):

מצד ארון ברית ה'. נֶחְלְקוּ בוֹ חַכְמֵי יִשְׂרָאֵל בְּבָבָא בָּתְרָא (דף י"ד), יֵשׁ מֵהֶם אוֹמְרִים דַּף הָיָה בולֵט מִן הָאָרוֹן מִבַּחוּץ וְשָׁם הָיָה מֻנָּח, וְיֵשׁ אוֹמְרִים מִצַּד הַלּוּחוֹת הָיָה מֻנָּח בְּתוֹךְ הָאָרוֹן:

פסוק כח

הקהילו אלי. וְלֹא תָקְעוּ אוֹתוֹ הַיּוֹם בַּחֲצוֹצְרוֹת לְהַקְהִיל אֶת הַקָּהָל, לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר (במדבר י') "וְעֵשׂה לְךָ", וְלֹא הִשְׁלִיט יְהוֹשֻׁעַ עֲלֵיהֶם, וְאַף בְּחַיָּיו נִגְנְזוּ — בְּיוֹם מוֹתוֹ — לְקַיֵּם מַה שֶּׁנֶּאֱמַר (קהלת ח') "וְאֵין שִׁלְטוֹן בְּיוֹם הַמָּוֶת" (תנחומא ויחי ובהעלותך):

ואעידה בם את השמים ואת הארץ. וְאִם תֹּאמַר הֲרֵי כְּבָר הֵעִיד לְמַעְלָה — "הַעִדֹתִי בָכֶם הַיּוֹם וְגוֹ'"? הָתָם לְיִשְׂרָאֵל אָמַר, אֲבָל לַשָּׁמַיִם וְלָאָרֶץ לֹא אָמַר, וְעַכְשָׁו בָּא לוֹמַר "הַאֲזִינוּ הַשָּׁמַיִם וְגוֹ'"(דברים ל"ב):

פסוק כט

אחרי מותי כי השחת תשחיתון. וַהֲרֵי כָּל יְמוֹת יְהוֹשֻׁעַ לֹא הִשְׁחִיתוּ, שֶׁנֶּאֱמַר "וַיַּעַבְדוּ הָעָם אֶת ה' כֹּל יְמֵי יְהוֹשֻׁעַ" (שופטים ב')? מִכָּאן שֶׁתַּלְמִידוֹ שֶׁל אָדָם חָבִיב עָלָיו כְּגוּפוֹ, כָּל זְמַן שֶׁיְּהוֹשֻׁעַ חַי הָיָה נִרְאֶה לְמֹשֶׁה כְּאִלּוּ הוּא חַי:

פרק לב

פסוק א

האזינו השמים. שֶׁאֲנִי מַתְרֶה בָהֶם בְּיִשְׂרָאֵל וְתִהְיוּ עֵדִים בַּדָּבָר, שֶׁכָּךְ אָמַרְתִּי לָהֶם שֶׁאַתֶּם תִּהְיוּ עֵדִים, וְכֵן **ותשמע הארץ**. וְלָמָּה הֵעִיד בָּהֶם שָׁמַיִם וָאָרֶץ? אָמַר מֹשֶׁה: אֲנִי בָּשָׂר וָדָם, לְמָחָר אֲנִי מֵת, אִם יֹאמְרוּ יִשְׂרָאֵל לֹא קִבַּלְנוּ עָלֵינוּ הַבְּרִית, מִי בָא וּמַכְחִישָׁם? לְפִיכָךְ הֵעִיד בָּהֶם שָׁמַיִם וָאָרֶץ — עֵדִים שֶׁהֵן קַיָּמִים לְעוֹלָם. וְעוֹד, שֶׁאִם יִזְכּוּ יָבֹאוּ הָעֵדִים וְיִתְּנוּ שְׂכָרָם, הַגֶּפֶן תִּתֵּן פִּרְיָהּ וְהָאָרֶץ תִּתֵּן יְבוּלָהּ וְהַשָּׁמַיִם יִתְּנוּ טַלָּם. וְאִם יִתְחַיְּבוּ תִּהְיֶה בָהֶם יַד הָעֵדִים תְּחִלָּה — "וְעָצַר אֶת הַשָּׁמַיִם וְלֹא יִהְיֶה מָטָר וְהָאֲדָמָה לֹא תִתֵּן אֶת יְבוּלָהּ" (דברים י"ז), וְאַחַר כָּךְ "וַאֲבַדְתֶּם מְהֵרָה" (שם י"א) עַל יְדֵי הָאֻמּוֹת:

פסוק ב

יערף כמטר לקחי. זוֹ הִיא הָעֵדוּת שֶׁתָּעִידוּ — שֶׁאֲנִי אוֹמֵר בִּפְנֵיכֶם תּוֹרָה שֶׁנָּתַתִּי לְיִשְׂרָאֵל שֶׁהִיא חַיִּים לָעוֹלָם כְּמָטָר זֶה שֶׁהוּא חַיִּים לָעוֹלָם (עי' ספרי); כַּאֲשֶׁר יַעַרְפוּ הַשָּׁמַיִם טַל וּמָטָר:

יערף. לְשׁוֹן יַטִּיף, וְכֵן (תהילים ס"ה) "יְרְעָפוּן דָּשֶׁן", (דברים ל"ג) "יַעַרְפוּ טָל":

תזל כטל. שֶׁהַכֹּל שְׂמֵחִים בּוֹ, לְפִי שֶׁהַמָּטָר יֵשׁ בּוֹ עֲצָבִים לַבְּרִיּוֹת, כְּגוֹן הוֹלְכֵי דְּרָכִים וּמִי שֶׁהָיָה בּוֹרוֹ מָלֵא יַיִן (ספרי):

כשעירם. לְשׁוֹן רוּחַ סְעָרָה, כְּתַרְגּוּמוֹ "כְּרוּחֵי מַטְרָא", מָה הָרוּחוֹת הַלָּלוּ מַחֲזִיקִים אֶת הָעֲשָׂבִים וּמְגַדְּלִין אוֹתָם, אַף דִּבְרֵי תוֹרָה מְגַדְּלִין אֶת לוֹמְדֵיהֶן:

וכרביבים. טִפֵּי מָטָר. נִרְאֶה לִי עַל שֵׁם שֶׁיּוֹרֶה כְּחֵץ נִקְרָא רְבִיב, כְּמָה דְּאַתְּ אוֹמֵר "רֹבֶה קֶשֶׁת" (בראשית כ"א):

דשא. ארברי"ץ, עֲטִיפַת הָאָרֶץ מְכֻסָּה בְּיֶרֶק:

עשב. קֶלַח אֶחָד קָרוּי עֵשֶׂב, וְכָל מִין וָמִין לְעַצְמוֹ קָרוּי עֵשֶׂב:

פסוק ג

כי שם ה' אקרא. הֲרֵי כִּי מְשַׁמֵּשׁ בִּלְשׁוֹן כַּאֲשֶׁר, כְּמוֹ (ויקרא כ"ג) "כִּי תָבֹאוּ אֶל הָאָרֶץ", כְּשֶׁאֶקְרָא וְאַזְכִּיר שֵׁם ה', אַתֶּם **הבו גדל לאלהינו** וּבָרְכוּ שְׁמוֹ, מִכָּאן אָמְרוּ שֶׁעוֹנִין בָּרוּךְ שֵׁם כְּבוֹד מַלְכוּתוֹ אַחַר בְּרָכָה שֶׁבַּמְקֻדָּשׁ (עי' ספרי; מכילתא שמות י"ג; ברכות כ"א; תענית ט"ז):

פסוק ד

הצור תמים פעלו. אַע"פִּ שֶׁהוּא חָזָק, כְּשֶׁמֵּביא פֻּרְעָנוּת עַל עוֹבְרֵי רְצוֹנוֹ, לֹא בְּשֶׁטֶף הוּא מֵבִיא כִּי אִם בְּדִין, כִּי **תמים פעלו**:

אל אמונה. לְשַׁלֵּם לַצַּדִּיקִים צִדְקָתָם לָעוֹלָם הַבָּא, וְאַע"פִּ שֶׁמְּאַחֵר אֶת תַּגְמוּלָם, סוֹפוֹ לְאַמֵּן אֶת דְּבָרָיו:

ואין עול. אַף לָרְשָׁעִים מְשַׁלֵּם שְׂכַר צִדְקָתָם בָּעוֹלָם הַזֶּה (עי' ספרי):

צדיק וישר הוא. הַכֹּל מַצְדִּיקִים עֲלֵיהֶם אֶת דִּינוֹ, וְכָךְ רָאוּי וְיָשָׁר לָהֶם, **צדיק** מִפִּי הַבְּרִיּוֹת **וישר הוא** וְרָאוּי לְהַצְדִּיקוֹ:

פסוק ה

שחת לו וגו'. כְּתַרְגּוּמוֹ, "חַבִּילוּ לְהוֹן לָא לֵהּ":

בניו מומם. בָּנָיו הָיוּ וְהִשְׁחָתָה שֶׁהִשְׁחִיתוּ הִיא מוּמָם:

בניו מומם. מוּמָם שֶׁל בָּנָיו הָיָה וְלֹא מוּמוֹ:

דור עקש. עָקֹם וּמְעֻקָּל, כְּמוֹ "וְאֵת כָּל הַיְשָׁרָה יְעַקֵּשׁוּ" (מיכה ג'). וּבִלְשׁוֹן מִשְׁנָה "חֻלְדָּה שֶׁשִּׁנֶּיהָ עֲקֻמּוֹת וַעֲקוּשׁוֹת":

ופתלתל. אנטורט"יליי"ש, כַּפְתִּיל הַזֶּה שֶׁגּוֹדְלִין אוֹתוֹ וּמַקִּיפִין אוֹתוֹ סְבִיבוֹת הַגִּדִּיל; פְּתַלְתֹּל מִן הַתֵּבוֹת הַכְּפוּלוֹת כְּמוֹ "יְרַקְרַק" "אֲדַמְדָּם" (ויקרא י"ג) "סְחַרְחַר" (תהילים ל"ח), "סְגַלְגַּל" (תרגום יונתן מלכים א ז'):

פסוק ו

הלה' תגמלו זאת. לְשׁוֹן תֹּמַהּ, וְכִי לְפָנָיו אַתֶּם מַעֲצִיבִין שֶׁיֵּשׁ בְּיָדוֹ לְפָרַע מִכֶּם וְשֶׁהֵיטִיב לָכֶם בְּכָל הַטּוֹבוֹת?

עם נבל. שֶׁשָּׁכְחוּ אֶת הֶעָשׂוּי לָהֶם:

ולא חכם. לְהָבִין אֶת הַנּוֹלָדוֹת, שֶׁיֵּשׁ בְּיָדוֹ לְהֵיטִיב וּלְהָרַע:

הלוא הוא אביך קנך. שֶׁקִּנָּאַךְ, שֶׁקִּנְּנָךְ בְּקֶן הַסְּלָעִים וּבְאֶרֶץ חֲזָקָה, שֶׁתִּקֶּנְךָ בְּכָל מִינֵי תַּקָּנָה:

הוא עשך. אֱמֶת בָּאֱמוֹת:

ויכוננך. אַחֲרֵי כֵן בְּכָל מִינֵי בָסִיס וְכֵן — מִכֶּם כֹּהֲנִים, מִכֶּם נְבִיאִים וּמִכֶּם מְלָכִים, כְּרַךְ שֶׁהַכֹּל בּוֹ (ספרי; חולין נ"ו):

פסוק ז

זכר ימות עולם. מֶה עָשָׂה בָּרִאשׁוֹנִים שֶׁהִכְעִיסוּ לְפָנָיו:

בינו שנות דר ודר. דּוֹר אֱנוֹשׁ שֶׁהֵצִיף עֲלֵיהֶם מֵי אוֹקְיָנוּס וְדוֹר הַמַּבּוּל שֶׁשְּׁטָפָם. דְּ"אַ — לֹא נְתַתֶּם לְבַבְכֶם עַל שֶׁעָבַר, **בינו שנות דר ודר** — לְהַכִּיר לְהַבָּא, שֶׁיֵּשׁ בְּיָדוֹ לְהֵיטִיב לָכֶם וּלְהַנְחִיל לָכֶם יְמוֹת הַמָּשִׁיחַ וְהָעוֹלָם הַבָּא (עי' ספרי):

שאל אביך. אֵלּוּ הַנְּבִיאִים שֶׁנִּקְרְאִים אָבוֹת, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים ב ב') בְּאֵלְיָהוּ "אָבִי אָבִי רֶכֶב יִשְׂרָאֵל" (ספרי):

זקניך. אֵלּוּ הַחֲכָמִים:

ויאמרו לך. הָרִאשׁוֹנוֹת:

פסוק ח

בהנחל עליון גוים. כְּשֶׁהִנְחִיל הַקָּבָ"ה לְמַכְעִיסָיו אֶת חֵלֶק נַחֲלָתָן הֲצִיפָן וּשְׁטָפָם:

בהפרידו בני אדם. כְּשֶׁהֵפִיץ דּוֹר הַפַּלְגָה הָיָה בְיָדוֹ לְהַעֲבִירָם מִן הָעוֹלָם, לֹא עָשָׂה כֵן אֶלָּא **יצב גבלת עמים**, קִיְּמָם וְלֹא אִבְּדָם:

למספר בני ישראל. בִּשְׁבִיל מִסְפַּר בְּנֵי יִשְׂרָאֵל שֶׁעֲתִידִין לָצֵאת מִבְּנֵי שֵׁם, וּלְמִסְפַּר שִׁבְעִים נֶפֶשׁ שֶׁל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל שֶׁיָּרְדוּ לְמִצְרַיִם הִצִּיב **גבלת עמים** — שִׁבְעִים לָשׁוֹן:

פסוק ט

כי חלק ה' עמו. לָמָּה כָּל זֹאת? לְפִי שֶׁהָיָה חֶלְקוֹ כָּבוּשׁ בֵּינֵיהֶם וְעָתִיד לָצֵאת, וּמִי הוּא חֶלְקוֹ? **עמו.** וּמִי הוּא עַמּוֹ?

יעקב חבל נחלתו. וְהוּא הַשְּׁלִישִׁי בָּאָבוֹת, הַמְשֻׁלָּשׁ בְּשָׁלוֹשׁ זְכֻיּוֹת, זְכוּת אֲבִי אָבִיו וּזְכוּת אֲבִיו וּזְכוּתוֹ, הֲרֵי ג', כַּחֶבֶל הַזֶּה שֶׁהוּא עָשׂוּי בְּג' גְּדִילִים, וְהוּא וּבָנָיו הָיוּ לוֹ לְנַחֲלָה, וְלֹא יִשְׁמָעֵאל בֶּן אַבְרָהָם, וְלֹא עֵשָׂו בְּנוֹ שֶׁל יִצְחָק (עי' ספרי):

פסוק י

ימצאהו בארץ מדבר. אוֹתָם מָצָא לוֹ נֶאֱמָנִים בְּאֶרֶץ הַמִּדְבָּר, שֶׁקִּבְּלוּ עֲלֵיהֶם תּוֹרָתוֹ וּמַלְכוּתוֹ וְעָלוּ, מַה שֶּׁלֹּא עָשׂוּ יִשְׁמָעֵאל וְעֵשָׂו, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ל"ג) "וְזָרַח מִשֵּׂעִיר לָמוֹ הוֹפִיעַ מֵהַר פָּארָן":

ובתהו יליל ישמן. אֶרֶץ צִיָּה וּשְׁמָמָה, מָקוֹם יְלֵלַת תַּנִּינִים וּבְנוֹת יַעֲנָה, אַף שָׁם נִמְשְׁכוּ אַחַר הָאֱמוּנָה, וְלֹא אָמְרוּ לְמֹשֶׁה הֵיאַךְ נֵצֵא לַמִּדְבָּרוֹת מָקוֹם צִיָּה וְשִׁמָּמוֹן? כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיהו ב'), "לֶכְתֵּךְ אַחֲרַי בַּמִּדְבָּר":

יסובבנהו. שָׁם סִבְּבָם וְהִקִּיפָם בַּעֲנָנִים וְסִבְּבָם בִּדְגָלִים לְאַרְבַּע רוּחוֹת וְסִבְּבָן בְּתַחְתִּית הָהָר שֶׁכָּפָהוּ עֲלֵיהֶם כְּגִיגִית (עי' ספרי):

יבוננהו. שָׁם בְּתוֹרָה וּבִינָה:

יצרנהו. מִנָּחָשׁ שָׂרָף וְעַקְרָב וּמִן הָאֻמּוֹת:

כאישון עינו. הוּא הַשָּׁחוֹר שֶׁבָּעַיִן שֶׁהַמָּאוֹר יוֹצֵא הֵימֶנּוּ. וְאֶנְקְלוֹס תִּרְגֵּם יְמָצְאֵהוּ — "יַסְפִּיקֵהוּ כָּל צָרְכּוֹ בַּמִּדְבָּר", כְּמוֹ (במדבר י"א) "מָצָא לָהֶם", (יהושע י"ז) "לֹא יִמָּצֵא לָנוּ הָהָר":

יסובבנהו. "אַשְׁרֵינוּן סְחוֹר סְחוֹר לִשְׁכְנְתֵּיהּ", אֹהֶל מוֹעֵד בָּאֶמְצַע וְאַרְבָּעָה דְגָלִים לְאַרְבַּע רוּחוֹת:

פסוק יא

כנשר יעיר קנו. נִהֲגָם בְּרַחֲמִים וּבְחֶמְלָה, כַּנֶּשֶׁר הַזֶּה רַחְמָנִי עַל בָּנָיו, וְאֵינוֹ נִכְנָס לְקִנּוֹ פִּתְאֹם עַד שֶׁהוּא מְקַשְׁקֵשׁ וּמְטַרְטֵף עַל בָּנָיו בִּכְנָפָיו בֵּין אִילָן לְאִילָן, בֵּין שׁוֹכָה לַחֲבֵרְתָּהּ, כְּדֵי שֶׁיֵּעוֹרוּ בָּנָיו וְיֵהֵא בָהֶם כֹּחַ לְקַבְּלוֹ (ספרי):

יעיר קנו. יְעוֹרֵר בָּנָיו:

על גוזליו ירחף. אֵינוֹ מַכְבִּיד עַצְמוֹ עֲלֵיהֶם אֶלָּא מְחוֹפֵף — נוֹגֵעַ וְאֵינוֹ נוֹגֵעַ (תלמוד ירושלמי חגיגה ב') — אַף הַקָּבָ"ה, "שַׁדַּי לֹא מְצָאנֻהוּ שַׂגִּיא כֹחַ" (איוב ל"ז) כְּשֶׁבָּא לִתֵּן תּוֹרָה לֹא נִגְלָה עֲלֵיהֶם מֵרוֹב אַחַת אֶלָּא מֵאַרְבַּע רוּחוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר "ה' מִסִּינַי בָּא וְזָרַח מִשֵּׂעִיר לָמוֹ הוֹפִיעַ מֵהַר פָּארָן" (דברים ל"ג), "אֱלוֹהַּ מִתֵּימָן יָבוֹא" (חבקוק ג') — זוֹ רוּחַ רְבִיעִית (ספרי):

יפרש כנפיו יקחהו. כְּשֶׁבָּא לִטָּלֵם מִמָּקוֹם לְמָקוֹם אֵינוֹ נוֹטְלָן בְּרַגְלָיו כִּשְׁאָר עוֹפוֹת, לְפִי שֶׁשְּׁאָר עוֹפוֹת יְרֵאִים מִן הַנָּשֶׁר שֶׁהוּא מַגְבִּיהַּ לָעוּף וּפוֹרֵחַ עֲלֵיהֶם, לְפִיכָךְ נוֹשְׂאָן בְּרַגְלָיו, מִפְּנֵי הַנָּשֶׁר, אֲבָל הַנָּשֶׁר אֵינוֹ יָרֵא אֶלָּא מִן הַחֵץ, לְפִיכָךְ נוֹשְׂאָן עַל כְּנָפָיו, אוֹמֵר מוּטָב שֶׁיִּכָּנֵס הַחֵץ בִּי וְלֹא יִכָּנֵס בִּבָנַי, אַף הַקָּבָ"ה (שמות י"ט) "וָאֶשָּׂא אֶתְכֶם עַל כַּנְפֵי נְשָׁרִים" — כְּשֶׁנִּסְעוּ מִצְרַיִם אַחֲרֵיהֶם וְהִשִּׂיגוּם עַל הַיָּם הָיוּ זוֹרְקִים בָּהֶם חִצִּים וַאֲבָנֵי בָּלִיסְטְרָאוֹת, מִיָּד "וַיִּסַּע מַלְאַךְ הָאֱלֹהִים וְגוֹ' וַיָּבֹא בֵּין מַחֲנֵה מִצְרַיִם וְגוֹ'" (שמות י"ד):

פסוק יב

ה' בדד ינחנו. נָהֲגָם בַּמִּדְבָּר בָּדָד וּבָטֵחַ:

ואין עמו אל נכר. לֹא הָיָה כֹּחַ בְּאֶחָד מִכָּל אֱלֹהֵי הַגּוֹיִם לְהַרְאוֹת כֹּחוֹ וּלְהִלָּחֵם עִמָּהֶם. וְרַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּהוּ עַל הָעָתִיד וְכֵן תִּרְגֵּם אֻנְקְלוֹס, וַאֲנִי אוֹמֵר דִּבְרֵי תוֹכֵחָה הֵם לְהַעִיד הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ וּתְהֵא הַשִּׁירָה לָהֶם לְעֵד שֶׁסּוֹפָן לִבְגֹּד וְלֹא יִזְכְּרוּ לֹא הָרִאשׁוֹנוֹת שֶׁעָשָׂה לָהֶם וְלֹא הַנּוֹלָדוֹת שֶׁהוּא עָתִיד לַעֲשׂוֹת לָהֶם, לְפִיכָךְ צָרִיךְ לְיַשֵּׁב הַדָּבָר לְכָאן וּלְכָאן. וְכָל הָעִנְיָן מוּסָב עַל **זכר ימות עולם בינו שנות דר ודר**, כֵּן עָשָׂה לָהֶם וְכֵן עָתִיד לַעֲשׂוֹת, כָּל זֶה הָיָה לָהֶם לְזָכוֹר:

פסוק יג

ירכבהו על במתי ארץ. כָּל הַמִּקְרָא כְּתַרְגּוּמוֹ:

ירכבהו וגו'. עַל שֵׁם שֶׁאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל גְּבוֹהַּ מִכָּל הָאֲרָצוֹת:

ויאכל תנובת שדי. אֵלּוּ פֵּרוֹת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל שֶׁקְּלִים לָנוּב וּלְהִתְבַּשֵּׁל מִכָּל פֵּרוֹת הָאֲרָצוֹת:

וינקהו דבש מסלע. מַעֲשֶׂה בְּאֶחָד שֶׁאָמַר לִבְנוֹ בְּסֵיכְנִי הָבֵא לִי קְצִיעוֹת מִן הֶחָבִית, הָלַךְ וּמָצָא הַדְּבַשׁ צָף עַל פִּיהָ, אָמַר לוֹ זוֹ שֶׁל דְּבַשׁ הִיא אָמַר לוֹ הַשְׁקַע יָדְךָ לְתוֹכָהּ וְאַתָּה מַעֲלֶה קְצִיעוֹת מִתּוֹכָהּ (ספרי):

במתי ארץ. לְשׁוֹן גְּבֹהַּ:

שדי. לְשׁוֹן שָׂדֶה:

מחלמיש צור. תְּקִפּוּ וְחָזְקוּ שֶׁל סֶלַע, כְּשֶׁאֵינוֹ דָּבוּק לַתֵּיבָה שֶׁלְּאַחֲרָיו נָקוּד חַלָּמִישׁ וּכְשֶׁהוּא דָּבוּק נָקוּד חֲלָמִישׁ:

ושמן מחלמיש צור. אֵלּוּ זֵיתִים שֶׁל גּוּשׁ חֶלְב (ספרי):

פסוק יד

חמאת בקר וחלב צאן. זֶה הָיָה בִּימֵי שְׁלֹמֹה, שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים א ד') "עֲשָׂרָה בָקָר בְּרִאִים וְעֶשְׂרִים בָּקָר רְעִי וּמֵאָה צֹאן":

עם חלב כרים. זֶה הָיָה בִּימֵי עֶשֶׂרֶת הַשְּׁבָטִים, שֶׁנֶּאֱמַר (עמוס ו') "וְאֹכְלִים כָּרִים מִצֹּאן":

חלב כליות חטה. זֶה הָיָה בִּימֵי שְׁלֹמֹה, שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים א ה') "וַיְהִי לֶחֶם שְׁלֹמֹה וְגוֹ'":
ודם ענב תשתה חמר. בִּימֵי עֲשֶׂרֶת הַשְּׁבָטִים "הַשֹּׁתִים בְּמִזְרְקֵי יַיִן" (עמוס ו'):
חמאת בקר. הוּא שֶׁמֶן הַנִּקְלָט מֵעַל גַּבֵּי הֶחָלָב:
וחלב צאן. חֶלְבָּ שֶׁל צֹאן, וּכְשֶׁהוּא דָבוּק נָקוּד חֶלֶב, כְּמוֹ "בַּחֶלֶב אִמּוֹ" (שמות כ"ג):
כרים. כְּבָשִׂים:
ואילים. כְּמַשְׁמָעוֹ:
בני בשן. שְׁמֵנִים הָיוּ:
כליות חטה. חִטִּים שְׁמֵנִים כְּחֵלֶב כְּלָיוֹת וְנֵסִין כְּכוּלְיָא:
ודם ענב. תִּהְיֶה שׁוֹתֶה יַיִן טוֹב וְטוֹעֵם יַיִן חָשׁוּב:
חמר. יַיִן בְּלָשׁוֹן אֲרַמִּי "חֲמַר", אֵין זֶה שֵׁם דָּבָר אֶלָּא לָשׁוֹן מְשֻׁבָּח בְּטַעַם, ווי"נוש בְּלַעַז. וְעוֹד יֵשׁ לְפָרֵשׁ שְׁנֵי מִקְרָאוֹת הַלָּלוּ אַחַר תַּרְגּוּם שֶׁל אֻנְקְלוֹס "אַשְׁרִינוּן עַל תְּקִפֵּי אַרְעָא וְגוֹ'":

פסוק טו

עבית. לְשׁוֹן עֹבִי:
כשית. כְּמוֹ כְּסִיתָ, לְשׁוֹן "כִּי כִסָּה פָנָיו בְּחֶלְבּוֹ" (איוב ט"ו), כְּאָדָם שֶׁשְּׁמֵן מִבִּפְנִים וּכְסָלָיו נִכְפָּלִים מִבַּחוּץ, וְכֵן הוּא אוֹמֵר (שם) "וַיַּעַשׂ פִּימָה עָלֵי כָסֶל":
כשית. יֵשׁ לְשׁוֹן קַל בִּלְשׁוֹן כִּסּוּי, כְּמוֹ "וְכֹסֶּה קְלוֹן עָרוּם" (משלי י"ב), וְאִם כָּתַב כִּשִּׁיתָ, דָּגוּשׁ, הָיָה נִשְׁמָע כִּסִּיתָ אֶת אֲחֵרִים, כְּמוֹ "כִּי כִסָּה פָנָיו" (איוב ט"ו):
וינבל צור ישעתו. גִּנָּהוּ וּבִזָּהוּ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (יחזקאל ח') "אֲחוֹרֵיהֶם אֶל הֵיכַל ה' וְגוֹ'", אֵין לְךָ נִבּוּל גָּדוֹל מִזֶּה (ספרי):

פסוק טז

יקנאהו. הִבְעִירוּ חֲמָתוֹ וְקִנְאָתוֹ:
בתועבת. בְּמַעֲשִׂים תְּעוּבִים, כְּגוֹן מִשְׁכַּב זָכוּר וּכְשָׁפִים שֶׁנֶּאֱמַר בָּהֶם תּוֹעֵבָה:

פסוק יז

לא אלה. כְּתַרְגּוּמוֹ "דְּלֵית בְּהוֹן צְרוֹךְ", אֵלּוּ הָיָה בָהֶם צְרוֹךְ לֹא הָיְתָה קִנְאָה כְּפוּלָה כְּמוֹ עַכְשָׁו (ספרי):
חדשים מקרב באו. אֲפִלּוּ הָאֻמּוֹת לֹא הָיוּ רְגִילִים בָּהֶם — גּוֹי שֶׁהָיָה רוֹאֶה אוֹתָם, הָיָה אוֹמֵר זֶה צָלֶם יְהוּדִי:
לא שערום אבתיכם. לֹא יְרָאוּ מֵהֶם — לֹא עָמְדָה שַׁעֲרָתָם מִפְּנֵיהֶם, דֶּרֶךְ שַׂעֲרוֹת הָאָדָם לַעֲמֹד מֵחֲמַת יִרְאָה, כָּךְ נִדְרַשׁ בְּסִפְרֵי. וְיֵשׁ לְפָרֵשׁ עוֹד **שערום** לְשׁוֹן (ישעיה יג, כא) "וּשְׂעִירִים יְרַקְּדוּ שָׁם", שְׂעִירִים הֵם שֵׁדִים, לֹא עָשׂוּ אֲבוֹתֵיכֶם שְׂעִירִים הַלָּלוּ:

פסוק יח

תשי. תִּשְׁכַּח. וְרַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּ כְּשֶׁבָּא לְהֵיטִיב לָכֶם אַתֶּם מַכְעִיסִין לְפָנָיו וּמַתְּישִׁים כֹּחוֹ מִלְּהֵיטִיב לָכֶם (ספרי):

אל מחללך. מוֹצִיאֲךָ מֵרֶחֶם, לְשׁוֹן (תהלים כט) "יְחוֹלֵל אַיָּלוֹת", (תהלים מ"ח) "וְחִיל כַּיּוֹלֵדָה":

פסוק כ

מה אחריתם. מַה תַּעֲלֶה בָהֶם בְּסוֹפָם:

כי דור תהפכת המה. מְהַפְּכִין רְצוֹנִי לְכַעַס:

לא אמן בם. אֵין גְּדוּלַי נִכָּרִים בָּהֶם, כִּי הוֹרִיתִים דֶּרֶךְ טוֹבָה וְסָרוּ מִמֶּנָּה:

אמן. לְשׁוֹן "וַיְהִי אֹמֵן" (אסתר ב'), נורריטור"ה בְּלַעַז; דְּ"אַ — **אמן** לְשׁוֹן אֱמוּנָה, כְּתַרְגּוּמוֹ, אִמְרוּ בְסִינַי נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע וּלְשָׁעָה קַלָּה בִּטְּלוּ הַבְטָחָתָם וְעָשׂוּ הָעֵגֶל (ספרי):

פסוק כא

קנאוני. הִבְעִירוּ חֲמָתִי:

בלא אל. בְּדָבָר שֶׁאֵינוֹ אֱלוֹהַּ:

בלא עם. בְּאֻמָּה שֶׁאֵין לָהּ שֵׁם, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו כ"ג) הֵן אֶרֶץ כַּשְׂדִּים זֶה הָעָם לֹא הָיָה, בְּעֵשָׂו הוּא אוֹמֵר (עובדיה א') בָּזוּי אַתָּה מְאֹד:

בגוי נבל אכעיסם. אֵלּוּ הַמִּינִים, וְכֵן הוּא אוֹמֵר (תהילים י"ד) אָמַר נָבָל בְּלִבּוֹ אֵין אֱלֹהִים (ספרי; יבמות ס"ג):

פסוק כב

קדחה. בָּעֲרָה:

ותיקד. בָּכֶם עַד הַיְסוֹד:

ותאכל ארץ ויבלה. אַרְצָכֶם וִיבוּלָהּ (ספרי):

ותלהט. יְרוּשָׁלַיִם הַמְיֻסֶּדֶת עַל הֶהָרִים, שֶׁנֶּאֱמַר (תהילים קכ"ה) יְרוּשָׁלַיִם הָרִים סָבִיב לָהּ:

פסוק כג

אספה עלימו רעות. אַחְבִּיר רָעָה עַל רָעָה, לְשׁוֹן "סְפוּ שָׁנָה עַל שָׁנָה" (ישעיהו כ"ט), "סְפוֹת הָרָוֶה" (דברים כ"ט), "עֹלוֹתֵיכֶם סְפוּ עַל זִבְחֵיכֶם" (ירמיהו ז'). דְּ"אַ — **אספה** אֲכַלֶּה, כְּמוֹ "פֶּן תִּסָּפֶה" (בראשית י"ט):

חצי אכלה בם. כָּל חִצַּי אַשְׁלִים בָּהֶם, וּקְלָלָה זוֹ לְפִי הַפֶּרְעָנוּת לִבְרָכָה הִיא — חִצַּי כָּלִים וְהֵם אֵינָם כָּלִים (ספרי; סוטה ט'):

פסוק כד

מזי רעב. אֲנָקְלוֹס תִּרְגֵּם "נְפִיחֵי כָפָן", וְאֵין לִי עֵד מוֹכִיחַ עָלָיו, וּמִשְׁמוֹ שֶׁל רַבִּי מֹשֶׁה הַדַּרְשָׁן מְטוּלוּשָׁא שְׁמַעְתִּי שְׁעִירֵי רָעָב — אָדָם כָּחוּשׁ מְגַדֵּל שֵׂעָר עַל בְּשָׂרוֹ:

מזי. לְשׁוֹן אֲרַמִּי שֵׂעָר — מְזַיָּא, "דַּהֲוָה מְהַפֵּךְ בְּמְזַיָּא" (מגילה י"ח):

ולחמי רשף. הַשֵּׁדִים נִלְחָמוּ בָהֶם, שֶׁנֶּאֱמַר "וּבְנֵי רֶשֶׁף יַגְבִּיהוּ עוּף" (איוב ה'), וְהֵם שֵׁדִים:

וקטב מרירי. וּכְרִיתוּת שֵׁד שֶׁשְּׁמוֹ מְרִירִי, **קטב** כְּרִיתָה, כְּמוֹ "אֱהִי קָטְבְךָ שְׁאוֹל" (הושע י"ג):

ושן בהמת. מַעֲשֶׂה הָיָה וְהָיוּ הָרְחֵלִים נוֹשְׁכִין וּמְמִיתִין (ספרי):

חמת זחלי עפר. אֶרֶס נְחָשִׁים הַמְהַלְּכִים עַל גְּחוֹנָם עַל הֶעָפָר כַּמַּיִם הַזּוֹחֲלִים עַל הָאָרֶץ; זְחִילָה לְשׁוֹן מְרוּצַת הַמַּיִם עַל הֶעָפָר וְכֵן כָּל מְרוּצַת דָּבָר הַמְשַׁפְשֵׁף עַל הֶעָפָר וְהוֹלֵךְ:

פסוק כה

מחוץ תשכל חרב. מִחוּץ לָעִיר תְּשַׁכְּלֵם חֶרֶב גְּיָסוֹת.

ומחדרים אימה. כְּשֶׁבּוֹרַחַ וְנִמְלָט חַדְרֵי לִבּוֹ נְקוּפִים עָלָיו מֵחֲמַת אֵימָה, וְהוּא מֵת וְהוֹלֵךְ בָּהּ (ספרי); דְּ"אַ, **ומחדרים אימה** — בַּבַּיִת תִּהְיֶה אֵימַת דֶּבֶר, כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיהו ט') "כִּי עָלָה מָוֶת בְּחַלּוֹנֵינוּ", וְכֵן תִּרְגֵּם אֲנָקְלוֹס; דְּ"אַ, **מחוץ תשכל חרב** — עַל מַה שֶׁעָשׂוּ בַּחוּצוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר "וּמִסְפַּר חוּצוֹת יְרוּשָׁלַיִם שַׂמְתֶּם מִזְבְּחוֹת לַבֹּשֶׁת" (שם י"א); **ומחדרים אימה**, עַל מַה שֶׁעָשׂוּ בְּחַדְרֵי חֲדָרִים, שֶׁנֶּאֱמַר "אֲשֶׁר זִקְנֵי בֵית יִשְׂרָאֵל עוֹשִׂים בַּחֹשֶׁךְ אִישׁ בְּחַדְרֵי מַשְׂכִּיתוֹ" (יחזקאל ח'):

פסוק כו

אמרתי אפאיהם. אָמַרְתִּי בְלִבִּי אַפְאֶה אוֹתָם, וְיֵשׁ לְפָרֵשׁ **אפאיהם** אֲשִׁיתֵם פֵּאָה, לְהַשְׁלִיכָם מֵעָלַי הֶפְקֵר, וְדֶגְמָתוֹ מָצִינוּ בָּעֲזָרָא (נחמיה ט') "וַתִּתֵּן לָהֶם מַמְלָכוֹת וַעֲמָמִים וַתַּחְלְקֵם לְפֵאָה" — לְהֶפְקֵר, וְכֵן חִבְּרוֹ מְנַחֵם. וְיֵשׁ פּוֹתְרִים אוֹתוֹ כְּתַרְגּוּמוֹ "יְחוּל רוּגְזִי עֲלֵיהוֹן", וְלֹא יִתָּכֵן, שֶׁאִם כֵּן הָיָה לוֹ לִכְתֹּב אַאַפְאֵיהֶם, אַחַת לְשִׁמּוּשׁ וְאַחַת לְיסוֹד, כְּמוֹ "אַאַזְרֶךָּ" (ישעיהו מ"ה), "אַאַמְצֶכָּם בְּמוֹ פִי" (איוב ט"ו), וְהָאָלֶ"ף הַתְּיכוֹנָה אֵינָהּ רְאוּיָה בּוֹ כְּלָל. וְאֲנָקְלוֹס תִּרְגֵּם אַחַר לְשׁוֹן הַבָּרַיְתָא הַשְּׁנוּיָה בְּסִפְרֵי הַחוֹלֶקֶת תֵּבָה זוֹ לְשָׁלוֹשׁ תֵּבוֹת, אָמַרְתִּי אַף אֵי הֵם — אָמַרְתִּי בְאַפַּי אֶתְּנֵם כְּאִלּוּ אֵינָם שֶׁיֹּאמְרוּ רוֹאֵיהֶם עֲלֵיהֶם אַיֵּה הֵם:

פסוק כז
לולי כעס אויב אגור. אִם לֹא שֶׁכַּעַס הָאוֹיֵב כְּנוּס עָלֵיהֶם לְהַשְׁחִית, וְאִם יוּכַל לָהֶם וַיַּשְׁחִיתֵם יִתְלֶה הַגְּדֻלָּה בּוֹ וּבֵאלֹהָיו וְלֹא יִתְלֶה הַגְּדֻלָּה בִּי, וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר **פן ינכרו צרימו** — יְנַכְּרוּ הַדָּבָר לִתְלוֹת גְּבוּרָתָם בְּנָכְרִי שֶׁאֵין הַגְּדֻלָּה שֶׁלּוֹ — **פן יאמרו ידנו רמה וגו'**:

פסוק כח
כי אוֹתוֹ **גוי אבד עצות המה ואין בהם תבונה**. שֶׁאִלּוּ הָיוּ חֲכָמִים **ישכילו זאת איכה ירדף וגו'**:

פסוק כט
יבינו לאחריתם. יִתְּנוּ לֵב לְהִתְבּוֹנֵן לְסוֹף פֻּרְעָנוּתָם שֶׁל יִשְׂרָאֵל:

פסוק ל
איכה ירדף אחד. מִמֶּנּוּ **אלף** מִיִּשְׂרָאֵל:
אם לא כי צורם מכרם וה' הסגירם. מְכָרָם וּמְסָרָם בְּיָדֵנוּ, דליב"ר בְּלַעַז:

פסוק לא
כי לא כצורנו צורם. כָּל זֶה הָיָה לָהֶם לְאוֹיְבִים לְהָבִין שֶׁהַשֵּׁם הִסְגִּירָם וְלֹא לָהֶם וְלֵאלֹהֵיהֶם הַנִּצְחוֹן, שֶׁהֲרֵי עַד הֵנָּה לֹא יָכְלוּ כְּלוּם אֱלֹהֵיהֶם כְּנֶגֶד צוּרֵנוּ, כִּי לֹא כְסַלְעֵנוּ סַלְעָם; כָּל צוּר שֶׁבַּמִּקְרָא לְשׁוֹן סֶלַע:
ואיבינו פלילים. וְעַכְשָׁו אוֹיְבֵינוּ שׁוֹפְטִים אוֹתָנוּ, הֲרֵי שֶׁצוּרֵנוּ מְכָרָנוּ לָהֶם:

פסוק לב
כי מגפן סדם גפנם. מוּסָב לְמַעְלָה — אָמַרְתִּי בְּלִבִּי אַפְאֵיהֶם וְאַשְׁבִּית זִכְרָם לְפִי שֶׁמַּעֲשֵׂיהֶם מַעֲשֵׂי סְדוֹם וַעֲמוֹרָה:
שדמת. שְׂדֵה תְּבוּאָה, כְּמוֹ "וּשְׁדֵמוֹת לֹא עָשָׂה אֹכֶל" (חבקוק ג'), "בְּשַׁדְמוֹת קִדְרוֹן" (מלכים ב כ"ג):
ענבי רוש. עֵשֶׂב מַר:
אשכלת מררת למו. מַשְׁקֶה מַר רָאוּי לָהֶם, לְפִי מַעֲשֵׂיהֶם פֻּרְעָנוּתָם, וְכֵן תִּרְגֵּם אֶנְקְלוֹס "וְתוּשְׁלַמַת עוֹבָדֵיהוֹן כְּמָרוּתְהוֹן":

פסוק לג
חמת תנינם יינם. כְּתַרְגּוּמוֹ "הָא כְמָרַת תַּנִּינָיָא כֵּס פּוּרְעָנוּתְהוֹן", הִנֵּה כְמִרְירַת נְחָשִׁים כּוֹס מִשְׁתֵּה פֻּרְעָנוּתָם:
וראש פתנים. כּוֹסָם שֶׁהוּא **אכזר** לַנָּשׁוּךְ, אוֹיֵב אַכְזָרִי יָבֹא וְיִפְרַע מֵהֶם:

פסוק לד

הלא הוא כמס עמדי. כְּתַרְגּוּמוֹ, כִּסְבוּרִים הֵם שֶׁשְּׁכַחְתִּי מַעֲשֵׂיהֶם, כֻּלָּם גְּנוּזִים וּשְׁמוּרִים לְפָנַי:

הלא הוא. פִּרְי גַּפְנָם וּתְבוּאַת שַׂדְמוֹתָם — **כמס עמדי**:

פסוק לה

לי נקם ושלם. עִמִּי נָכוֹן וּמְזֻמָּן פֻּרְעָנוּת נָקָם, וִישַׁלֵּם לָהֶם כְּמַעֲשֵׂיהֶם, הַנָּקָם יְשַׁלֵּם לָהֶם גְּמוּלָם. וְיֵשׁ מְפָרְשִׁים **ושלם** שֵׁם דָּבָר, כְּמוֹ וְשִׁלּוּם וְהוּא מִגִּזְרַת "וְהַדִּבֵּר אֵין בָּהֶם" (ירמיהו ה') — כְּמוֹ וְהַדִּבּוּר. וְאֵימָתַי אֲשַׁלֵּם לָהֶם?

לעת תמוט רגלם. כְּשֶׁתִּתֹּם זְכוּת אֲבוֹתָם שֶׁהֵן סְמוּכִים עָלָיו:

כי קרוב יום אידם. מִשֶּׁאֶרְצֶה לְהָבִיא עֲלֵיהֶם יוֹם אֵידָם קָרוֹב וּמְזֻמָּן לְפָנַי לְהָבִיא עַל יְדֵי שְׁלוּחִים הַרְבֵּה:

וחש עתדת למו. וּמַהֵר יָבוֹאוּ הָעֲתִידוֹת לָהֶם:

וחש. כְּמוֹ "יְמַהֵר יָחִישָׁה" (ישעיהו ה'); עַד כָּאן הֵעִיד עֲלֵיהֶם מֹשֶׁה דִּבְרֵי תּוֹכֵחָה לִהְיוֹת הַשִּׁירָה הַזֹּאת לְעֵד, כְּשֶׁתָּבֹא עֲלֵיהֶם הַפֻּרְעָנוּת יֵדְעוּ שֶׁאֲנִי הוֹדַעְתִּים מֵרֹאשׁ, מִכָּאן וָאֵילְךְ הֵעִיד עֲלֵיהֶם דִּבְרֵי תַנְחוּמִין שֶׁיָּבוֹאוּ עֲלֵיהֶם כִּכְלוֹת הַפֻּרְעָנוּת, כְּכֹל אֲשֶׁר אָמַר לְמַעְלָה, "וְהָיָה כִּי יִבְאוּ עָלֶיךָ וְגוֹ' הַבְּרָכָה וְהַקְּלָלָה וְגוֹ' וְשַׁב ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת שְׁבוּתְךָ וְגוֹ'":

פסוק לו

כי ידין ה' עמו. כְּשֶׁיִּשְׁפֹּט אוֹתוֹ בְּיִסּוּרִין הַלָּלוּ הָאֲמוּרוֹת עֲלֵיהֶם, כְּמוֹ "כִּי בָם יָדִין עַמִּים" (איוב ל"ו) — יְיַסֵּר עַמִּים. כִּי זֶה אֵינוֹ מְשַׁמֵּשׁ בִּלְשׁוֹן דִּהָא, לָתֵת טַעַם לַדְּבָרִים שֶׁל מַעְלָה, אֶלָּא לְשׁוֹן תְּחִלַּת דִּבּוּר, כְּמוֹ (ויקרא כ"ה) "כִּי תָבֹאוּ אֶל הָאָרֶץ", כְּשֶׁיָּבֹאוּ עֲלֵיהֶם מְשִׁפָּטִים הַלָּלוּ וְיִתְנַחֵם הַקָּבָ"ה עַל עֲבָדָיו לְשׁוּב וּלְרַחֵם עֲלֵיהֶם:

יתנחם. לְשׁוֹן הִפּוּךְ הַמַּחֲשָׁבָה לְהֵיטִיב אוֹ לְהָרַע:

כי יראה כי אזלת יד. כְּשֶׁיִּרְאֶה כִּי יַד הָאוֹיֵב הוֹלֶכֶת וְחוֹזֶקֶת מְאֹד עֲלֵיהֶם, **ואפס** בָּהֶם **עצור ועזוב**:

עצור. נוֹשֵׁעַ עַל יְדֵי עוֹצֵר וּמוֹשֵׁל שֶׁיַּעֲצֹר בָּהֶם:

עזוב. עַל יְדֵי עוֹזֵב; עוֹצֵר הוּא הַמּוֹשֵׁל הָעוֹצֵר בָּעָם שֶׁלֹּא יֵלְכוּ מְפֻזָּרִים בְּצֵאתָם לַצָּבָא עַל הָאוֹיֵב, בְּלַעַז מיינטינ"דור; **עצור**, הוּא הַנּוֹשֵׁעַ בְּמַעֲצוֹר הַמּוֹשֵׁל; **עזוב**, מְחֻזָּק, כְּמוֹ (נחום ג') "וַיַּעַזְבוּ יְרוּשָׁלַיִם עַד הַחוֹמָה"; "אֵיךְ לֹא עֻזְּבָה עִיר תְּהִלָּה" (ירמיהו מ"ט), אינפורצדו"ר:

פסוק לז

ואמר. הַקָּבָ"ה עֲלֵיהֶם **אי אלהימו** שֶׁעָבְדוּ:

צור חסיו בו. הַסֶּלַע שֶׁהָיוּ מִתְכַּסִּין בּוֹ מִפְּנֵי הַחַמָּה וְהַצִּנָּה, כְּלוֹמַר שֶׁהָיוּ בְּטוּחִין בּוֹ לְהָגֵן עֲלֵיהֶם מִן הָרָעָה:

פסוק לח

אשר חלב זבחימו. הָיוּ אוֹתָן אֱלֹהוֹת אוֹכְלִים, שֶׁהָיוּ מַקְרִיבִים לִפְנֵיהֶם, וְשׁוֹתִין **יין נסיכם**:
יהי עליכם סתרה. אוֹתוֹ הַצּוּר יִהְיֶה לָכֶם מַחֲסֶה וּמִסְתּוֹר:

פסוק לט

ראו עתה. הָבִינוּ מִן הַפֻּרְעָנוּת שֶׁהֵבִיא עֲלֵיכֶם וְאֵין לָכֶם מוֹשִׁיעַ, וּמִן הַתְּשׁוּעָה שֶׁאוֹשִׁיעֶכֶם וְאֵין מוֹחֶה בְּיָדִי:
אני אני הוא. אֲנִי לְהַשְׁפִּיל וַאֲנִי לְהָרִים:
ואין אלהים עמדי. עוֹמֵד כְּנֶגְדִּי לִמְחוֹת:
עמדי. דִּגְמָתִי וְכָמוֹנִי:
ואין מידי מציל. הַפּוֹשְׁעִים בִּי:

פסוק מ

כי אשא אל שמים ידי. כִּי בַחֲרוֹן אַפִּי אֶשָּׂא יָדִי אֶל עַצְמִי בִּשְׁבוּעָה:
ואמרתי חי אנכי. לְשׁוֹן שְׁבוּעָה הוּא, אֲנִי נִשְׁבָּע **חי אנכי**:

פסוק מא

אם שנותי ברק חרבי. אִם אֲשַׁנֵּן אֶת לַהַב חַרְבִּי לְמַעַן הֱיוֹת לְהּ בָּרָק, שפלנ"דור:
ותאחז במשפט ידי. לְהַנִּיחַ מִדַּת רַחֲמִים מֵאוֹיְבַי שֶׁהֵרֵעוּ לָכֶם "אֲשֶׁר אֲנִי קָצַפְתִּי מְעָט וְהֵמָּה עָזְרוּ לְרָעָה" (זכריה א טו), וְתֹאחֵז יָדִי אֶת מִדַּת הַמִּשְׁפָּט לְהַחֲזִיק בָּהּ וְלִנְקֹם נָקָם:
אשיב נקם וגו'. לָמְדוּ רַבּוֹתֵינוּ בָּאַגָּדָה מִתּוֹךְ לְשׁוֹן הַמִּקְרָא שֶׁאָמַר **ותאחז במשפט ידי** — לֹא כְּמִדַּת בָּשָׂר וָדָם מִדַּת הַקָּבָ"ה, מִדַּת בָּשָׂר וָדָם זוֹרֵק חֵץ וְאֵינוֹ יָכוֹל לַהֲשִׁיבוֹ, וְהַקָּבָ"ה זוֹרֵק חִצָּיו וְיֵשׁ בְּיָדוֹ לַהֲשִׁיבָם כְּאִלּוּ אוֹחֲזָן בְּיָדוֹ, שֶׁהֲרֵי בָּרָק הוּא חִצּוֹ שֶׁנֶּאֱמַר כָּאן **ברק חרבי ותאחז במשפט ידי**, וְהַמִּשְׁפָּט הַזֶּה לְשׁוֹן פֻּרְעָנוּת הוּא, בְּלַעַז יושטיצ"א:

פסוק מב

אשכיר חצי מדם. הָאוֹיֵב:
וחרבי תאכל בְּשָׂרִם:
מדם חלל ושביה. זֹאת תִּהְיֶה לָהֶם מֵעָוֹן דַּם חַלְלֵי יִשְׂרָאֵל וְשִׁבְיָה שֶׁשָּׁבוּ מֵהֶם:
מראש פרעות אויב. מִפְּשַׁע תְּחִלַּת פְּרִצוֹת הָאוֹיֵב, כִּי כְּשֶׁהַקָּבָ"ה נִפְרָע מִן הָאֻמּוֹת פּוֹקֵד עֲלֵיהֶם עָוֹנָם וַעֲוֹנוֹת אֲבוֹתֵיהֶם מֵרֹאשִׁית פִּרְצָה שֶׁפָּרְצוּ בְּיִשְׂרָאֵל:

פסוק מג

הרנינו גוים עמו. לְאוֹתוֹ הַזְּמַן יְשַׁבְּחוּ הָאֻמּוֹת אֶת יִשְׂרָאֵל, רְאוּ מַה שִּׁבְחָהּ שֶׁל אֻמָּה זוֹ, שֶׁדָּבְקוּ בְּהַקָּבָ"ה בְּכָל הַתְּלָאוֹת שֶׁעָבְרוּ עֲלֵיהֶם וְלֹא עָזְבוּהוּ, יוֹדְעִים הָיוּ בְּטוּבוֹ וּבְשִׁבְחוֹ:
כי דם עבדיו יקום. שְׁפִיכוּת דְּמֵיהֶם, כְּמַשְׁמָעוֹ:
ונקם ישיב לצריו. עַל הַגָּזֵל וְעַל הֶחָמָס, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (יואל ד') "מִצְרַיִם לְשִׁמָּמָה תִּהְיֶה וֶאֱדוֹם לְמִדְבַּר שְׁמָמָה תִּהְיֶה מֵחֲמַס בְּנֵי יְהוּדָה", וְאוֹמֵר (עובדיה י') "מֵחֲמַס אָחִיךָ יַעֲקֹב וְגוֹ'" (עי' ספרי):
וכפר אדמתו עמו. וִיכַפֵּיס אַדְמָתוֹ וְעַמּוֹ עַל הַצָּרוֹת שֶׁעָבְרוּ עֲלֵיהֶם וְשֶׁעָשָׂה לָהֶם הָאוֹיֵב:
וכפר. לְשׁוֹן רְצוּי וּפִיּוּס, כְּמוֹ (בראשית לב, כא) "אֲכַפְּרָה פָנָיו" — אַנְחִינֵיהּ לְרוּגְזֵיהּ:
וכפר אדמתו וּמַה הִיא אַדְמָתוֹ? **עמו**. כְּשֶׁעַמּוֹ מִתְנַחֲמִים אַרְצוֹ מִתְנַחֶמֶת, וְכֵן הוּא אוֹמֵר "רָצִיתָ ה' אַרְצֶךָ", בַּמֶּה רָצִיתָ אַרְצֶךָ? "שַׁבְתָּ שְׁבִית יַעֲקֹב" (תהילים פ"ה).
בְּפָנִים אֲחֵרִים הִיא נִדְרֶשֶׁת בְּסִפְרֵי וְנֶחְלְקוּ בָהּ רַבִּי יְהוּדָה וְרַבִּי נְחֶמְיָה, רַבִּי יְהוּדָה דּוֹרֵשׁ כֻּלָּהּ כְּנֶגֶד יִשְׂרָאֵל, וְרַבִּי נְחֶמְיָה דּוֹרֵשׁ אֶת כֻּלָּהּ כְּנֶגֶד הָאֻמּוֹת, רַבִּי יְהוּדָה דּוֹרְשָׁהּ כְּלַפֵּי יִשְׂרָאֵל — (כו) **אמרתי אפאיהם** כְּמוֹ שֶׁפִּרַשְׁתִּי, עַד (כז) **ולא ה' פעל כל זאת**. (כח) **כי גוי אבד עצות המה**. אָבְדוּ תּוֹרָתִי שֶׁהִיא לָהֶם עֵצָה נְכוֹנָה, **ואין בהם תבונה** לְהִתְבּוֹנֵן (ל) **איכה ירדף אחד** מִן הָאֻמּוֹת **אלף** מֵהֶם, **אם לא כי צורם מכרם**. (לא) **כי לא כצורנו צורם** הַכֹּל כְּמוֹ שֶׁפִּרַשְׁתִּי עַד תַּכְלִית. וְרַ' נְחֶמְיָה דּוֹרְשָׁהּ כְּלַפֵּי הָאֻמּוֹת, **כי גוי אבד עצות המה**, כְּמוֹ שֶׁפִּרַשְׁתִּי תְּחִלָּה עַד **ואיבינו פלילים**:
לב **כי מגפן סדם גפנם**. שֶׁל אֻמּוֹת:
ומשדמת עמרה וגו'. וְלֹא יְשִׁימוּ לִבָּם לְתוֹלְעוֹת הַגְּדֵלָה בִּי:
ענבמו ענבי רוש. הוּא שֶׁאָמַר **לולי כעס אויב אגור** עַל יִשְׂרָאֵל לְהַרְעִילָם וּלְהַמְרִירָם, לְפִיכָךְ **אשכלת מררת למו** לְהַלְעִיט אוֹתָם עַל מַה שֶּׁעָשׂוּ לְבָנַי:
לג **חמת תנינם יינם**. מוּכָן לְהַשְׁקוֹתָם עַל מַה שֶּׁעוֹשִׁין לָהֶם:
לד **כמס עמדי**. אוֹתוֹ הַכּוֹס, שֶׁנֶּאֱמַר (תהילים ע"ה) "כִּי כוֹס בְּיַד ה' וְגוֹ'":
לה **לעת תמוט רגלם**. כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר "תִּרְמָסֶנָּה רָגֶל" (ישעיהו כ"ו):
לו **כי ידין ה' עמו**. בְּלָשׁוֹן זֶה מְשַׁמֵּשׁ **כי ידין** בִּלְשׁוֹן דְּהָא, וְאֵין יָדִין לְשׁוֹן יִסּוּרִין אֶלָּא כמו כִּי יָרִיב אֶת רִיבָם מִיַּד עוֹשְׁקֵיהֶם. **כי יראה כי אזלת יד וגו'**:
לז **ואמר אי אלהימו**. הָאוֹיֵב יֹאמַר אֵי אֱלֹהֵימוֹ שֶׁל יִשְׂרָאֵל? כְּמוֹ שֶׁאָמַר טִיטוּס הָרָשָׁע כְּשֶׁגִּדֵּר אֶת הַפָּרֹכֶת (גיטין נ"ו), כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (מיכה ז'): וְתֵרֶא אֹיַבְתִּי וּתְכַסֶּהָ בוּשָׁה הָאוֹמְרָה אֵלַי אַיּוֹ ה' אֱלֹהָיִךְ":

לט **ראו עתה כי אני וגו'**. אָז יִגָּלֶה הַקָּבָ"ה יְשׁוּעָתוֹ וְיֹאמַר **ראו עתה כי אני אני הוא**, מֵאֹתִי בָּאת עֲלֵיהֶם הָרָעָה וּמֵאֹתִי תָּבֹא עֲלֵיהֶם הַטּוֹבָה:
ואין מידי מציל. שֶׁיַּצִּיל אֶתְכֶם מִן הָרָעָה אֲשֶׁר אָבִיא עֲלֵיכֶם:

מ **כי אשא אל שמים ידי**. כְּמוֹ כִּי נָשָׂאתִי — תָּמִיד אֲנִי מַשְׁרֶה מְקוֹם שְׁכִינָתִי בַּשָּׁמַיִם, כְּתַרְגּוּמוֹ, אֶפְלוּ חַלָּשׁ לְמַעְלָה וְגִבּוֹר לְמַטָּה אֵימַת עֶלְיוֹן עַל הַתַּחְתּוֹן וְכָל שֶׁכֵּן שֶׁגִּבּוֹר לְמַעְלָה וְחַלָּשׁ מִלְּמַטָּה:
ידי. מְקוֹם שְׁכִינָתִי, כְּמוֹ "אִישׁ עַל יָדוֹ" (במדבר ב'), וְהָיָה בְּיָדִי לְהַפְרַע מִכֶּם, אֲבָל אָמַרְתִּי שֶׁחַי אָנֹכִי לְעוֹלָם, אֵינִי מְמַהֵר לִפְרַע לְפִי שֶׁיֵּשׁ לִי שְׁהוּת בַּדָּבָר, אֲנִי חַי לְעוֹלָם וּבְדוֹרוֹת אֲחֵרוֹנִים אֲנִי נִפְרָע מֵהֶם וְהַיְכֹלֶת בְּיָדִי לִפְרַע מִן הַמֵּתִים וּמִן הַחַיִּים; מֶלֶךְ בָּשָׂר וְדָם שֶׁהוּא הוֹלֵךְ לָמוּת מְמַהֵר נְקָמָתוֹ לְהִפָּרַע בְּחַיָּיו כִּי שָׁמָּא יָמוּת הוּא אוֹ אוֹיְבוֹ וְנִמְצָא שֶׁלֹּא רָאָה נְקָמָתוֹ מִמֶּנּוּ אֲבָל אֲנִי חַי לְעוֹלָם, וְאִם יָמוּתוּ הֵם וְאֵינִי נִפְרָע בְּחַיֵּיהֶם, אֶפְרַע בְּמוֹתָם:

מא **אם שנותי ברק חרבי**. הָרְבֵּה אִם יֵשׁ שֶׁאֵינָם תְּלוּיִן, כְּשֶׁאָשַׁנֵּן **ברק חרבי ותאחז במשפט ידי**, כֻּלּוֹ כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁתִּי לְמַעְלָה:

פסוק מד

הוא והושע בן נון. שַׁבָּת שֶׁל דִּיּוּגֵי הָיְתָה, נִטְלָה רְשׁוּת מִזֶּה וְנִתְּנָה לָזֶה, הֶעֱמִיד לוֹ מֹשֶׁה מְתֻרְגְּמָן לִיהוֹשֻׁעַ שֶׁיְּהֵא דוֹרֵשׁ בְּחַיָּיו, כְּדֵי שֶׁלֹּא יֹאמְרוּ יִשְׂרָאֵל בְּחַיֵּי רַבּוֹ לֹא הָיָה לְךָ לְהָרִים רֹאשׁ; וְלָמָּה קוֹרְאָהוּ כָּאן הוֹשֵׁעַ? לוֹמַר שֶׁלֹּא זָחָה דַּעְתּוֹ עָלָיו שֶׁאַע"פ שֶׁנִּתְּנָה לוֹ גְּדֻלָּה הִשְׁפִּיל עַצְמוֹ כַּאֲשֶׁר מִתְּחִלָּתוֹ (עי' ספרי):

פסוק מו

שימו לבבכם. צָרִיךְ אָדָם שֶׁיִּהְיוּ עֵינָיו וְלִבּוֹ וְאָזְנָיו מְכֻוָּנִים לְדִבְרֵי תוֹרָה, וְכֵן הוּא אוֹמֵר "בֶּן אָדָם רְאֵה בְעֵינֶיךָ וּבְאָזְנֶיךָ שְׁמַע וְשִׂים לִבְּךָ" (יחזקאל מ'); וַהֲרֵי דְּבָרִים קַל וָחֹמֶר וּמַה תַּבְנִית הַבַּיִת שֶׁהוּא נִרְאֶה לָעֵינַיִם וְנִמְדָּד בְּקָנֶה צָרִיךְ אָדָם שֶׁיִּהְיוּ עֵינָיו וְאָזְנָיו וְלִבּוֹ מְכֻוָּנִין, לְהָבִין דִּבְרֵי תוֹרָה שֶׁהֵן כַּהֲרָרִין תְּלוּיִין בִּשְׂעָרָה עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה (ספרי):

פסוק מז

כי לא דבר רק הוא מכם. לֹא לְחִנָּם אַתֶּם יְגֵעִים בָּהּ, כִּי הַרְבֵּה שָׂכָר תְּלוּי בָּהּ, **כי הוא חייכם**; דָּ"אַ — אֵין לְךָ דָּבָר רֵיקָן בַּתּוֹרָה שֶׁאִם תִּדְרְשֶׁנּוּ שֶׁאֵין בּוֹ מַתַּן שָׂכָר, תֵּדַע לְךָ שֶׁכֵּן אָמְרוּ חֲכָמִים "וַאֲחוֹת לוֹטָן תִּמְנָע" (בראשית ל"ו) "וְתִמְנַע הָיְתָה פִּילֶגֶשׁ וְגוֹ'", לְפִי שֶׁאָמְרָה אֵינִי כְדַאי לִהְיוֹת לוֹ אִשָּׁה הַלְוַאי וְאֶהְיֶה פִּילַגְשׁוֹ, וְכָל כָּךְ לָמָּה? לְהוֹדִיעַ שִׁבְחוֹ שֶׁל אַבְרָהָם שֶׁהָיוּ שִׁלְטוֹנִים וּמְלָכִים מִתְאַוִּים לְדַבֵּק בְּזַרְעוֹ (ספרי):

פסוק מח

וידבר ה' אל משה בעצם היום הזה. בִּשְׁלוֹשָׁה מְקוֹמוֹת נֶאֱמַר בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה, נֶאֱמַר בְּנֹחַ "בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה בָּא נֹחַ וְגוֹ'" (בראשית ז') — בְּמַרְאִית אוֹרוֹ שֶׁל יוֹם, לְפִי שֶׁהָיוּ בְנֵי דוֹרוֹ אוֹמְרִים בְּכָךְ וְכָךְ אִם אָנוּ מַרְגִּישִׁין בּוֹ, אֵין אָנוּ מַנִּיחִין אוֹתוֹ לִכָּנֵס בַּתֵּבָה, וְלֹא עוֹד אֶלָּא אָנוּ נוֹטְלִין כַּשִּׁילִין וְקַרְדֳּמוֹת וּמְבַקְּעִין אֶת הַתֵּבָה, אָמַר הַקָּבָ"ה הֲרֵינִי מַכְנִיסוֹ בַּחֲצִי הַיּוֹם וְכָל מִי שֶׁיֵּשׁ בְּיָדוֹ כֹּחַ לְמָחוֹת יָבֹא וְיִמְחֶה; בְּמִצְרַיִם נֶאֱמַר "בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה הוֹצִיא ה'" (שמות י"ב), לְפִי שֶׁהָיוּ מִצְרִיִּים אוֹמְרִים בְּכָךְ וְכָךְ אִם אָנוּ מַרְגִּישִׁין בָּהֶם, אֵין אָנוּ מַנִּיחִין אוֹתָם לָצֵאת, וְלֹא עוֹד אֶלָּא אָנוּ נוֹטְלִין סְיָפוֹת וּכְלֵי זַיִן וְהוֹרְגִין בָּהֶם, אָמַר הַקָּבָ"ה הֲרֵינִי מוֹצִיאָן בַּחֲצִי הַיּוֹם וְכָל מִי שֶׁיֵּשׁ בּוֹ כֹּחַ לְמָחוֹת יָבֹא וְיִמְחֶה; אַף כָּאן בְּמִיתָתוֹ שֶׁל מֹשֶׁה נֶאֱמַר "בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה", לְפִי שֶׁהָיוּ יִשְׂרָאֵל אוֹמְרִים בְּכָךְ וְכָךְ אִם אָנוּ מַרְגִּישִׁין בּוֹ — אֵין אָנוּ מַנִּיחִין אוֹתוֹ, אָדָם שֶׁהוֹצִיאָנוּ מִמִּצְרַיִם וְקָרַע לָנוּ אֶת הַיָּם וְהוֹרִיד לָנוּ אֶת הַמָּן וְהִגִּיז לָנוּ אֶת הַשְּׂלָו וְהֶעֱלָה לָנוּ אֶת הַבְּאֵר וְנָתַן לָנוּ אֶת הַתּוֹרָה, אֵין אָנוּ מַנִּיחִין אוֹתוֹ, אָמַר הַקָּבָ"ה הֲרֵינִי מַכְנִיסוֹ בַּחֲצִי הַיּוֹם וְכוּ' (ספרי):

פסוק נ

כאשר מת אהרן אחיך. בְּאוֹתָהּ מִיתָה שֶׁרָאִיתָ וְחָמַדְתָּ אוֹתָהּ, שֶׁהִפְשִׁיט מֹשֶׁה אֶת אַהֲרֹן בֶּגֶד רֹאשׁוֹן וְהִלְבִּישׁוֹ לְאֶלְעָזָר וְכֵן שֵׁנִי וְכֵן שְׁלִישִׁי וְרָאָה בְּנוֹ בִּכְבוֹדוֹ, אָמַר לוֹ מֹשֶׁה, אַהֲרֹן אָחִי עֲלֵה לַמִּטָּה וְעָלָה, פְּשֹׁט יָדְךָ וּפְשַׁט, פְּשֹׁט רַגְלְךָ וּפְשַׁט, עָצֹם עֵינֶיךָ וְעָצַם, קְמֹץ פִּיךָ וְקָמַץ, וְהָלַךְ לוֹ. אָמַר מֹשֶׁה — אַשְׁרֵי מִי שֶׁמֵּת בְּמִיתָה זוֹ (ספרי):

פסוק נא

על אשר מעלתם בי. גְּרַמְתֶּם לִמְעֹל בִּי:

על אשר לא קדשתם אותי. גְּרַמְתֶּם לִי שֶׁלֹּא אֶתְקַדֵּשׁ, אָמַרְתִּי לָכֶם "וְדִבַּרְתֶּם אֶל הַסֶּלַע" (במדבר כ') וְהֵם הִכּוּהוּ וְהֶצְרְכוּ לְהַכּוֹתוֹ פַּעֲמַיִם, וְאִלּוּ דִּבְּרוּ עִמּוֹ וְנָתַן מֵימָיו בְּלֹא הַכָּאָה, הָיָה מִתְקַדֵּשׁ שֵׁם שָׁמַיִם, שֶׁהָיוּ יִשְׂרָאֵל אוֹמְרִים וּמַה הַסֶּלַע שֶׁאֵינוֹ לְשָׂכָר וְלֹא לְפֻרְעָנוּת, אִם זָכָה אֵין לוֹ מַתַּן שָׂכָר וְאִם חָטָא אֵינוֹ לוֹקֶה, כָּךְ מְקֻיָּמִים מִצְוֹת בּוֹרְאוֹ, אָנוּ לֹא כָּל שֶׁכֵּן:

פסוק נב

כי מנגד. מֵרָחוֹק:

תראה וגו'. אִם לֹא תִּרְאֶנָּה עַכְשָׁו, לֹא תִּרְאֶנָּה עוֹד בְּחַיֶּיךָ, עַל כֵּן אֲנִי אוֹמֵר לְךָ עֲלֵה וּרְאֵה:

ושמה לא תבוא. וְיָדַעְתִּי כִּי חֲבִיבָה הִיא לְךָ, עַל כֵּן אֲנִי אוֹמֵר לְךָ עֲלֵה וּרְאֵה:

פרק לג

פסוק א

וזאת הברכה ... **לפני מותו**. סָמוּךְ לְמִיתָתוֹ, שֶׁאִם לֹא עַכְשָׁו אֵימָתַי (שם):

פסוק ב

ויאמר ה' מסיני בא. פָּתַח תְּחִלָּה בְּשִׁבְחוֹ שֶׁל מָקוֹם וְאַחַ"כ פָּתַח בְּצָרְכֵיהֶם שֶׁל יִשְׂרָאֵל, וּבַשֶּׁבַח שֶׁפָּתַח בּוֹ יֵשׁ בּוֹ הַזְכָּרַת זְכוּת לְיִשְׂרָאֵל, וְכָל זֶה דֶּרֶךְ רִצּוּי הוּא, כְּלוֹמַר כְּדַאי הֵם אֵלּוּ שֶׁתְּחוּל עֲלֵיהֶם בְּרָכָה (ספרי):

מסיני בא. יָצָא לִקְרָאתָם כְּשֶׁבָּאוּ לְהִתְיַצֵּב בְּתַחְתִּית הָהָר כְּחָתָן הַיּוֹצֵא לְהַקְבִּיל פְּנֵי כַלָּה, שֶׁנֶּאֱמַר "לִקְרַאת הָאֱלֹהִים" (שמות י"ט), לִמְדְנוּ שֶׁיָּצָא כְּנֶגְדָּם:

וזרח משעיר למו. שֶׁפָּתַח לִבְנֵי עֵשָׂו שֶׁיְּקַבְּלוּ אֶת הַתּוֹרָה וְלֹא רָצוּ:

הופיע מהר פארן. שֶׁהָלַךְ שָׁם וּפָתַח לִבְנֵי יִשְׁמָעֵאל שֶׁיְּקַבְּלוּהָ וְלֹא רָצוּ (ספרי):

ואתה. לְיִשְׂרָאֵל:

מרבבת קדש — וְעִמּוֹ מִקְצָת רִבְבוֹת מַלְאֲכֵי קֹדֶשׁ וְלֹא כֻלָּם וְלֹא רֻבָּם, וְלֹא כְּדֶרֶךְ בָּשָׂר וָדָם שֶׁמַּרְאֶה כָּל כְּבוֹד עָשְׁרוֹ וְתִפְאַרְתּוֹ בְּיוֹם חֻפָּתוֹ (שם):

אש דת. שֶׁהָיְתָה כְתוּבָה מֵאָז לְפָנָיו בְּאֵשׁ שְׁחוֹרָה עַל גַּב אֵשׁ לְבָנָה, נָתַן לָהֶם בַּלּוּחוֹת כְּתָב יַד יְמִינוֹ (עי' תנחומא בראשית א'); דְּ"אַ — **אש דת** כְּתַרְגּוּמוֹ, שֶׁנִּתְּנָה לָהֶם מִתּוֹךְ הָאֵשׁ:

פסוק ג

אף חבב עמים. גַּם חִבָּה יְתֵרָה חָבַב אֶת הַשִּׁבָטִים; כָּל אֶחָד וְאֶחָד קָרוּי עַם, שֶׁהֲרֵי בִנְיָמִין לְבַדּוֹ הָיָה עָתִיד לְהִוָּלֵד כְּשֶׁאָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְיַעֲקֹב (בראשית ל"ה), "גּוֹי וּקְהַל גּוֹיִם יִהְיֶה מִמֶּךָּ":

כל קדשיו בידך. נַפְשׁוֹת הַצַּדִּיקִים גְּנוּזוֹת אִתּוֹ, כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (שמואל א כ"ה) "וְהָיְתָה נֶפֶשׁ אֲדֹנִי צְרוּרָה בִּצְרוֹר הַחַיִּים אֵת ה' אֱלֹהֶיךָ" (ספרי):

והם תכו לרגלך. וְהֵם רְאוּיִם לְכָךְ, שֶׁהֲרֵי תִּוְכּוּ עַצְמָן לְתוֹךְ תַּחְתִּית הָהָר לְרַגְלֶךָ בְּסִינַי:

תכו. לְשׁוֹן פְּעָלוּ, הַתִּוְכּוּ לְתוֹךְ מַרְגְּלוֹתֶיךָ:

ישא מדברתיך. נָשְׂאוּ עֲלֵיהֶם עֹל תּוֹרָתְךָ (ספרי):

מדברתיך. הַמְּ"ם בּוֹ קָרוֹב לְיסוֹד, כְּמוֹ (במדבר ז'), "וַיִּשְׁמַע אֶל הַקּוֹל מִדַּבֵּר אֵלָיו", "וָאֶשְׁמַע אֵת מְדַבֵּר אֵלַי" (יחזקאל ב') כְּמוֹ מִתְדַּבֵּר אֵלַי, אַף זֶה **מדברתיך** — מַה שֶּׁהָיִיתָ מְדַבֵּר לְהַשְׁמִיעֵנִי לֵאמֹר לָהֶם, טי"ש פורפלירש בְּלַעַז. וְאֶנְקְלוֹס תִּרְגֵּם שֶׁהָיוּ נוֹסְעִים עַל פִּי דְּבָרֶיךָ, וְהַמְּ"ם בּוֹ שְׁמוּשׁ, מְשַׁמֶּשֶׁת לְשׁוֹן מִן. דָּבָר אַחֵר — **אף חבב עמים**, אַף בְּשָׁעַת

חִבָּתָן שֶׁל אֻמּוֹת הָעוֹלָם שֶׁהֶרְאֵיתָ לְאֻמּוֹת פָּנִים שׂוֹחֲקוֹת וּמָסַרְתָּ אֶת יִשְׂרָאֵל בְּיָדָם, **כל קדושיו בידך**, כָּל צַדִּיקֵיהֶם וְטוֹבֵיהֶם דָּבְקוּ בְּךָ וְלֹא מָשׁוּ מֵאַחֲרֶיךָ וְאַתָּה שׁוֹמְרָם:
והם תכו לרגלך. וְהֵם מִתְמַצְּעִים וּמִתְכַּנְּסִים לְתַחַת צִלְּךָ.
ישא מדברתיך. מְקַבְּלִים גְּזֵרוֹתֶיךָ וְדָתוֹתֶיךָ בְּשִׂמְחָה, וְאֵלֶּה דִּבְרֵיהֶם:

פסוק ד

תורה. אֲשֶׁר **צוה לנו משה מורשה** הִיא לִקְהִלַּת יַעֲקֹב, אֲחַזְנוּהָ וְלֹא נַעֲזֹבֶנָּה:

פסוק ה

ויהי. הַקָּבָ"ה:
בישרון מלך. תָּמִיד עֹל מַלְכוּתוֹ עֲלֵיהֶם:
בהתאסף. בְּכָל הִתְאַסֵּף רָאשֵׁי חֻשְׁבּוֹן אֲסִיפָתָם:
ראשי. כְּמוֹ (שמות ל') "כִּי תִשָּׂא אֶת רֹאשׁ", רְאוּיִין אֵלּוּ שֶׁאֲבָרְכֵם. דָּ"אַ — **בהתאסף**. בְּהִתְאַסְּפָם יַחַד בַּאֲגֻדָּה אַחַת וְשָׁלוֹם בֵּינֵיהֶם, הוּא מַלְכָּם, וְלֹא כְּשֶׁיֵּשׁ מַחֲלֹקֶת בֵּינֵיהֶם (ספרי):

פסוק ו

יחי ראובן. בָּעוֹלָם הַזֶּה:
ואל ימות לָעוֹלָם הַבָּא, שֶׁלֹּא יִזְכֶּר לוֹ מַעֲשֶׂה בִלְהָה (עי' שם):
ויהי מתיו מספר. נִמְנִין בְּמִנְיַן שְׁאָר אֶחָיו, דָּגְמָא הִיא זוֹ, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית ל"ה) "וַיִּשְׁכַּב אֶת בִּלְהָה, וַיִּהְיוּ בְנֵי יַעֲקֹב שְׁנֵים עָשָׂר", שֶׁלֹּא יָצָא מִן הַמִּנְיָן:

פסוק ז

וזאת ליהודה. סָמַךְ יְהוּדָה לְרְאוּבֵן מִפְּנֵי שֶׁשְּׁנֵיהֶם הוֹדוּ עַל קִלְקוּל שֶׁבְּיָדָם, שֶׁנֶּאֱמַר "אֲשֶׁר חָכְמִים יַגִּידוּ וְגוֹ' לָהֶם לְבַדָּם וְגוֹ' וְלֹא עָבַר זָר בְּתוֹכָם" (איוב ט"ו); וְעוֹד פֵּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ שֶׁכָּל אַרְבָּעִים שָׁנָה שֶׁהָיוּ יִשְׂרָאֵל בַּמִּדְבָּר הָיוּ עַצְמוֹת יְהוּדָה מִתְגַּלְגְּלִין בָּאָרוֹן מִפְּנֵי נִדּוּי שֶׁקִּבֵּל עָלָיו, שֶׁנֶּאֱמַר "וְחָטָאתִי לְאָבִי כָּל הַיָּמִים" (בראשית מ"ד), אָמַר מֹשֶׁה מִי גָּרַם לְרְאוּבֵן שֶׁיִּוָּדֶה? יְהוּדָה וְכוּ' (סוטה ז'):
שמע ה' קול יהודה. תְּפִלַּת דָּוִד וּשְׁלֹמֹה וְאָסָא מִפְּנֵי הַכּוֹשִׁים, וִיהוֹשָׁפָט מִפְּנֵי הָעַמּוֹנִים, וְחִזְקִיָּה מִפְּנֵי סַנְחֵרִיב:
ואל עמו תביאנו. לְשָׁלוֹם מִפְּנֵי הַמִּלְחָמָה:
ידיו רב לו. יָרִיבוּ רִיבוֹ וְיִנָּקְמוּ נְקָמָתוֹ:
ועזר מצריו תהיה. עַל יְהוֹשָׁפָט הִתְפַּלֵּל עַל מִלְחֶמֶת רָאמוֹת גִּלְעָד, "וַיִּזְעַק יְהוֹשָׁפָט וַה' עֲזָרוֹ" (דברי הימים ב' י"ח); דָּ"אַ — **שמע ה' קול יהודה**, כָּאן רָמַז לְשִׁמְעוֹן מִתּוֹךְ בִּרְכוֹתָיו

שֶׁל יְהוּדָה, וְאַף כְּשֶׁחָלְקוּ אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל נָטַל שִׁמְעוֹן מִתּוֹךְ גּוֹרָלוֹ שֶׁל יְהוּדָה, שֶׁנֶּאֱמַר (יהושע י"ט) "מֵחֶבֶל בְּנֵי יְהוּדָה נַחֲלַת בְּנֵי שִׁמְעוֹן" (וּמִפְּנֵי מָה לֹא יִחֵד לוֹ בְּרָכָה בִּפְנֵי עַצְמוֹ? שֶׁהָיָה בְּלִבּוֹ עָלָיו עַל מַה שֶּׁעָשָׂה בַּשִּׁטִּים, כֵּן כָּתוּב בְּאַגָּדַת תְּהִלִּים:)

פסוק ח

וללוי אמר. וְעַל לֵוִי אָמַר:

תמיך ואוריך. כְּלַפֵּי שְׁכִינָה הוּא מְדַבֵּר:

אשר נסיתו במסה. שֶׁלֹּא נְתָלוֹנְנוּ עִם שְׁאָר הַמַּלִּינִים:

תריבהו וגו'. כְּתַרְגּוּמוֹ. דְּ"אַ — **תריבהו על מי מריבה**, נִסְתַּקְּפְתָּ לוֹ לָבֹא בַּעֲלִילָה, אִם מֹשֶׁה אָמַר שִׁמְעוּ נָא הַמֹּרִים, אַהֲרֹן וּמִרְיָם מָה עָשׂוּ? (ספרי):

פסוק ט

האמר לאביו ולאמו לא ראיתיו. כְּשֶׁחָטְאוּ בָּעֵגֶל וְאָמַרְתִּי "מִי לַה' אֵלָי" (שמות ל"ב), נֶאֶסְפוּ אֵלַי כָּל בְּנֵי לֵוִי וְצִוִּיתִים לַהֲרֹג אֶת אֲבִי אִמּוֹ וְהוּא מִישְׂרָאֵל אוֹ אֶת אָחִיו מֵאִמּוֹ אוֹ בֶּן בִּתּוֹ, וְכֵן עָשׂוּ. וְאִי אֶפְשָׁר לְפָרֵשׁ אָבִיו מַמָּשׁ וְאָחִיו מֵאָבִיו וְכֵן בָּנָיו מַמָּשׁ, שֶׁהֲרֵי לְוִיִּים הֵם, וּמִשֶּׁבֶט לֵוִי לֹא חָטָא אֶחָד מֵהֶם, שֶׁנֶּאֱמַר (שם) "כָּל בְּנֵי לֵוִי":

כי שמרו אמרתך. "לֹא יִהְיֶה לְךָ אֱלֹהִים אֲחֵרִים" (שמות כ, ב):

ובריתך ינצרו. בְּרִית מִילָה, שֶׁאוֹתָם שֶׁנּוֹלְדוּ בַּמִּדְבָּר שֶׁל יִשְׂרָאֵל לֹא מָלוּ אֶת בְּנֵיהֶם, וְהֵם הָיוּ מוֹלִין וּמָלִין אֶת בְּנֵיהֶם:

פסוק י

יורו משפטיך. רְאוּיִין אֵלּוּ לְכָךְ:

וכליל. עוֹלָה (יומא כ"ו):

פסוק יא

מחץ מתנים קמיו. מְחַץ קָמָיו מַכַּת מָתְנַיִם, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (תהילים ס"ט) "וּמָתְנֵיהֶם תָּמִיד הַמְעַד", וְעַל הַמְעוֹרְרִין עַל הַכְּהֻנָּה אָמַר כֵּן. דְּ"אַ — רְאֵה שֶׁעֲתִידִין חַשְׁמוֹנַאי וּבָנָיו לְהִלָּחֵם עִם הַיְוָנִים וְהִתְפַּלֵּל עֲלֵיהֶם, לְפִי שֶׁהָיוּ מוּעָטִים — י"ב בְּנֵי חַשְׁמוֹנַאי וְאֶלְעָזָר — כְּנֶגֶד כַּמָּה רְבָבוֹת, לְכָךְ נֶאֱמַר **ברך ה' חילו ופעל ידיו תרצה** (בראשית רבה צ"ט):

ומשנאיו מן יקומון. מְחַץ קָמָיו וּמְשַׂנְאָיו מִהְיוֹת לָהֶם תְּקוּמָה:

פסוק יב

לבנימן אמר. לְפִי שֶׁבִּרְכַת לֵוִי בַּעֲבוֹדַת הַקָּרְבָּנוֹת וְשֶׁל בִּנְיָמִין בְּבִנְיַן בֵּית הַמִּקְדָּשׁ, בְּחֶלְקוֹ, סְמָכָן זֶה לָזֶה, וְסָמַךְ יוֹסֵף אַחֲרֵיהֶן, שֶׁאַף הוּא מִשְׁכַּן שִׁילֹה הָיָה בְנוּי בְּחֶלְקוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר

(תהלים ע"ח) "וַיִּמְאַס בְּאֹהֶל יוֹסֵף וְגוֹ'", וּלְפִי שֶׁבֵּית עוֹלָמִים חָבִיב מִשִּׁילֹה לְכָךְ הִקְדִּים בִּנְיָמִין לְיוֹסֵף:

חפף עליו. מְכַסֶּה אוֹתוֹ וּמֵגֵן עָלָיו:

כל היום. לְעוֹלָם, מִשֶּׁנִּבְחֲרָה יְרוּשָׁלַיִם לֹא שָׁרְתָה שְׁכִינָה בְּמָקוֹם אַחֵר:

ובין כתפיו שכן. בְּגִבְעַת אַרְצוֹ הָיָה בֵּית הַמִּקְדָּשׁ בָּנוּי, אֶלָּא שֶׁנִּמּוּךְ עֶשְׂרִים וְשָׁלוֹשׁ אַמָּה מֵעֵין עֵיטָם, וְשָׁם הָיָה דַּעְתּוֹ שֶׁל דָּוִד לִבְנוֹתוֹ, כִּדְאִיתָא בִּשְׁחִיטַת קָדָשִׁים (זבחים נ"ד) אָמְרֵי נְתָתֵי בֵּיהּ פּוּרְתָּא, מְשׁוּם דִּכְתִיב "וּבֵין כְּתֵפָיו שָׁכֵן" — אֵין לְךָ נָאֶה בַּשּׁוֹר יוֹתֵר מִכְּתֵפָיו:

פסוק יג

מברכת ה' ארצו. שֶׁלֹּא הָיְתָה בְנַחֲלַת הַשְּׁבָטִים אֶרֶץ מִלְאָה כָל טוּב כְּאַרְצוֹ שֶׁל יוֹסֵף (עי' ספרי):

ממגד. לְשׁוֹן עֲדָנִים וּמֶתֶק:

ומתהום. שֶׁהַתְּהוֹם עוֹלֶה וּמְלַחְלֵחַ אוֹתָהּ מִלְמַטָּה; אַתָּה מוֹצֵא בְּכָל הַשְּׁבָטִים בִּרְכָתוֹ שֶׁל מֹשֶׁה מֵעֵין בִּרְכָתוֹ שֶׁל יַעֲקֹב:

פסוק יד

וממגד תבואת שמש. שֶׁהָיְתָה אַרְצוֹ פְּתוּחָה לַחַמָּה וּמְמַתֶּקֶת הַפֵּרוֹת (ספרי):

גרש ירחים. יֵשׁ פֵּרוֹת שֶׁהַלְּבָנָה מְבַשֶּׁלְתָּן וְאֵלּוּ הֵן קִשּׁוּאִין וּדְלוּעִין; דְּ"אַ — **גרש ירחים**. שֶׁהָאָרֶץ מְגָרֶשֶׁת וּמוֹצִיאָה מֵחֹדֶשׁ לְחֹדֶשׁ:

פסוק טו

ומראש הררי קדם. וּמְבֹרֶכֶת מֵרֹאשִׁית בְּשׁוּל הַפֵּרוֹת, שֶׁהֲרָרֶיהָ מַקְדִּימִין לְבַכֵּר בְּשׁוּל פֵּרוֹתֵיהֶם. דְּ"אַ — מַגִּיד שֶׁקָּדְמָה בְּרִיאָתָן לִשְׁאָר הָרִים (שם):

גבעות עולם. גְּבָעוֹת הָעוֹשׂוֹת פֵּרוֹת לְעוֹלָם וְאֵינָן פּוֹסְקוֹת מֵעֹצֶר הַגְּשָׁמִים:

פסוק טז

ורצון שכני סנה. כְּמוֹ שׁוֹכֵן סְנֶה; וּתְהֵא אַרְצוֹ מְבֹרֶכֶת מֵרְצוֹנוֹ וְנַחַת רוּחוֹ שֶׁל הַקָּבָ"ה הַנִּגְלֶה עָלֶיהָ תְּחִלָּה בַּסְּנֶה:

רצון. נַחַת רוּחַ וּפְיוּס, וְכֵן כָּל רָצוֹן שֶׁבַּמִּקְרָא:

תבואתה. בְּרָכָה זוֹ **לראש יוסף**:

נזיר אחיו. שֶׁהֻפְרַשׁ מֵאֶחָיו בִּמְכִירָתוֹ (עי' ספרי):

פסוק יז

בכור שורו. יֵשׁ בְּכוֹר שֶׁהוּא לְשׁוֹן גְּדֻלָּה וּמַלְכוּת, שֶׁנֶּאֱמַר "אַף אֲנִי בְּכוֹר אֶתְּנֵהוּ" (תהילים פ"ט), וְכֵן "בְּנִי בְכֹרִי יִשְׂרָאֵל" (שמות ד') — מֶלֶךְ הַיּוֹצֵא מִמֶּנּוּ, וְהוּא יְהוֹשֻׁעַ שֶׁכֹּחוֹ קָשֶׁה כְּשׁוֹר לִכְבּשׁ כַּמָּה מְלָכִים:

הדר לו. נָתוּן לוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר "וְנָתַתָּה מֵהוֹדְךָ עָלָיו" (במדבר כ"ז):

וקרני ראם קרניו. שׁוֹר כֹּחוֹ קָשֶׁה, וְאֵין קַרְנָיו נָאוֹת, אֲבָל רְאֵם קַרְנָיו נָאוֹת וְאֵין כֹּחוֹ קָשֶׁה, נָתַן לִיהוֹשֻׁעַ כֹּחוֹ שֶׁל שׁוֹר וְיָפְיָ קַרְנֵי רְאֵם (ספרי):

אפסי ארץ. שְׁלוֹשִׁים וְאֶחָד מְלָכִים אֶפְשָׁר שֶׁכֻּלָּם מֵאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל הָיוּ? אֶלָּא אֵין לְךָ כָּל מֶלֶךְ וְשִׁלְטוֹן שֶׁלֹּא קָנָה לוֹ פַּלְטֵרִין וַאֲחֻזָּה בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל שֶׁחֲשׁוּבָה לְכֻלָּם הִיא, שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיהו ג') "נַחֲלַת צְבִי צְבָאוֹת גּוֹיִם" (עי' ספרי):

והם רבבות אפרים. אוֹתָם הַמְנֻגָּחִים הֵם הָרְבָבוֹת שֶׁהָרַג יְהוֹשֻׁעַ שֶׁבָּא מֵאֶפְרַיִם:

והם אלפי מנשה. הֵם הָאֲלָפִים שֶׁהָרַג גִּדְעוֹן בְּמִדְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (שופטים ח') "וְזֶבַח וְצַלְמֻנָּע בַּקַּרְקֹר וְגוֹ'":

פסוק יח

ולזבולן אמר. אֵלּוּ חֲמִשָּׁה שְׁבָטִים שֶׁבֵּרַךְ בְּאַחֲרוֹנָה — זְבוּלֻן גָּד דָּן וְנַפְתָּלִי וְאָשֵׁר — כְּפִל שְׁמוֹתֵיהֶם לְחַזְקָם וּלְהַגְבִּירָם, לְפִי שֶׁהָיוּ חֲלָשִׁים שֶׁבְּכָל הַשְּׁבָטִים, הֵם הֵם שֶׁהוֹלִיךְ יוֹסֵף לִפְנֵי פַּרְעֹה שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית מ"ז) "וּמִקְצֵה אֶחָיו לָקַח חֲמִשָּׁה אֲנָשִׁים", לְפִי שֶׁנִּרְאִים חֲלָשִׁים וְלֹא יָשִׂים אוֹתָם לוֹ שָׂרֵי מִלְחַמְתּוֹ:

שמח זבולן בצאתך וישכר באהליך. זְבוּלֻן וְיִשָּׂשכָר עָשׂוּ שֻׁתָּפוּת, זְבוּלֻן לְחוֹף יַמִּים יִשְׁכֹּן וְיוֹצֵא לְפַרְקְמַטְיָא בִּסְפִינוֹת וּמִשְׁתַּכֵּר וְנוֹתֵן לְתוֹךְ פִּיו שֶׁל יִשָּׂשכָר, וְהֵם יוֹשְׁבִים וְעוֹסְקִים בַּתּוֹרָה, לְפִיכָךְ הִקְדִּים זְבוּלֻן לְיִשָּׂשכָר שֶׁתּוֹרָתוֹ שֶׁל יִשָּׂשכָר עַל יְדֵי זְבוּלֻן הָיְתָה (בראשית רבה צ"ט):

שמח זבולן בצאתך. הַצְלַח בְּצֵאתְךָ לְסָחוֹרָה:

וישכר. הַצְלַח בִּישִׁיבַת אׇהֳלֶיךָ לַתּוֹרָה, לֵישֵׁב וּלְעַבֵּר שָׁנִים וְלִקְבֹּעַ חֳדָשִׁים, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (דהי"א י"ב) "וּמִבְּנֵי יִשָּׂשכָר יוֹדְעֵי בִינָה לְעִתִּים.. רָאשֵׁיהֶם מָאתַיִם", רָאשֵׁי סַנְהֶדְרִין הָיוּ עוֹסְקִים בְּכָךְ, וְעַל פִּי קְבִיעוּת עִתֵּיהֶם וְעִבּוּרֵיהֶם —

פסוק יט

עמים. שֶׁל שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל:

הר יקראו. לְהַר הַמּוֹרִיָּה יֵאָסְפוּ, כָּל אֶסְיְפָה עַל יְדֵי קְרִיאָה הִיא, וְשָׁם **יזבחו** בָּרְגָלִים **זבחי צדק**:

כי שפע ימים יינקו. יִשָּׁשכָר וּזְבוּלֻן, וִיהֵא לָהֶם פְּנַאי לַעֲסֹק בַּתּוֹרָה:
ושפני טמוני חול. כִּסּוּיֵי טְמוּנֵי חוֹל, טָרִית וְחִלְזוֹן וְזִכּוּכִית לְבָנָה הַיּוֹצְאִים מִן הַיָּם וּמִן הַחוֹל, וּבָהֶלְקוֹ שֶׁל יִשָּׁשכָר וּזְבוּלֻן הָיָה כְּמוֹ שֶׁאָמוּר בְּמַסֶּכֶת מְגִלָּה (דף ו') "זְבוּלֻן עַם חֵרֵף נַפְשׁוֹ לָמוּת" (שופטים ה') מְשׁוּם דְּ"נַפְתָּלִי עַל מְרוֹמֵי שָׂדֶה" (שם), הָיָה מִתְרַעֵם זְבוּלֻן עַל חֶלְקוֹ — לְאָחִי נָתַתָּ שָׂדוֹת וּכְרָמִים וְכוּ' (ספרי):
ושפני. לְשׁוֹן כִּסּוּי, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים א ו') "וַיִּסְפֹּן אֶת הַבַּיִת", "וְסָפֶן בָּאֶרֶז" (ירמיהו כב, יד) וְתַרְגּוּמוֹ "וּמְטַלֶּל בְּכִיּוֹרֵי אַרְזָא". דְּ"אַ — **עמים הר יקראו** עַל יְדֵי פְּרַקְמַטְיָא שֶׁל זְבוּלֻן תַּגָּרֵי אֻמּוֹת הָעוֹלָם בָּאִים אֶל אַרְצוֹ, וְהוּא עוֹמֵד עַל הַסְּפָר וְהֵם אוֹמְרִים הוֹאִיל וְנִצְטַעַרְנוּ עַד כָּאן נֵלֵךְ עַד יְרוּשָׁלַיִם וְנִרְאֶה מַה יִּרְאֶתהּ שֶׁל אֻמָּה זוֹ וּמַה מַּעֲשֶׂיהָ, וְהֵם רוֹאִים כָּל יִשְׂרָאֵל עוֹבְדִים לֵאלוֹהַּ אֶחָד וְאוֹכְלִים מַאֲכָל אֶחָד — לְפִי שֶׁהַגּוֹיִם אֱלוֹהוֹ שֶׁל זֶה לֹא כֵאלוֹהוֹ שֶׁל זֶה וּמַאֲכָלוֹ שֶׁל זֶה לֹא כְמַאֲכָלוֹ שֶׁל זֶה — וְהֵם אוֹמְרִים אֵין אֻמָּה כְּשֵׁרָה כָּזוֹ וּמִתְגַּיְּרִין שָׁם, שֶׁנֶּאֱמַר שָׁם יִזְבְּחוּ זִבְחֵי צֶדֶק (ספרי):
כי שפע ימים יינקו. זְבוּלֻן וְיִשָּׁשכָר הַיָּם נוֹתֵן לָהֶם מָמוֹן בְּשֶׁפַע:

פסוק כ

ברוך מרחיב גד. מְלַמֵּד שֶׁהָיָה תְּחוּמוֹ שֶׁל גָּד מַרְחִיב וְהוֹלֵךְ כְּלַפֵּי מִזְרָח (שם):
כלביא שכן. לְפִי שֶׁהָיָה סָמוּךְ לַסֶּפֶר, לְפִיכָךְ נִמְשַׁל בַּאֲרָיוֹת, שֶׁכָּל הַסְּמוּכִים לַסֶּפֶר צְרִיכִים לִהְיוֹת גִּבּוֹרִים (שם):
וטרף זרוע אף קדקד. הֲרוּגֵיהֶן הָיוּ נִכָּרִין, חוֹתְכִים הָרֹאשׁ עִם הַזְּרוֹעַ בְּמַכָּה אַחַת:

פסוק כא

וירא ראשית לו. רָאָה לִטֹּל לוֹ חֵלֶק בְּאֶרֶץ סִיחוֹן וְעוֹג, שֶׁהִיא רֵאשִׁית כִּבּוּשׁ הָאָרֶץ:
כי שם חלקת. כִּי יָדַע אֲשֶׁר שָׁם בְּנַחֲלָתוֹ **חלקת** שְׂדֵה קְבוּרַת **מחקק**, וְהוּא מֹשֶׁה (עי' ספרי; סוטה י"ג):
ספון. אוֹתָהּ חֶלְקָה סְפוּנָה וּטְמוּנָה מִכָּל בְּרִיָּה, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ל"ד) "וְלֹא יָדַע אִישׁ אֶת קְבֻרָתוֹ":
ויתא. גָּד:
ראשי עם. הֵם הָיוּ הוֹלְכִין לִפְנֵי הֶחָלוּץ בְּכִבּוּשׁ הָאָרֶץ, לְפִי שֶׁהָיוּ גִּבּוֹרִים, וְכֵן הוּא אוֹמֵר "וְאַתֶּם תַּעַבְרוּ חֲמֻשִׁים לִפְנֵי אֲחֵיכֶם וְגוֹ'" (יהושע א'):
צדקת ה' עשה. שֶׁהֶאֱמִינוּ דִּבְרֵיהֶם וְשָׁמְרוּ הַבְטָחָתָם לַעֲבֹר אֶת הַיַּרְדֵּן עַד שֶׁכָּבְשׁוּ וְחָלְקוּ; דְּ"אַ — **ויתא** מֹשֶׁה **ראשי עם**, **צדקת ה' עשה** עַל מֹשֶׁה אָמוּר (עי' ספרי):

פסוק כב

דן גור אריה. אַף הוּא הָיָה סָמוּךְ לַסֶּפֶר, לְפִיכָךְ מוֹשְׁלוֹ בַּאֲרָיוֹת (שם):

יזנק מן הבשן. כְּתַרְגּוּמוֹ, שֶׁהָיָה הַיַּרְדֵּן יוֹצֵא מֵחֶלְקוֹ מִמַּעֲרַת פַּמְיָאס, וְהִיא לֶשֶׁם שֶׁהִיא בְּחֶלְקוֹ שֶׁל דָּן, שֶׁנֶּאֱמַר (יהושע י"ט) "וַיִּקְרְאוּ לְלֶשֶׁם דָּן", וְזִנּוּקוֹ וְקִלּוּחוֹ מִן הַבָּשָׁן. דְּ"אַ — מַה זִּנּוּק זֶה יוֹצֵא מִמָּקוֹם אֶחָד וְנֶחֱלָק לִשְׁנֵי מְקוֹמוֹת, כָּךְ שִׁבְטוֹ שֶׁל דָּן נִטְלוּ חֵלֶק בִּשְׁנֵי מְקוֹמוֹת, תְּחִלָּה נִטְלוּ בִּצְפוֹנִית מַעֲרָבִית — עֶקְרוֹן וּסְבִיבוֹתֶיהָ — וְלֹא סָפְקוּ לָהֶם, וּבָאוּ וְנִלְחֲמוּ עִם לֶשֶׁם שֶׁהִיא פַּמְיָאס, וְהִיא בִּצְפוֹנִית מִזְרָחִית — שֶׁהֲרֵי הַיַּרְדֵּן יוֹצֵא מִמְּעָרַת פַּמְיָאס וְהִיא בְּמִזְרָחָהּ שֶׁל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל וּבָא מֵהַצָּפוֹן לַדָּרוֹם, וְכָלֶה בְּקָצֵה יָם הַמֶּלַח שֶׁהוּא בְּמִזְרָח יְהוּדָה שֶׁנָּטַל בִּדְרוֹמָהּ שֶׁל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל — כְּמוֹ שֶׁמְּפֹרָשׁ בְּסֵפֶר יְהוֹשֻׁעַ, וְהוּא שֶׁנֶּאֱמַר (שם) "וַיֵּצֵא גְּבוּל בְּנֵי דָן מֵהֶם וַיַּעֲלוּ בְנֵי דָן וַיִּלָּחֲמוּ עִם לֶשֶׁם וגו'" — יָצָא גְּבוּלָם מִכָּל אוֹתוֹ הָרוּחַ שֶׁהִתְחִילוּ לִנְחֹל בּוֹ (ספרי):

פסוק כג

שבע רצון. שֶׁהָיְתָה אַרְצוֹ שְׂבֵעָה כָּל רְצוֹן יוֹשְׁבֶיהָ:

ים ודרום ירשה. יָם כִּנֶּרֶת נָפְלָה בְּחֶלְקוֹ, וְנָטַל מְלֹא חֶבֶל חֵרֶם בִּדְרוֹמָהּ, לִפְרֹשׁ חֲרָמִים וּמִכְמוֹרוֹת (ב"ק פ"א):

ירשה. לְשׁוֹן צִוּוּי, כְּמוֹ "עֲלֵה רֵשׁ" (דברים א'), וְהַטַּעַם שֶׁלְּמַעְלָה בָּרֵ"ישׁ מוֹכִיחַ, כְּמוֹ סְלַח, יְדַע, לְקַח, שְׁמַע, כְּשֶׁמּוֹסִיף בּוֹ ה"א יִהְיֶה הַטַּעַם לְמַעְלָה סְלָחָה, יְדָעָה, לְקָחָה, שְׁמָעָה, אַף כָּאן יְרֵשָׁה לְשׁוֹן צִוּוּי, וּבַמָּסֹרֶת הַגְּדוֹלָה מָצִינוּ בְּאַלְפָּא בֵּיתָא לְשׁוֹן צִוּוּי דְּטַעְמֵיהוֹן מִלְּעֵיל:

פסוק כד

ברוך מבנים אשר. רָאִיתִי בְסִפְרֵי — אֵין לְךָ בְּכָל הַשְּׁבָטִים שֶׁנִּתְבָּרֵךְ בְּבָנִים כְּאָשֵׁר, וְאֵינִי יוֹדֵעַ כֵּיצַד:

יהי רצוי אחיו. שֶׁהָיָה מִתְרַצֶּה לְאֶחָיו בְּשֶׁמֶן אַנְפִּיקִינוֹן וּבְקַקְפָּלָאוֹת, וְהֵם מְרַצִּין לוֹ בִּתְבוּאָה. דְּ"אַ — **יהי רצוי אחיו** שֶׁהָיוּ בְנוֹתָיו נָאוֹת, וְהוּא שֶׁנֶּאֱמַר בְּדִבְרֵי הַיָּמִים (דבה"א ז') "הוּא אֲבִי בְרָזִית", שֶׁהָיוּ בְנוֹתָיו נְשׂוּאוֹת לְכֹהֲנִים גְּדוֹלִים וּמְלָכִים הַנִּמְשָׁחִים בְּשֶׁמֶן זַיִת:

וטבל בשמן רגלו. שֶׁהָיְתָה אַרְצוֹ מוֹשֶׁכֶת שֶׁמֶן כְּמַעְיָן, וּמַעֲשֶׂה שֶׁנִּצְטָרְכוּ אַנְשֵׁי לוּדְקִיָא לְשֶׁמֶן, מִנּוּ לָהֶם פּוּלְמוּסְטוּס אֶחָד, וכו' כִּדְאִיתָא בְּמְנָחוֹת (דף פ"ה):

פסוק כה

ברזל ונחשת מנעלך. עַכְשָׁו הוּא מְדַבֵּר כְּנֶגֶד כָּל יִשְׂרָאֵל, שֶׁהָיוּ גִּבּוֹרֵיהֶם יוֹשְׁבִים בְּעָרֵי הַסֵּפֶר וְנוֹעֲלִים אוֹתָהּ שֶׁלֹּא יוּכְלוּ הָאוֹיְבִים לִכָּנֵס בָּהּ, כְּאִילּוּ הִיא סְגוּרָה בְּמַנְעוּלִים

וּבְרִיחִים שֶׁל בַּרְזֶל וּנְחֹשֶׁת. דְּ"אַ, **ברזל ונחשת מנעלך** — אַרְצָכֶם נְעוּלָה בְּהָרִים שֶׁחוֹצְבִין מֵהֶם בַּרְזֶל וּנְחֹשֶׁת, וְאַרְצוֹ שֶׁל אָשֵׁר הָיְתָה מַנְעוּלָהּ שֶׁל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל (ספרי):

וכימיך דבאך. וּכְיָמִים שֶׁהֵם טוֹבִים לְךָ, שֶׁהֵן יְמֵי תְחִלָּתְךָ, יְמֵי נְעוּרֶיךָ, כֵּן יִהְיוּ יְמֵי זִקְנָתְךָ, שֶׁהֵם דּוֹאֲבִים זָבִים וּמִתְמוֹטְטִים. דְּ"אַ, **וכימיך דבאך** כְּמִנְיַן יָמֶיךָ — כָּל הַיָּמִים אֲשֶׁר אַתֶּם עוֹשִׂים רְצוֹנוֹ שֶׁל מָקוֹם — יִהְיֶה דָּבְאֶךָ, שֶׁכָּל הָאֲרָצוֹת יִהְיוּ דוֹאֲבוֹת כֶּסֶף וְזָהָב לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, שֶׁתִּהֵא מְבֹרֶכֶת בְּפֵרוֹת וְכָל הָאֲרָצוֹת מִתְפַּרְנְסוֹת הֵימֶנָּה וּמַמְשִׁיכוֹת לָהּ כַּסְפָּם וּזְהָבָם, אשקו"רנט, הַכֶּסֶף וְהַזָּהָב כְּלֶה מֵהֶם שֶׁהֵן מְזִיבוֹת אוֹתוֹ לְאַרְצָכֶם:

פסוק כו

אין כאל ישרון. דַּע לְךָ יְשֻׁרוּן שֶׁאֵין כָּאֵל בְּכָל אֱלֹהֵי הָעַמִּים וְלֹא כְצוּרְךָ צוּרָם:

רכב שמים. הוּא אוֹתוֹ אֱלוֹהַּ שֶׁבְּעֶזְרֶךָ, **ובגאותו** הוּא רוֹכֵב **שחקים**:

פסוק כז

מענה אלהי קדם. לְמָעוֹן הֵם הַשְׁחָקִים לֵאלֹהֵי קֶדֶם, שֶׁקִּדַּם לְכָל אֱלֹהִים וּבָרַר לוֹ שְׁחָקִים לְשִׁבְתּוֹ וּמְעוֹנָתוֹ, וּמִתַּחַת מְעוֹנָתוֹ כָּל בַּעֲלֵי זְרוֹעַ שׁוֹכְנִים:

זרעת עולם. סִיחוֹן וְעוֹג וּמַלְכֵי כְנַעַן שֶׁהָיוּ תָּקְפוּ וּגְבוּרָתוֹ שֶׁל עוֹלָם, לְפִיכָךְ עַל כָּרְחָם יֶחֶרְדוּ וְיָזוּעוּ וְכֹחָם חָלַשׁ מִפָּנָיו, לְעוֹלָם אֵימַת הַגְּבוֹהַּ עַל הַנָּמוּךְ, וְהוּא שֶׁהִכֹּחַ וְהַגְּבוּרָה שֶׁלּוֹ בְּעֶזְרֶךָ:

ויגרש מפניך אויב, ויאמר. לְךָ **השמד** אוֹתָם:

מענה. כָּל תֵּיבָה שֶׁצְּרִיכָה לַמָּ"ד בִּתְחִלָּתָהּ הֵטִיל לָהּ הֵ"א בְּסוֹפָהּ (יבמות י"ג):

פסוק כח

בטח בדד. כָּל יָחִיד וְיָחִיד אִישׁ תַּחַת גַּפְנוֹ וְתַחַת תְּאֵנָתוֹ מְפַזְּרִין וְאֵין צְרִיכִין לְהִתְאַסֵּף וְלֵישֵׁב יַחַד מִפְּנֵי הָאוֹיֵב:

עין יעקב. כְּמוֹ "וְעֵינוֹ כְּעֵין הַבְּדֹלַח" (במדבר י"א) כְּעֵין הַבְּרָכָה שֶׁבֵּרְכָם יַעֲקֹב, לֹא כְבָדָד שֶׁאָמַר יִרְמְיָה "בָּדָד יָשַׁבְתִּי" (ירמיהו ט"ו), אֶלָּא כְּעֵין הַבְּטָחָה שֶׁהִבְטִיחָם יַעֲקֹב (בראשית מ"ח) "וְהָיָה אֱלֹהִים עִמָּכֶם וְהֵשִׁיב אֶתְכֶם אֶל אֶרֶץ אֲבֹתֵיכֶם" (עי' ספרי):

יערפו. יִטְּפוּ:

אַף **שמיו יערפו טל**. אַף בִּרְכָתוֹ שֶׁל יִצְחָק נוֹסֶפֶת עַל בִּרְכָתוֹ שֶׁל יַעֲקֹב "וְיִתֶּן לְךָ הָאֱלֹהִים מִטַּל הַשָּׁמַיִם וְגוֹ'":

פסוק כט

אשריך ישראל. לְאַחַר שֶׁפָּרַט לָהֶם הַבְּרָכוֹת, אָמַר לָהֶם מַה לִּי לִפְרֹט לָכֶם כָּל דָּבָר? הַכֹּל שֶׁלָּכֶם:

אשריך, מי כמוך. תְּשׁוּעָתְךָ בַּה', אֲשֶׁר הוּא **מגן עזרך וחרב גאותך**:
ויכחשו איביך לך. כְּגוֹן הַגִּבְעוֹנִים שֶׁאָמְרוּ "מֵאֶרֶץ רְחוֹקָה בָּאוּ עֲבָדֶיךָ וְגוֹ'" (יהושע ט'):
ואתה על במותימו תדרך. כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר "שִׂימוּ אֶת רַגְלֵיכֶם עַל צַוְּארֵי הַמְּלָכִים הָאֵלֶּה" (שם י):

פרק לד

פסוק א

מערבת מואב אל הר נבו. כַּמָּה מַעֲלוֹת הָיוּ וּפִסְגָּן מִשֶּׁה בִּפְסִיעָה אַחַת (סוטה י"ג):
את כל הארץ. הֶרְאָהוּ אֶת כָּל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל בְּשִׁלְוָתָהּ, וְהַמְּצִיקִין הָעֲתִידִים לִהְיוֹת מְצִיקִין לָהּ:
עד דן. הֶרְאָהוּ בְּנֵי דָן עוֹבְדִים עֲבוֹדָה זָרָה, שֶׁנֶּאֱמַר (שופטים י"ח) "וַיָּקִימוּ לָהֶם בְּנֵי דָן אֶת הַפֶּסֶל", וְהֶרְאָהוּ שִׁמְשׁוֹן שֶׁעָתִיד לָצֵאת מִמֶּנּוּ לְמוֹשִׁיעַ:

פסוק ב

ואת כל נפתלי. הֶרְאָהוּ אַרְצוֹ בְּשַׁלְוָתָהּ וְחָרְבָּנָהּ, וְהֶרְאָהוּ דְּבוֹרָה וּבָרָק מְקֻדָּשׁ נַפְתָּלִי נִלְחָמִים עִם סִיסְרָא וַחֲיָלוֹתָיו:
ואת ארץ אפרים ומנשה. הֶרְאָהוּ אַרְצָם בְּשַׁלְוָתָהּ וּבְחָרְבָּנָהּ, וְהֶרְאָהוּ יְהוֹשֻׁעַ נִלְחָם עִם מַלְכֵי כְנַעַן שֶׁבָּא מֵאֶפְרַיִם, וְגִדְעוֹן שֶׁבָּא מִמְּנַשֶּׁה נִלְחָם עִם מִדְיָן וַעֲמָלֵק:
ואת כל ארץ יהודה. בְּשַׁלְוָתָהּ וּבְחָרְבָּנָהּ, וְהֶרְאָהוּ מַלְכוּת בֵּית דָּוִד וְנִצְחוֹנָם:
עד הים האחרון. אֶרֶץ הַמַּעֲרָב בְּשַׁלְוָתָהּ וּבְחָרְבָּנָהּ; דְּ"אַ — אַל תִּקְרֵי הַיָּם הָאַחֲרוֹן אֶלָּא הַיּוֹם הָאַחֲרוֹן, הֶרְאָהוּ הַקָּבָּ"ה כָּל הַמְּאֹרָעוֹת שֶׁעֲתִידִין לָאָרֹץ לְיִשְׂרָאֵל עַד שֶׁיְּחִיּוּ הַמֵּתִים (ספרי):

פסוק ג

ואת הנגב. אֶרֶץ הַדָּרוֹם. דְּ"אַ — מְעָרַת הַמַּכְפֵּלָה שֶׁנֶּאֱמַר "וַיַּעֲלוּ בַנֶּגֶב וַיָּבֹא עַד חֶבְרוֹן" (במדבר י"ג):
ואת ככר. הֶרְאָהוּ שְׁלֹמֹה יוֹצֵק כְּלֵי בֵית הַמִּקְדָּשׁ, שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים א ז') "בְּכִכַּר הַיַּרְדֵּן יְצָקָם הַמֶּלֶךְ בְּמַעֲבֵה הָאֲדָמָה" (ספרי):

פסוק ד

לאמר לזרעך אתננה הראיתיך. כְּדֵי שֶׁתֵּלֵךְ וְתֹאמַר לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב, שְׁבוּעָה שֶׁנִּשְׁבַּע לָכֶם הַקָּבָּ"ה קַיָּמָה. וְזֶהוּ **לאמר**, לְכָךְ הֶרְאִיתִיהָ לְךָ, אֲבָל גְּזֵרָה הִיא מִלְּפָנַי שֶׁשָּׁמָּה

לא תעבר, שֶׁאִלּוּלֵי כָּךְ הָיִיתִי מְקַיֶּמְךָ עַד שֶׁתִּרְאֶה אוֹתָם נְטוּעִים וּקְבוּעִים בָּהּ וְתֵלֵךְ וְתַגִּיד לָהֶם:

פסוק ה

וימת שם משה. אֶפְשָׁר מֹשֶׁה מֵת וְכָתַב **וימת שם משה**? אֶלָּא עַד כָּאן כָּתַב מֹשֶׁה, מִכָּאן וָאֵילָךְ כָּתַב יְהוֹשֻׁעַ. רַבִּי מֵאִיר אוֹמֵר אֶפְשָׁר סֵפֶר הַתּוֹרָה חָסֵר כְּלוּם וְהוּא אוֹמֵר (לא, כו) "לָקֹחַ אֵת סֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה"? אֶלָּא הַקָּבָ"ה אוֹמֵר וּמֹשֶׁה כּוֹתֵב בְּדֶמַע (ספרי; ב"ב ט"ו, מנחות ל'):

על פי ה'. בְּנְשִׁיקָה:

פסוק ו

ויקבר אתו. הַקָּבָ"ה בְּכְבוֹדוֹ. רַבִּי יִשְׁמָעֵאל אוֹמֵר הוּא קָבַר אֶת עַצְמוֹ, וְזֶהוּ אֶחָד מִשְּׁלוֹשָׁה אֶתִּין שֶׁהָיָה רַבִּי יִשְׁמָעֵאל דּוֹרֵשׁ כֵּן. כַּיּוֹצֵא בּוֹ "בְּיוֹם מְלֹאת יְמֵי נְזִרוֹ יָבִיא אֹתוֹ" (במדבר ו') — הוּא מֵבִיא אֶת עַצְמוֹ. כַּיּוֹצֵא בּוֹ "וְהִשְׁיאוּ אוֹתָם עָוֹן אַשְׁמָה" (ויקרא כ"ב) וְכִי אֲחֵרִים מַשִּׁיאִין אוֹתָם? אֶלָּא הֵם מַשִּׁיאִים אֶת עַצְמָם:

מול בית פעור. קְבָרוֹ הָיָה מוּכָן שָׁם מִשֵּׁשֶׁת יְמֵי בְרֵאשִׁית לְכַפֵּר עַל מַעֲשֵׂה פְּעוֹר, וְזֶה אֶחָד מִן הַדְּבָרִים שֶׁנִּבְרְאוּ בֵּין הַשְּׁמָשׁוֹת בְּעֶרֶב שַׁבָּת (אבות פ"ד; פסחים נ"ד):

פסוק ז

לא כהתה עינו. אַף מְשֻׁמֶּת:

לא נס לחה. לַחְלוּחִית שֶׁבּוֹ, לֹא שָׁלַט בּוֹ רִקָּבוֹן וְלֹא נֶהְפַּךְ תֹּאַר פָּנָיו:

פסוק ח

בני ישראל. הַזְּכָרִים, אֲבָל בְּאַהֲרֹן מִתּוֹךְ שֶׁהָיָה רוֹדֵף שָׁלוֹם וְנוֹתֵן שָׁלוֹם בֵּין אִישׁ לְרֵעֵהוּ וּבֵין אִשָּׁה לְבַעְלָהּ נֶאֱמַר (במדבר כ, כט) "כֹּל בֵּית יִשְׂרָאֵל" — זְכָרִים וּנְקֵבוֹת (פרדר"א פי"ז):

פסוק י

אשר ידעו ה' פנים אל פנים. שֶׁהָיָה לִבּוֹ גַּס בּוֹ וּמְדַבֵּר אֵלָיו בְּכָל עֵת שֶׁרוֹצֶה, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר "וְעַתָּה אֱלֹהֵי אֶל ה'" (שמות ל"ב), "עִמְדוּ וְאֶשְׁמְעָה מַה יְצַוֶּה לָכֶם" (במדבר ט'):

פסוק יב

ולכל היד החזקה. שֶׁקִּבֵּל אֶת הַתּוֹרָה בַּלּוּחוֹת בְּיָדָיו:

ולכל המורא הגדול. נְסִים וּגְבוּרוֹת שֶׁבַּמִּדְבָּר הַגָּדוֹל וְהַנּוֹרָא (עי' ספרי):

לעיני כל ישראל. שֶׁנִּשָּׂאוּ לִבּוֹ לִשְׁבֹּר הַלּוּחוֹת לְעֵינֵיהֶם שֶׁנֶּאֱמַר "וָאֲשַׁבְּרֵם לְעֵינֵיכֶם" (דברים ט') וְהִסְכִּימָה דַּעַת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְדַעְתּוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר "אֲשֶׁר שִׁבַּרְתָּ" (שמות ל"ד) — יִישַׁר כֹּחֲךָ שֶׁשִּׁבַּרְתָּ: